

ЗЕНОН
ЗЕЛЕНИЙ

УКРАЇНСЬКЕ
ЮНАЦТВО

В ВИРІ
ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ
ВІЙНИ

УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО
В ВИРІ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Zenon Zelenyj

UKRAINIAN TEENAGERS
DURING
THE SECOND WORLD WAR

Published by Veterans Association of the First Division
Ukrainian National Army

Toronto

1965

Зенон Зелений

УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО
В ВИРІ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

diasporiana.org.ua

Накладом Братства Кол. Вояків 1-ої Дивізії
Української Національної Армії

Торонто

1965

Обкладинка роботи Мирона Левицького

Cover by Myron Levytsky

Друкарня Видавництва „Гомін України”
140 Bathurst St., Toronto 2 B, Ont.

ПЕРЕДМОВА

Німецька влада в Генеральній Губернії намагалася використати для своїх воєнних потреб всі українські людські резерви. З початку 1940 року німці стали набирати українців на примусові праці в Німеччині, з 1941 року притягли невелике число українців до різного роду військових, поліційних і парамілітарних формацій. 1943 року постала, при співпраці з українцями, дивізія „Галичина”. З початку 1944 року, коли людські резерви Німеччини були на вичерпанні, німці звернули увагу на використання нашого юнацтва, як хлопців, так і дівчат, до протилітунської оборони, як помічників при обслузі зенітної артилерії і на літунських верстаках, як це вже давно робили із своєю молоддю. На окупованих теренах набір ненімецького юнацтва до вищезгаданої формації мав бути в засаді добровільний. Щоб заохотити юнаків вступити до протилітунської оборони (так зване СС Юнацтво), німецькі чинники як з Райху, так і з Генеральної Губернії докладали зусиль, щоб єдина легальна українська організація в Генеральній Губернії — Український Центральний Комітет підтримав набір до СС Юнацтва. Коли я, як провідник УЦК, поставився негативно до цієї пропозиції, німці провели набір нашої молоді власноручно, здебільша примусово, при чому на одному із звернень до української молоді підписали членів Військової Управи дивізії „Галичина” й автора цієї праці як керівника ВМ УЦК, без їхнього відома.

Поставлений німцями перед здійсненням фактом, Український Центральний Комітет мусів, як це не раз бувало, полагоджувати не ним створену ситуацію —

опікуватися українською молоддю, набраною до літунських формацій, захищати їхні інтереси перед німецькою владою і підтримувати їх — насамперед морально. Це нелегке завдання я доручив Зенонові Зеленому, керманичеві Відділу Опіки над Молоддю й Родиною в УЦК і членові Військової Управи. Він не відмовив, як ніколи не відмовлявся брати на себе нові обов'язки, і згідно з інструкціями УЦК вів переговори з німцями в справі пропонуваної ними співпраці при наборі молоді, а коли німці поставили нас перед доконаним фактом, совісно дбав про те, щоб дотримувалися обіцянок, які вони ще перед набором молоді давали як їй, так і їхнім батькам. А обіцяли вони багато. Насамперед обіцяли не набирати нікого силою, але добровільно й тільки за згодою батьків. Тієї обіцянки не дотримали. Далі, у відозвах і листівках писали, що цю молодь вживатимуть для оборони батьківщини (України) і тільки перед більшовиками. На ділі вживали її на різних відтинках фронту і проти всіх літаків. Запевнили молодь і їхніх батьків, що у вишкільних таборах і в частинах, до яких буде приділена по вишколі, вона буде забезпечена навчанням, релігійною опікою, культурними заходами і зв'язком з родиною, але і з цих запевнень небагато вийшло! Якби не постійні, інтенсивні і часто ризиковані заходи УЦК, зокрема проф. Зеленого, хто знає, що з цією молоддю сталося б. Нам вдалося таки паралізувати низку невідповідальних потягнень німців, зокрема пляни вжити наших хлопців до боротьби з танками і захистити нашу молодь перед сваволею місцевих військових чинників; забезпечувати її українською пресою, книжками, а то й цілими бібліотечками, дати їй релігійну опіку, відвідувати її під час вишколу і згодом у військових формаціях, до яких по вишколі була приділена, навіть виклопотати для деякої частини юнаків можливості продовжувати освіту на короткотривалих курсах, а то й в організованій нами гімназії, у якій вчили наші педагоги і священики.

На моє прохання, допомагав проф. Зеленому проф.

Тиміш Білостоцький, який підтримував контакт з хлопцями і дівчатами під час їх служби і ставив перед німцями на місцях, а то й у вищих чинників вимоги дати молоді те, що їй обіцяли. Обидва панове мали мою повну підтримку і мені приємно відзначити, що вони виконали свої завдання сумлінно, віддано й успішно.

Добре сталося, що автор представляє в цій книзі історію нашої молоді в німецьких протилітунських з'єднаннях та своїй Українського Центрального Комітету заходи до її захисту. Вартість його праці збільшує те, що він вміщує докладну документацію, німецькі листи, протоколи розмов і конференцій, відбитки листівок і відозв, цікаві фота тощо. Завдяки цьому праця має цінність об'єктивного історичного документу, який вичерпно з'ясовує один з епізодів сірих і кривавих для нас років другої світової війни.

Володимир Кубійович

СЛОВО АВТОРА

Я написав свою працю зараз по капітуляції Німеччини — восени 1945 р. Тоді вона була ще в сирому стані, але відомі мені факти й збережені документи були упорядковані, а зміст розділів праці узгоднений з кол. моїми співробітниками, передусім з проф. Т. Білостоцьким, що в той час перебував у таборі ЮНРРА, в Регенсбурзі. Тоді й він — на моє прохання — упорядкував свої нотатки і записав свої спостереження на 103-ох сторінках машинопису, який понині він зберігає і, правдоподібно, надрукує після появи моєї праці. Його матеріяли доповнять мою роботу і збагатять документацію для майбутнього історика.

Моя праця базована на моїм щоденнику, на оригінальних лєточках, на листуванні з німецькими і українськими чинниками, на фотах і на звітах моїх співробітників, які здебільшого перебувають по цей бік залізної заслони. Я мав дуже близьке відношення до тієї справи завдяки своїй позиції в Українському Центральнім Комітеті (УЦК) і в Військовій Управі Дивізії Галичина.

Проф. Тиміш Білостоцький, пластун - педагог і сокільський діяч, був з доручення УЦК офіційним провідником молоді, яка відбувала службу в німецьких протилітунських формаціях. Для справ юначок — такою провідницею була Ольга Кузьмович, журналістка.

Білостоцький займався організацією картотеки юнаків і юначок, відвідував їх у таборах і в військових формаціях, до яких вони були приділені по вишколі, листувався з юнаками і брав участь у з'їздах і конференціях провідників молоді різних народів, влаштову-

ваних німцями. Я у своїй праці висвітлив генезу участі нашої молоді в німецьких формаціях і виявив заходи, які робив УЦК у напрямі релігійно-моральної, духової і матеріальної опіки над молоддю, — забраною чи інколи добровільно зголошеною до служби в німецьких протилітунських частинах.

Щоб переконатися, чи заходи УЦК, коли йдеться про опіку над юнаками, задовольняли юнаків (-ок), я вислав на знані мені адреси юнаків (-ок) і на адреси священників і виховників, що були разом з юнаками в таборах, квестіонарі, зразок яких поміщую при кінці книжки (стор. 219-221). На мої звернення отримав я 30 відповідей від юнаків, 2 від юначок і 5 від священників і виховників. Нові, незнані мені речі, добуті з квестіонарів (їх було дуже мало), я вмістив у своїй праці і зазначив прізвища осіб, від яких отримав відомості.

Я свідомий, що моїй праці далеко до того, щоб вона вичерпувала все, що майбутньому історикові буде потрібне до синтетичного охоплення і з'ясування тієї відповідальної і трудної роботи, яку в ті часи виконував УЦК, коли говорити про опіку над молоддю в віці до 18 р. життя, силоміць забраною до військової служби, але я певний, що поява тієї праці друком заохотить інших, що про цю справу можуть сказати щось нового, до виступу в пресі, і тим способом збагатяться причинки до історії української молоді, вирваної з шкільної лавки до служби в німецьких протилітунських формаціях.

У тексті виступають прізвища осіб, що були так чи інакше причетні до справи юнаків (-ок), як теж і назви міст та місцевостей, пов'язаних з юнацькою акцією. Щоб оминати перевантаження книжки додатковими поясненнями, я виготовив окремі поазбучні списки прізвищ осіб і назв місцевостей і помістив їх при кінці книжки, і до них відсилаю читача. Окремими списками охоплені знімки, летючки, звернення, обіжники, німецькі документи і скорочення, вживані в книжці.

У декількох місяцях не подаю повних прізвищ осіб з тактичних причин. Часто трудно мені було устійнити імена осіб, що їх цитую, тому подаю тільки їх прізвища.

На цьому місці хотів би я висловити особливу подяку усім педагогам, духовним і світським, та цілій групі людей доброї волі, що в той чи інший спосіб старались допомогти нашим дітям в їх нелегкій долі під час 2-ої світової війни.

Окрему подяку складаю проф. В. Кубійовичеві за написання передмови, д-р О. Горбачеві, ред. Я. Зарембі, п. Цьопі Паліїв, д-р К. Паньківському і д-р М. Шлемкевичеві за прочитання машинопису і за їх цінні зауваження і Братству Дивізійників за видання моєї праці.

Зенон Зелений

ВСТУП

Відступ німецьких армій у 1944 р. на всіх майже бойових фронтах не був стратегічний, але конечний. Німецька пропаганда пробувала від ряду місяців маскувати дійсне положення на фронтах і надіями на нову зброю піддержувати публічну опінію, але те їй вдавалось з дуже малим, а то й жодним успіхом. Німцям забракло, між іншим, і людського матеріалу. З наказу Гайнріха Гімлера партія розвантажувала всі військові та цивільні уряди від порівнюючи ще здорових службовців і, після короткого вишколу, висилала їх у фронтові лінії, а на їх місце ставила інвалідів і жінок, а подекуди навіть малограмотних людей, щоб тільки не зупиняти воєнної машини, бо “Raeder muessen rollen fuer den Sieg” — колеса мусять крутитися для осягнення перемоги.

Перед літунськими налетами німці обороняли військові об'єкти й більші міста протилітунською артилерією, обслуга якої вимагала багато війська. Уряд Безпеки Райху, т. зв. Sicherheitsamt, прийшов до переконання, що цю функцію можуть з успіхом виконувати юнаки в віці від 15 — 18 літ і тим способом генеральний штаб зможе побільшити свою армію на кільканадцять дивізій доброго вояка. Гімлер той задум здійснив у приспішеному темпі. Перші залоги такої обслуги дала Гітлерівська молодь (Hitlerjugend — ГЮ). Їй ця обслуга імпонувала, і німецькі хлопці залюбки та зі запалом її виконували. За збиття чужого літака команда давала хлопцям медалі та інші нагороди, що, очевидно, ще більше заохочувало їх до служби, яка давала їм нагоду стати воєнними героями.

ГОЛОВНА СТАНИЦЯ НІКЕЛЯ

Організацію, ідеологічну та вступну військову підготовку німецьких хлопців до протилітунської допоміжної служби доручив Гімлер молодому й енергійному Гітлерюгенд-Гавптбанфюрерові Нікелеві, який мав свій осідок у Берліні при 79 Кльостерштрассе. Нікель зорганізував собі штаб співробітників, що складався із коло сотні старшин, понад двох сотень підстаршин і стрільців та поверх сотні дівчат і хлопців з ГЮ, що виконували службу секретарів, стенотипісток, книговодів і кур'єрів. Офіційна назва станиці Нікеля була: "Hauptstelle Hauptbannfuehrer Nickel", яка підлягала міністерству для зайнятих східних теренів (Der Reichsminister fuer die besetzten Ostgebiete). Нікель поділив свій терен дій на 5 команд, які називались командами охорони, Einsatzkommandos: Команда Північ, Центр, Південь, Генералгубернаторство (ГГ) і Райх. Кожна команда мала в більших містах свої філії (Aussenstelle), а по менших місцевостях т. зв. станиці зголошень (Meldungsstelle).

Німецькі юнаки, звані СС-гельфер (невідомо чому СС), після ідеологічного і вступного військового вишколу в таборах Нікеля, який повинен був тривати 3 місяці (практично він тривав 4 - 6 тижнів), — переводились під команду повітряної зброї, де вони одержували фаховий вишкіл в зенітній артилерії і, згодом, становили їх обслугову. Хлопці носили уніформу із опаскою і значком СС у ромбі на правому рукаві, а на шапці мали ромбову відзнаку з таким самим значком. Вони діставали 1 нім. марку денно з тим, що половину тієї платні віддавали на ощадну книжку. Харч мали добрий.

Засадничо хлопці, після переходу до повітряної зброї (Luftwaffe), переставали підлягати Нікелеві, але він не хотів зректися своїх прав до них і з цього приводу мав згодом великі непорозуміння і неприємності.

Німецькі хлопці обслуговували зенітну артилерію в Райху, але коли була потреба заступити військову обслугу протилітунської артилерії в усіх країнах, зайнятих німцями, виявилось, що тих хлопців не вистачало, і тому, правдоподібно, вже сам Нікель піддав думку Урядові Безпеки Райху, щоб до тієї служби брати теж молодь усіх народів Європи, що були тоді під німецькою окупацією. Уряд цю думку схвалив і доручив Нікелеві перевести акцію набору. В офіційному комунікаті станиці Нікеля стояло, що набір до тієї служби має бути добровільний.

СПІВРОБІТНИКИ НІКЕЛЯ У ЛЬВОВІ

У перших місяцях 1944 р. ті речі в Галичині ще нікому не були відомі, бо преса про них не писала. У другій половині квітня полковник Альфред Бізанц, голова Військової Управи (ВУ) Дивізії Галичина, повідомив Український Центральний Комітет (УЦК), що до Львова трибули з Берліну 22 німецькі старшини і підстаршини з обербаннфюрером Гавптом на чолі, які, з доручення штабу Нікеля, мали вести в Східній Галичині акцію добровільного набору українських хлопців, у віці 15 - 18 років життя, до допоміжної протилітунської служби. Полк. Бізанц, як звичайно, був захоплений усяким набором українців до воєнного діла і тим разом теж переконував УЦК і Військову Управу (ВУ), що діло добре і потрібне та що справі треба допомогти. Близьких інформацій не подав, бо, правдоподібно, їх сам не мав, але просив, щоб я, як керівник Відділу Молоді при УЦК, ще того самого дня сконтактувався з Гавптом, а він уже поінформує мене про все якнайдокладніше. Нікому з нас, що були на нараді з Бізанцом (а були: проф. Володимир Кубійович, д-р Кость Паньківський, ред. Михайло Добрянський і я),

ця справа не подобалась, а проф. В. Кубійович сказав йому просто, що з цієї муки хліба не буде. На мій запит, чи маю йти до Гавпта, проф. Кубійович відповів, що ні, але чекати, поки він сам до нас не зголоситься.

РОЗМОВИ З КОЛЬФОМ І ГАВПТОМ

На те не прийшлося довго чекати, бо вже наступного дня (20. 4. 1944) викликав мене до свого бюро Кольф, політичний референт СБ на Галичину, і повторив мені те, що говорив Бізанц, та додав, що наші хлопці будуть у таборах воєнного вишколу (у т. зв. *Wehrtuechtigungslager-ах*) у якнайкращих умовах, що будуть під опікою найбільш досвідчених німецьких старшин і підстаршин і що старші хлопці, 17- і 18-літні, після тримісячної підготовки, перейдуть на дальший вишкіл до Української Дивізії, а молодші будуть вишколюватись у протилітунській службі. Завданням УЦК буде всіми засобами піддержати названу акцію і подбати про те, щоб вона повністю вдалася. Додав ще, що Гавпт буде говорити зо мною завтра в будинку дистрикту, де Уряд Молоді (*Amt fuer Jugend*) мав своє бюро.

Маючи вже за собою деякий досвід із розмов з німцями, бо, як керівникові в шкільних справах при Українським Крайовім Комітеті від осені 1941 р., приходилось мені сотні разів інтервенювати чи то в справах творення нових шкіл, чи в справі приділу учителів до шкіл, чи обороняючи наших хлопців і дівчат перед Урядом Праці (а таких інтервенцій було найбільше), — я знав, що на будь-які умови з ними під час першої розмови ніколи йти не можна. І тому, коли вони питались про мій погляд на справу, я звичайно відповідав, що мушу порадитись зі своїм шефом, яким був проф. Кубійович чи д-р Паньківський, і щойно потім заявлюся, а тепер — казав я — пробачте, я не маю

повноважень. Така моя постава не завжди їм подобалась, але ми (керівники відділів) давали їм до пізнання, що в нас є порядок і дисципліна, і німці звичайно вже не опонували.

Так само повівся я і з Кольфом. Проф. Кубійович і д-р Паньківський доручили мені говорити з Гавптом і я з'явився в нього наступного дня (21. 4. 1944) зранку. Він почав з того, що ми вже напевне знаємо від Бізанца (про Кольфа не згадував) про завдання, яке він має виконати в Галичині, і що Бізанц запевнив його, що УЦК його піддержить. Тепер хотів би почути від мене, яка моя думка про цю справу і яка буде реакція батьків і дітей. Просив, щоб говорити щиро і ясно. При цьому додав, що хлопці матимуть нагоду продовжувати навчання в таборах і що, осягнувши потрібний вік (18 р. ж.), перейдуть до Української Дивізії, яка потребує поповнень. Для спроби буде зараз створений тільки один табір на 60 хлопців. І ще просив, про що мені теж згадував Бізанц, організувати для його співробітників прогулянку по українському Львові, щоб познайомити їх з українськими пам'ятками, бо це їх цікавить і потрібне для їх пропагандивної роботи. Також інформувався, чи не хотіли б ми влаштувати для його штабу короткий курс про українські справи, щоб познайомити його людей з основними речами з історії та географії України, з життя українців під Польщею, поінформувати про рух і зацікавлення молоді, про школи тощо. Я відповів, що на два останні прохання можу дати йому таки зараз позитивну відповідь, а щодо решти питань не можу заявитись, бо це справи дуже серйозні і, поки на них відповісти, мушу перед тим порозумітись із шефом. На те Гавпт гнівно сказав, що — *Хіба ви свідомі ваги справи, вона ж ясна і така обіцяюча, що на неї негайно, із замкненими очима, дається позитивну відповідь і то з подякою, бож тут ідеться про вашу участь у будові нової Європи, — але зорієнтувавшись, що я не захоплююся його аргументами, сказав: — Добре, подождемо, поки порадитесь із шефом.*

Розмову з Гавптом я представив Кубійовичеві. Ми зрозуміли тактику Гавпта. Наперед він пустив на нас Бізанца і Кольфа, щоб на тему доцільності чи недоцільності акції вже з нами не дискутувати, а тільки повідомити нас про користі для хлопців у службі й про потребу нарибку для Дивізії, та ще дати нам до пізнання, що незалежно від нас такий набір відбудеться, і то в скорому часі й темпі. Треба було швидко діяти, щоб зорієнтуватись у витвореній ситуації і зайняти до неї становище. Ще того самого дня витотовив я проєкт тематики курсу для співробітників Гавпта, який Президія УЦК затвердила з невеличкими змінами. Разом з редактором Добрянським (членом Президії УЦК) намитив я доповідачів і негайно з ними зв'язався, щоб вони на час були готові. Доповіді мали бути німецькою мовою, по 25 хвилин кожна, і на відповідному рівні. По доповідях були передбачені запити й евентуально дискусія.

ПРОГУЛЯНКА ПО УКРАЇНСЬКОМУ ЛЬВОВІ

22 квітня відбулися у Відділі Опіки над Молоддю і Родиною (ВОМіР) (так називався відділ УЦК, який я в той час очолював) сходини з членами відділу та деякими працівниками інших відділів у справі показу групі Гавпта українського Львова. На нараді були: ред. М. Добрянський, О. Голінатий — голова Комітету на Львів - місто, О. Кузьмович, Ц. Паліїв, д-р Ю. Старосольський, мгр. І. Хойнацька, п. Яримович і я. Ми поділилися ролями і назначили місце зустрічі з групою Гавпта біля будинку Дистрикту на 23 квітня, година 9-та рано. Я просив усіх, щоб під час прогулянки у свободній з німцями розмові розпитати їх, яка їх властива роля і який сенс воєнної підготовки неповнолітніх дітей.

Прогулянка відбулась і була вдалою імпрезою. Під

час неї ми довідались більше, ніж думали. Мій співрозмовник, старшина Кунар (імени не знаю), говорив мені в секреті, що вони сюди приїхали з Естонії і Латвії, де проводили такий набір дітей до допоміжної військової служби, і там ця акція загалом вдалася. — *Не є ми певні* — казав він, — *чи тут буде такий самий успіх.* — Виговорився, що перший табір має мати 600 хлопців (не 60, як говорив Гавпт) і що німецькі хлопці та навіть дівчата вишколюються у воєнному ділі віддавна і в таборах та на службі почуваються чудово. Завданням Гавпта є переконувати нашу молодь, щоб вона голосилась масово, бо ж тут ідеться про її добро і про добро народу, до якого вона належить. Зголошена молодь має ставитись на згори визначених збірних пунктах, з яких вони (співробітники Гавпта) будуть відтранспортовувати її до вишкільних таборів. Далі він згадував мені ще про уніформу хлопців, про харч, платню, відпустки тощо. На це я відповів, що війна не для дітей, бо вона деморалізує молодь і прямо її нищить та що приклад німецької молоді не може переконувати наших хлопців, бо німецька молодь уже від 10-го року життя заправлена до воєнного діла в організації ГЮ і, зрештою, це її патріотичний обов'язок, тоді як наша молодь не має ніяких підстав до таких жертв. Дотепер німці ще не дали їй нічого, навпаки, за її український патріотизм нашу молодь замикають, висилають до концтаборів, а то й розстрілюють; німці не погодились навіть на відновлення Пласту, який поляки ще в 1930 р. розв'язали, — *тож скажіть, будь ласка,* — говорив я, — *чим цю молодь, ви панове, можете для справи з'єднати?! І зрозумійте нас, що нам в цю акцію включатись трудно.* — Кунар не сподівався цього почути, але не опонував, бо знав уже від Гавпта, що Галичина — терен трудний і що їм прийдеться натрапляти на великі спротиви так молоді, як і батьків і громадянства.

Подібні розмови — як згодом виявилось — мали шанні провідники прогулянкових груп з іншими стар-

щинами й підстаршинами і нам усім стало тоді ясно, що УЦК ніяк не може ангажувати себе в цю акцію.

Звіт з прогулянки склав я проф. Кубійовичеві і піддав думку, щоб у цій справі відбути ще нараду з Громадською Колегією, на що він погодився. Наряду назначено на день 24 квітня.

НАРАДА І ПОСТАВА ЧЛЕНІВ ГРОМ. КОЛЕГІЇ

Відділ Молоді при УЦК кооптував був до співпраці 16 громадських діячів, з якими вирішував усі важніші справи. До Колегії належали: проф. Т. Білостоцький, ред. М. Добрянський, проф. Гайдучок, мгр. Е. Жарський, мгр. Г. Коренець, о. д-р Г. Костельник, мгр. М. Кушнір, проф. С. Левицький, д-р Б. Лончина, ред. д-р І. Німчук, інж. Р. Олесницький, мгр. М. Охримович, інж. І. Сенів, д-р Ю. Старосольський, д-р О. Тисовський, д-р М. Шлемкевич. Їх запросив я на секретну нараду на день 24 квітня (прибуло тільки 8 членів, решта або була перешкоджена, або не було їх у місті). Приявні: ред. Добрянський, мгр. Жарський, д-р Німчук, проф. Левицький, інж. Олесницький, д-р Старосольський, д-р Тисовський і д-р Шлемкевич. Після представлення мною справи Колегія рішила:

1. Відділу Молоді УЦК в ніякій формі до акції набору хлопців не ангажувати,

2. з відомих причин явно проти акції не виступати, але при кожній нагоді обережно їй протидіяти,

3. якщо не вдасться переконати владу про шкідливі наслідки воєнної служби для неповнолітньої молоді і якщо набір таки відбудеться, тоді слідкувати, щоб *принцип добровільности* був збережений і щоб хлопці мали згоду батьків,

4. з огляду на фізичний недорозвиток дітей дома-

гатися пересунення віку добровільно зголошених хлопців від 16 років вгору,

5. домагатись допущення представників УЦК до опіки над добровільно зголошеними хлопцями під час їх служби.

Про рішення Колегії я зараз повідомив Кубійовича, а згодом і президію УЦК, і всі вони з цим рішенням погодились. Кубійович доручив мені ще виготовити докладний плян опіки УЦК над хлопцями і його своєчасно передати Гавптові.

КУРС ДЛЯ ГРУПИ ГАВПТА

Того ж самого дня ввечері відбулося в приміщенні УЦК при вул. Парковій 10 відкриття курсу українознавства для співробітників Гавпта. Програма курсу охоплювала зразу куди ширшу проблематику і окремі теми заторкували цілість українських справ загалом, але в останній хвилині Гавпт просив мене, щоб доповідачі обмежувались у своїх доповідях тільки до справ Галичини, і то Галичини з часів польської дійсности, бо покищо інші справи їх не цікавлять.

Програма курсу була така:

1. Відкриття: м-р З. Зелений.
2. Польська держава і українці:
ред. М. Добрянський.
3. Географія Галичини: д-р З. Залуцький.
4. Історія Галичини: д-р Карпинець.
5. Українська література: проф. П. К.
6. Господарська політика в Галичині за часів Польщі: інж. Ілярій Ольховий.
7. Українське шкільництво за Польщі: проф. С. Левицький.
8. Військова Управа Дивізії Галичина:
інж. Е. Пиндус.

9. Організації української молоді в рр. 1914 - 1930: д-р Ю. Старосольський.
10. Українська молодь в рр. 1931 - 1944: З. Зелений.
11. Про герби України: д-р Карпинець.
12. Загальне політичне положення українців, ч. 1
13. Загальне політичне положення українців, ч. 2: ред. М. Добрянський.
14. Резюме курсу: мгр. З. Зелений.

Курс тривав до 4 травня. На виклади приходили теж німці з пропаганди та невідомі особи (правдоподібно з поліції). Під час дискусії виявилось, що учасники курсу (а було їх 40) майже зовсім не орієнтувались в українських справах і доповідачі мусіли давати їм вияснення на їх запити в дуже елементарній формі. Ще, може, найбільше зацікавлення курсом виявляв сам Гавпт і один капітан літунства (його прізвища не пригадую). Інші вслухувались тільки в зміст лекцій про господарську політику за часів Польщі і про організації української молоді. Деякі учасники відкрито говорили, що про ті речі чують вперше та просили про німецьку літературу, щоб з ними ближче познайомитись.

Значення цього курсу було очевидне. Німці в загальному зорієтувались у наших проблемах, довідались досить про наші визвольні змагання і наші постійні прямування до незалежності, почули про те, які зацікавлення має наша молодь, як глибоко вона прив'язана до рідної культури та до рідної землі, які її релігійні відчуття та потреби, і довідались нарешті, що молодь і старше громадянство творять одну нерозривну цілість і що ту молодь не легко буде відірвати від рідного ґрунту.

Гавпт дякував мені за курс і запросив до себе на розмову на 6 травня, щоб про всі ці речі ще раз основніше поговорити. До тієї розмови того дня не дійшло, бо 5-го зранку він подзвонив мені, що їде в терен і ми можемо зустрітись щойно 8-го травня ввечорі, про що мене ще повідомить.

ЗУСТРІЧ З ГАВПТОМ В ДОМІ ПП. КУЗЬМОВИЧІВ

7-го ранком повідомила мене пані О. Кузьмович, щоб прийти до їх дому на чай. Буде Гавпт. Я пішов і там зустрів, крім подружжя Кузьмовичів і Гавпта, ще й 2-ох старшин з його групи, також дивізійника чотаря Ст. Федака і д-ра Ю. Старосольського. При підвечірку Гавпт розговорився і сказав, що з незагрожених фронтовими діями теренів будуть набирати молодь добровільно, але з небезпечних місць таки силою, бо німці не хочуть залишати большевикам людського матеріялу, що його вони згодом обернуть проти них. Виходило, що тут не йдеться про будь-які пробні табори, але просто про звичайний набір грубих тисяч української молоді до напіввійськових німецьких формацій. Всі ми зразу слухали й тільки вряди-годи вставляли деякі запити, даючи йому до пізнання, що УЦК себе в цьому не заангажує. Мене тоді була здивувала присутність дивізійника Федака (Untersturmfuehrer-a), але Гавпт скоро розвіяв мої сумніви, бо додав, що набір буде проводити він сам при співучасті наших дивізійників. Їх тут уже 8 — з Федаком на чолі. Їх завданням буде вести пропаганду серед населення. Виходило, що дивізійники мали бути реклямою, в більшості громадянства вони мали респект. Їх поява могла забезпечити справі успіх. Гавпт у те вірив і вже не дуже то справою журився. Розказував, що перший табір буде в Переворську і матиме 300 юнаків. Добре було б, говорив він у гуморі, висунути когось із активних українців на провідника тієї молоді. І в тому моменті звернувся до Старосольського зі запитом, чи він не погодився б взяти на себе цю функцію. Старосольський відмовився, покликаючись на брак часу, зрештою — його погляди на цю справу інші. Гавпт образився і з цього часу зі Старосольським не хотів зустрічатися, бо коли згодом я просив його на наші наради до УЦК — він завжди питався, чи там буде Старосольський. Як я

його запевнив, що ні, тоді він з'являвся. В розмовах зо мною він ще не раз підкреслював, що до д-ра Старосольського довір'я не має і що йому в голові тільки Пласт. Зате вже під час курсу з'єднав він собі був п. Кузьмовичеву і запропонував їй, як журналістці, працю у своїй станиці. Вона зразу не погоджувалась, але згодом, для добра справи, в його станиці працювала спершу як дольмечер (перекладач), а далі як службовець станиці і, врешті, як уповноважена для справ українських дівчат-юначок при головному штабі Нікеля.

На цьому підвечірку подав я Гавптові до відома рішення Громадської Колегії. Щодо 1-ої точки, що ВМ*) УЦК не буде ангажуватись у наборі хлопців, Гавпт сказав, що набір буде проводити він сам за допомогою своїх людей і на нашу поміч навіть не рахує. Це підкреслив досадно, щоб дати нам до пізнання, що ми до цього діла йому зовсім непотрібні. Другого рішення Громадської Колегії — про протидіяння наборові — я йому, зі зрозумілих причин, не переповів. На третє рішення Колегії він ніяк не погоджувався, тобто виключав усяку дискусію про доцільність набору, бо справа вже рішена Райхсзіхергайтсамтом і самим Гітлером і акція мусить бути проведена. Засада добровільності буде збережена тільки в не загрожених війською теренах, але, що всі терени були війською загрожені, то виходило, що про добровільність не треба й згадувати. Щоб пересунути вік дітей до 16 р. ж., про те рішати може тільки Нікель і про те він незабаром говоритиме. На нашу опіку над хлопцями під час їх вступного вишколу Нікель, правдоподібно, погодиться і ще додав, що про те говорить вже в окремій відозві до молоді і батьків, проект якої в українській мові готовий. Бачачи мое велике здивування, Гавпт добув з кишені клаптик паперу і подав його мені до прочитання. У ньому говорилося, що українського юнака закликає

*) Відділ Молоді.

європейська молодь співпрацювати для нової Європи, що він буде боротись за волю своєї батьківщини проти найлукавішого ворога свого народу — більшовиків, що кожний юнак у цьому змаганні матиме нагоду пізнати нові краї, вивчити нові мови, що буде забезпечений платнею, буде продовжувати науку, буде нагороджений і т. д. і щоб негайно голосився! Я, прочитавши відозву, подав Старосольському, а Гавптові сказав, що вона не добре продумана, бо, наприклад, ніхто в те не повірить, що українська молодь на чужині буде краще почуватись, як у батьківщині. Не сказано, що це таке нова Європа і хто є та європейська молодь, що кличе нашу молодь до боротьби за волю своєї батьківщини. Я, врешті, сказав йому просто: — *Пане Гавпт!* — „*Хай живе Гітлер*” — бо так закінчувалась ця відозва — „*говорить тільки про німецьку справу і не дає молоді навіть натяку на волю її батьківщини. „Майн Кампф” це потверджує. Чому відозва не з'ясовує цього, як буде виглядати навчання молоді в таборах і як будуть забезпечені її релігійні й національні почування і хто з нас буде опікуватися тією молоддю?*” Гавпт прийняв до відома деякі мої зауваження і при мені зараз скреслив два речення, одне про те, що нашій молоді буде краще на чужині, як дома, і клич „*хай живе Гітлер*”, а щодо інших справ сказав, що будемо згодом говорити у Кракові, де відбудеться конференція разом з представником штабу Нікеля.

На мій запит, хто редагував цю відозву, Гавпт тільки усміхнувся і не відповів. Про конференцію у Кракові мене повідомить. Просив представити йому наші бажання щодо опіки над юнаками, які в остаточному оформленні відозви він, для нашого спокою, хотів би взяти до уваги. Я мав їх приготованими і йому з місця подав. Гавпт їх прочитав, не даючи до них ніяких коментарів. На прощання сказав, що завтра (3. V.) їде в терен, не знає, коли повернеться.

РОЗМОВА З ОТТЕНОМ ТА ІНШИМИ НІМЦЯМИ

По від'їзді Гавпта (9. 5.) задзвонив до мене п. Оттен (ім'я не пригадую) з Дистрикту, що очолював там Уряд Молоді (Amt fuer Jugend), і просив, щоб із ним зійтися в дуже пильній справі. Я його перед тим не знав. Але тому, що саме тоді я виїжджав в евакуаційних справах до Самбора, Сколього і Турки (мене проф. Кубійович назначив був теж головним евакуаційним референтом), я відповів, що можу бути в нього щойно 12. 5., і щойно того дня я його відвідав. Він мені сказав, що зараз така і така акція, про яку я вже докладно знаю від Гавпта, і що УЦК повинен негайно видати відозву до українського громадянства й молоді, в якій говорилося б про вагу справи і про те, що більшовицька навала загрожує не тільки Німеччині, але й цілій Європі, що вона вдарає і в наше (українське) існування і що нашим завданням є тій акції допомогти не тільки словом, але й ділом, що вже наймолодші сини Німеччини, бо 14-літні діти, стали в ряди оборонців Європи проти більшовицьких орд, що вже і молодь інших народів — а саме литовці, лотиші, естонці та ін. — об'єдналася в один великий союз європейської молоді для тієї самої цілі, і що українська молодь повинна теж масово голоситись у ряди юнацтва для допоміжної протилітунської служби і т. д. і т. д. аж до зануди. Коротко, Оттен просто подиктував мені зміст відозви, яку УЦК мав би видати і підписати. Я йому зараз відповів, що УЦК такої відозви не надрукує і не підпише, бо до справи набору не втручається, про що Гавпт уже знає і з цим погодився.

Опісля мав я ще того самого вечора аж 3 телефони від Вергуца — шефа пропаганди, Бізанца і Кольфа, в яких вони — повідомлені вже Оттеном про мою з ним розмову — порушували ту саму справу відозви, переконаючи мене, що нема часу на зволікання і що відозва мусить появитися. Я кожному відповідав одне і те

саме, що УЦК відозви не видасть і що це остаточне рішення проводу УЦК. А справа була в тому, що співробітники Гавпта і наші дивізійники доносили з терену, що акція не йде і так довго не піде, поки УЦК не забере в цій справі слова. Ще ввечорі того самого дня приїжджав до мене до бюро Бізанц особисто, просив і настоював, щоб переконати Кубійовича щодо відозви, а коли я йому сказав, що Кубійович у Кракові, він доручив мені їхати негайно туди і справу з ним переговорити (а до цього мав право, бо я був членом Військової Управи).

ПОЇЗДКА ДО КРАКОВА В СПРАВІ ВІДОЗВИ

Виконуючи доручення Бізанца, поїхав я 13-го травня ввечорі до Кракова і розказав про все Кубійовичеві, але він ні на йоту не поступався. Сказав рішуче, що УЦК ніякої відозви не надрукує, що він ніякої відозви не підпише і що те саме повторить кожному німцеві, який до нього в цій справі звернеться. — *Порадьте* — сказав мені, — *щоб до мене в цій справі більше не зверталися, бо я свого рішення не зміню.* — Після повороту до Львова я подзвонив до Бізанца і Кольфа й сказав, що Кубійович відозви не підпише. Тоді Бізанц поїхав до Кубійовича особисто, але знову без успіху. На питання, хто тоді має таку відозву підписати, Кубійович відповів, що нехай її підпише губернатор Вехтер. Коли ж Бізанц зауважив, що акція поширена і на краківську область, до якої Вехтер не має відношення, тоді Кубійович сказав, що найкраще буде, коли її підпише генеральний губернатор Франк. З тим Бізанц від'їхав.

СПРАВА ВІДОЗВИ НА ЗАСІДАННІ ВУ

24. 5. Бізанц ще раз пробував порушити цю справу на засіданні Військової Управи, але й там ні до чого не дійшло, бо коли він мені, як рєферєнтові юнацьких справ при ВУ і як керівникові Відділу Молоді при УЦК, запропонував підписати відозву, я сказав, що моїм шефом є Кубійович, що я з ним однієї думки і відозви не підпишу. Тоді я ще піддав думку, щоб відозву підписав сам Бізанц. На те він відповів, що відозву мають підписати українці, а не німці.

ВИЌЗД ДО НОЙГАМЕРУ І ПОЯВА ВІДОЗВИ

Здавалося, що на цьому кінець, тобто, що відозва не появиться. Стало з нею тихо. Про неї вже не говорилось, а вся увага була звернена на виїзд представників ВУ до Нойгамєру у відвідини нашої дивізії. Виїхали ми 1. 6. Я повернувся до Львова щойно 5. 6, бо в поворотній дорозі з Нойгамєру задержався ще у Кракові, щоб полагодити деякі справи. На превелике мое здивування застав готові вже летючки й відозви про набір, між ними одну звернену до батьків і підписану Бізанцом, як головою ВУ, сотн. Осипом Навроцьким, як керманичем канцелярії ВУ, і мною, як керівником Відділу Молоді при УЦК. Ті підписи мали б означати, що відозву видала ВУ в порозумінні з УЦК. Згодом довідався я, що кур'єри Гавпта розповсюдили першу відозву до юнаків з Галичини з емблемою лєвика на жовто-синім полі, без підписів, у день нашого виїзду до Нойгамєру, а по двох днях другу до батьків, теж ніким не підписану, хоч в останнім речєнні стояло, що представники УЦК і ВУ підписали відповідні відозви і летючки цієї акції і її гаряче піддержують, що, очевидно,

не було правдою. Нарешті появилася третя відозва до української молоді вже з нашими підписами. Їх фотокопії є поміщені на стор. 225 - 9.

Німці в лютючках і відозві до батьків та юнаків виразно підкреслювали, що йдеться про оборону батьківщини перед більшовиками, сподіваючись тим способом куди легше переконати так молодь, як і їх батьків про доцільність тієї акції (ясно, що успіху тієї акції вони ніяк не передбачали, так як би були заговорили про оборону батьківщини перед американцями чи англійцями).

Тираж кожної відозви зокрема був правдоподібно 10.000.

ПОВОРОТ З НОЙГАМЕРУ

Після повороту з Нойгамеру першим довелось мені побачити сотн. О. Навроцького. Він заявив мені, що нічого про підписи на відозвах не знає. Бізанц, до якого я з черги звернувся, відповів, — *що так мусіло бути і на це вже немає ради. Підписи під відозвою поклато Гестапо, не запитуючи нікого про згоду — „ні вас, ні Юна*”), ні мене!”* Проф. Кубійович сердився і погрожував, що подасть скаргу і протест до генерал-губернатора Франка, але, коли йому Бізанц вияснив, що тут Франк ні при чому, бо акція наказана самим Гітлером, тоді Кубійович побачив, що протестувати нема сенсу. Мені ж порадив піти до Кольфа і заявити, що це зроблено без нашої згоди і для історичної правди здепонувати в музею Шевченка відповідну записку.

Коли я з'явився у Кольфа і сказав, з якого приводу приходжу, він глянув на мене грізно і заявив, що так мусіло бути і про це більше говорити не будемо. На

*) Навроцького.

Його запит, чи маю до нього ще якусь справу, я відповів, що ні. На цьому наша розмова закінчилася.

Чергового дня зустрів я в Дистрикті Гавпта і сказав йому, що до такої поведінки я не привик (йшлося про мій підпис). Він удав, що нічого не знає, а по хвилині з досадою сказав, що нині, коли ворог майже під брамами міста, не пора про це дискутувати та дивувався, що я такою невинною історією аж так дуже занепокоївся. Того самого дня полк. Бізанц дав мені ще й другу лекцію, мовляв: — *Ти не знаєш німців. Вони не люблять, коли їм хтось бороздить їх пляни. З ними гратись не можна. Не забувай, що це воєнний час і що німці у відступі. Наражуватися на небезпеку не раджу. А коли ти і панове з УЦК маєте претенсії до того, щоб з тими хлопцями вдержувати будь-які контакти, чи ними, по вашому, опікуватися, тоді пам'ятайте про одне: не відгрібайте ніде і ніколи цього питання і не кричіть, що вас німці чи Гестапо під відозвою підписали. Послухай мене, старого вояка, твого приятеля, і такого, що і німців знає, і вас розуміє... У війську є тільки наказ, а ти, Юно і я — вояки! — Добре — кажу Бізанцові, — але мене там підписали, як керівника ВМ при УЦК, а не як члена ВУ. — А він на те: — Бо ти знаєш, що професор впертий, бо він лемко, і не був би підписав, а хтось з УЦК мусів бути на відозві, тоді хто, як не ти? З тобою ще хоче говорити Оттен і раджу тобі з ним не сваритися, бо то все партаймани.*

На нараді Президії УЦК (з проф. Кубійовичем, д-ром Паньківським і ред. Добрянським) ми прийшли до переконання, що справу треба залишити, бо з німцями, чи радше з Гестапом, ніяк не виграємо і сатисфакції не одержимо; зрештою, всі здаємо собі справу з дійсного стану речі. Панами ситуації в даній хвилині були таки ще німці, а не ми. І Бізанцові хоч-не-хоч ми признали рацію.

Оттен, керівник Відділу Молоді при Дистрикті, дзвонив за мною двічі, але йому з бюро відповідали, що я виїхав. До нього я вже потім не показувався.

ХТО ПРОВОДИВ НАБІР?

Про набір українських дітей до німецьких формацій довгий час ходили різні версії і були й такі, що вину за цей набір спихали зовсім неслухно на УЦК. Набір хлопців провели німці і тільки німці із деякою, і то дуже незначною, допомогою групи дивізійників та подекуди із піддержкою декількох уповноважених ВУ в терені. Ті останні, побачивши під відозвою підпис Бізанца, — а йому вони підлягали, — відповідали батькам, що треба, щоб хлопці зголошувалися, бо справа цього варта і що це єдиний для хлопців рятунок зберегти себе перед Урядом Праці, який забирає їх силою до Німеччини на працю до фабрик.

УЦК до цієї акції ніколи не ангажувався, її не схвалював, а, навпаки, їй протидівав, а між членами ВУ, крім полк. Бізанца, ніхто за тією акцією не був. Члени дивізії, що були заангажовані в пропаганді за набір, виконували тільки свій військовий наказ.

АКЦІЯ НАБОРУ, ПЕРШІ ТАБОРИ І БОРОТЬБА ЗА ПРАВА ЮНАКІВ ЗАСІДАННЯ ПРЕЗИДІЇ УЦК

Перестороги полк. Бізанца, а згодом і Гавпта та Кольфа, щоб УЦК та Військова Управа не робили розголосу у зв'язку з підписами на летючці, зверненій до молоді, була предметом окремої наради Президії УЦК в дні 6 червня 1944 р., в якій взяли участь проф. Кубійович, д-р Паньківський, ред. Добрянський і я.

Вислідом тієї наради була постановка покищо не висувати перед Урядом ГГ питання підписів на летючці, бо всевладне Гестапо могло б мститись на УЦК, а зокрема на мені, тій особі, що перша проти цього протесту-

вала перед Бізанцом, Кольфом і Гавптом. Набір хлопців був у повному ході і УЦК хотів dokonче зберегти за собою право опіки над ними. Тому Президія рішила, в міру потреби, використовувати справу підписів та, покликаючись на них, добиватись тих прав. Згодом виявилось, що рішення Президії було доцільне і що завдяки йому УЦК міг до певної міри опікуватися дітьми та нести їм духову і матеріальну поміч.

НІМЕЦЬКА ШКІЛЬНА ВЛАДА ПІДДЕРЖУЄ АКЦІЮ ГАВПТА

Брак підписів проф. Кубійовича і д-ра Паньківського на летючці давав людям до пізнання, що УЦК не схвалив акції Гавпта. Із зрозумілих причин справа не могла бути висвітлена в пресі ані не можна було про неї писати в обіжниках до Українських Допомогових Комітетів (УДК). Одначе зацікавленим батькам ми без вагання виявляли наше становище.

Співробітники Гавпта повідомляли з терену, що хлопці зголошувались, але Гавпт цим не дуже то вдоволявся, бо між охочими відбувати службу в протизенітній артилерії більшість була без належної освіти і без знання німецької мови. Гавптові було треба інтелігентних хлопців і тому він гострив собі смак на шкільну молодь. Щоб до неї краще дібратись, Гавпт звернувся до Уряду Молоді (Амт фюр Югенд) при Відділі Освіти і Навчання (Абтайлунг Віссенсафт унд Унтерріхт) у Львові й Кракові з проханням допомоги йому в наборі шкільної молоді. Оттен, шеф Відділу Молоді, в порозумінні з шефом Відділу Освіти і Навчання, д-ром Гасселіхом, доручили своєму референтові від справ молоді і від українських середніх шкіл, д-рові Макові, повести в цій справі пропаганду між шкільною молоддю, на що Мак з великою охотою погодився. Для

кращої інформації щодо особи д-ра Мака, якого я знав із різних інтервенцій у шкільних справах, скажу, що це був фольксдойтше і здемобілізований старшина II відділу. На перший погляд він робив добре враження, але по правді був ворогом українців і, де тільки міг, нам шкодив. Знав мову польську і розумів українську, але зо мною завжди говорив по-німецькому. Д-р Гас-селіх висував його часто на голову матуральних комісій до наших гімназій.

Родина Мака була у Вроцлаві (Бресляв) і він з нового доручення був дуже радий, бо під претекстом виїздів у терен за набором, часто змінював свій маршрут та їздив до родини, що нарешті виявилось і з цього приводу він мав службові неприємності. Д-р Мак, відвідуючи школи, скликав учнів та учителів і грозив їм, що коли вони, всі як один, не зголосяться до допоміжної військової служби, він віддасть їх в розпорядження Уряду Праці на тяжкі роботи в Німеччині, а школи зліквідує. Затривожені учні, їх батьки, вчителі та директори звертались до УЦК з проханням інтервенювати, бо Мак ставить ультимат. Я зараз пішов до Мака і йому сказав, що цим разом не приходжу як керівник Шкільного Відділу УЦК, але як член ВУ і як той, що підписав заклик до української молоді, щоб добровільно і тільки за згодою батьків зголошувалась у ряди юнацтва. (Мак респектував ВУ і тим самим мусів радше не-рад вислухувати і мої жалі). Я говорив, що до УЦК і до ВУ приходять учні з батьками й скаржаться на вас, що ви погрожуєте їм тяжкими роботами і ліквідацією шкіл, якщо вони не зголосяться до СС-юнаків; адже ВУ запевнила батьків і хлопців у відозвах, що ніхто на них ніякого натиску робити не буде. *Тож чому тепер грозити дітям і страшити батьків? Не всі батьки бажать собі позбутись своїх дітей і посилати їх у невідоме.* Мак піднесеним голосом мені відповів, що це неправда, що він нікому не грозив, бо молодь сама і всюди, де тільки він з'явиться і до неї заговорить, добровільно голоситься. — *Ви дайте мені прізвища*

осіб, які в такий спосіб надуживають моє ім'я — додав з пересердяжм. Я на те тільки й чекав і спокійно відповів, що в найближчих днях те зроблю. Вернувшись до бюро, зараз же написав листа до тих батьків із Криниці, що були в мене попереднього дня, і просив, щоб негайно подали мені всі свої скарги на письмі. Одночасно склав я відповідну ділову записку проф. Кубійовичеві (такий в нас був порядок) і він мені доручив перекласти її на німецьку мову і переслати до уряду ГГ на руки п. Тюрка*), який був референтом від справ Суспільної Опіки при ГГ. Відписи тієї записки мав я вручити Бізанцові і Гавптові. Записка ця звучала так:

Львів, 9. 6. 1944

„До Уряду ГГ (до рук п. Тюрка) у Кракові.

Справа набору української молоді до протилітунської служби.

У другій половині квітня ц. р. стала в Галичині актуальною справа набору українських хлопців, у віці від 15 - 18 років, до протилітунської допоміжної служби. Акція набору, згідно з заявою оббфюр. Гавпта, що проводить цю акцію з доручення Головної Станиці гбнф. Нікеля в Берліні, мала бути сперта на принципі добровільности. Маю для того докази, що принцип добровільного зголошення не є респектований і молодь нашу змушують погрозами голоситись до СС-юнаків. Щоб не бути голословним, скажу, що представник Відділу Освіти й Навчання, д-р Мак, їздить по всіх місцевостях, в яких є українські гімназії, і взиває всю молодь у віці від 15 - 18 років вступати в ряди СС-юнацтва, бо інакше віддасть її в розпорядження Уряду Праці, який повисилає її на тяжкі роботи в Німеччину. Директорам шкіл погрожує, що школи позамикає.

У зв'язку з цим хай мені буде вільно просити Вас, Пане Раднику, вглянути у цю справу і зааранжувати

*) Радник Innere Verwaltung des G.G.

окрему конференцію, на яку прибули б компетентні чинники і заслухали звіту керівника Відділу Молоді УЦК, проф. Зеленого, який має досить матеріалів на те, щоб ними доказати панам зі штабу оббфр. Гавпта, що набір не відбувається згідно з приреченнями в лютючках, даними молоді і батькам.

Нам прикро слухати жалів батьків і дітей, бо на летючці були підписи членів ВУ і проф. Зеленого, як керівника Відділу Молоді УЦК.

Відносини в таборах не добрі. Діти, не маючи своїх виховників і священиків, почуваються погано. Маємо відомості, що подекуди дають дітям у таборах горілку й цигарки. Прошу вплинути на командантів таборів, щоб замість цього давали дітям більше цукру й молока.

Також, з метою зорганізування постійної опіки над нашою молоддю, було б бажаним створити при Відділі Молоді УЦК окрему комісію для справ юнаків, яка була б у постійному контакті з юнаками та зі штабом Гавпта і могла б без перешкод відвідувати табори юнаків.

Дуже важною справою є теж журнал для юнаків. Я можу вже запропонувати людей для видавання журналу, прошу тільки виклопотати у відповідних чинників на це згоду.

підпис
В. Кубійович

ТАБІР ІМ. ЧЕРНИКА В ПЕРЕВОРСЬКУ

Тим часом прийшло повідомлення від Бізанца, що перший табір юнаків уже зорганізований у Переворську*). Бізанц, разом з Гавптом, запрошують представників УЦК прибути на його відкриття. Табір назива-

*) Місто в Західній Галичині.

ється ім. Черника (назву устійнила О. Кузьмович), командантом табору є обрл. Меллер, а його асистентом доброволець дивізії, Сухенко. На відкриття табору прибули губернатор Вехтер, полк. Бізанц, д-р Паньківський від УЦК, інж. Ю. Крохмалюк та інж. Е. Пиндус від Військової Управи й О. Кузьмович — як журналістка. В таборі, біля німецького, маяв теж синьо-жовтий прапор. Юнаки, в числі коло 300, були добре одягнені і робили гарне враження. Їх кімнати були чисті, а на стінах висіли хрести та тризуби. Під час відкриття від УЦК говорив д-р Паньківський. Я не міг поїхати, бо того самого дня повідомили мене з Перемишля, що в переходовому таборі біженців силою набирають хлопців у юнаки. З доручення д-ра Паньківського поїхав я туди і зголосився у співробітника Гавпта лейтенанта Брюннінгавза, що в тій окрузі проводив пропаганду й набір. Він це все рішуче заперечив і сказав, що дотепер ще нікого не взяли силою, що згодом потвердив д-р М. Хробак, голова місцевого УДК. Таких неперевірених відомостей було більше і досить часто приходилось мені намарно витрачати час.

Тому що в Переворську не було більше місця, другий табір для юнаків організували в Неполомицях, а третій в Дембиці б. Кракова.

ЛИСТ БАТЬКІВ ІЗ КРИНИЦІ

Тим часом прийшов лист від батьків із Криниці. Він був у німецькій мові й адресований до проф. Кубішовича. Наводжу його дослівний переклад на українську мову, як документ реакції й бажань батьків.

„До Пана Провідника УЦК в Кракові.

25 червня ц. р. від'їхало 45 учнів з гімназійних курсів у Криниці, „набраних як добровільці“, до вишкільного табору в Неполомицях.

Методи набору шкільної молоді й умовини їх від'їзду змушують нас звернутися до Вас, Пане Провіднику, оцим листом з проханням інтервенювати, де треба.

15. ц. м. приїхав з Кракова до Криниці д-р Мак і зажадав, щоб дир. курсів п. О. Левицький зібрав усіх учнів у віці від 15 - 18 р. ж. та повідомив їх про таке: Всі учні мають „добровільно” зголоситись до допоміжної протилітунської служби, бо інакше можливість їх дальшого навчання буде їм відібрана: — *Ви маєте зараз рішитися на вибір криса чи лопати.*

Після цього багато учнів, що жили поза Криницею, від'їхало додому, щоб порадитись із батьками, велика їх частина більше до Криниці не повернулася, а ті, що повернулися, зголосилися до юнаків, щоб у майбутньому могли одержати право продовжувати студії.

Нам відомі випадки, що деякі учні зголосились до юнаків без згоди батьків, або навіть проти їх волі, однак ми не мали нагоди перевірити, чи між тими, що від'їхали до Неполомиць, були такі, що зголосились добровільно в ряди юнаків.

Батьки учнів у Криниці ніколи не чули про організацію СС-юнаків і їх заходи про те, щоб одержати такі відомості, не мали успіху. Батьки хотіли знати, яке є завдання тих „добровільців”, які умови дають їм набірні комісії, які умовини в таборах і т. д. Коли ж в останній хвилині довідались про ті речі, несподівано й нагло був наказаний від'їзд їхніх дітей до Неполомиць.

Щойно наступного дня по їх від'їзді ми дізналися з достовірних джерел, що набір повинен був відбуватися на базі добровільності і що учням, які не зголосились до СС-юнацтва, ніщо не могло загрожувати і що самі курси не повинні з цього приводу терпіти. Той принцип у нас не був збережений.

Факт, що наших неповнолітніх дітей вирвали зі шкільної лавки в часі їх найгарячішої праці в школі, що не була дана їм нагода закінчити шкільний рік, що

з боку набірної комісії не було нічого нам сказано про умови служби СС-юнаків, змушує нас звернутись до Вас, Пане Провіднику, з проханням в'яснити нам оце:

А. Формально беручи:

1. Законні і присутні передумови набору не є достатньо визначені. Лєтючку, видану Військовою Управою і підписану, між іншими, проф. Зеленим, як керівником Відділу Молоді, не можна уважати правним актом. На ній, що найважливіше, немає підпису німецького контрагента, який був би компетентний давати будь-які приречення і дані приречення додержувати. Конечно потрібне письмове формулювання цілої справи в законному й суттєвому аспектах, яке підписали б обидва контрагенти. Усні висловлення, чи навіть приречення, ніколи не вистачають, бо вже сама зміна осіб, що тепер причетні до цієї справи, може все обезцінити і усні приречення обов'язувати не будуть.

2. Лєтючку фірмує Військова Управа. Є питання — чи організація СС-юнаків стоїть у будь-якому відношенні до СС Дивізії Галичина, і чи Військова Управа перебрала на себе відповідальність за виконання всіх зобов'язань відносно СС-юнаків.

3. Справа СС-юнаків має велике й загальне значення. Тому її повинен був фірмувати провідник УЦК, а не сам керівник Відділу Молоді при УЦК, проф. Зелений.

4. Справа набору була сперта на базі добровільного зголошення, але одночасно незголошеним учням погрожувано, чим, очевидно, принцип добровільности анульовано, а він, згідно з приреченням, повинен бути в 100% збережений, або треба було проголосити загальний примусовий набір.

5. Справа формування організації СС-юнаків, яка для нас цілком нова й незнана, не була ніким, як слід, підготовлена ані спопуляризована, і так батьки, як і діти були нею заскочені. Наслідком того постало замішання і неспокій і, як кружляють поголоски, ця

справа не має ніякого законного ні присутнього уґрунтування. Тож тепер конечно треба постійно інформувати батьків про дальший хід справи.

Б. Домагання мериторичного порядку:

1. Служба, разом із вишколом, повинна тривати не два роки, а тільки 8 місяців. Німецька молодь виконує цю службу вдома і є в постійнім контакті з батьками. Зв'язок нашої молоді з батьками мінімальний, інколи цілком неможливий. Естонську й литовську молодь зобов'язує тільки 8-місячна служба (диви тижневик „Дас Райх” з 11. 6. 1944, нотатка на 6-ій сторінці п. н. „Авс дем Остен”). Чому ж українську молодь мала б обов'язувати дворічна служба? Точне з'ясування часу тривання служби конечно.

2. Вишкіл і сама служба повинні відбуватися на терені ГТ. Так воно є з естонською молоддю. Дещо інакше виглядає справа з литовцями (див. те саме число тижневика „Дас Райх”). У найгіршому випадку вишкіл і служба СС-юнаків повинні мати місце в найменш загрожених теренах (як Східня Німеччина, Чехія).

Лікарські оглядини юнаків повинні відбуватися у вишкільних таборах і на їх основі юнак повинен знати, чи він здібний, чи нездібний до служби.

3. Ми домагаємось для наших дітей добрих життєвих умовин і відповідної поведінки, так як це мають німецькі юнаки, а саме:

а) групування наших дітей у класні відділи, щоб вони могли продовжувати своє навчання,

б) щоб навчання було справжнє й систематичне,

в) щоб наші діти були забезпечені культурною і виховною опікою, виконуваною нашими довіреними людьми, нашими педагогами, священиками і лікарями,

г) щоб наших юнаків вишколювали, попри німців, теж і українці з СС Дивізії Галичина (не німці з-над Волги чи інші),

ґ) щоб справа відпусток була урегульована (коли

і як довго) і щоб була дана батькам можливість відвідувати дітей в таборах,

е) не видавати дітям горілки, зате більше товщу й цукру,

е) після закінчення служби наші діти мають бути невідклично звільнені і не може бути мови про те, щоб їх згодом вербувати до інших формацій. Вони мають бути відіслані під опікою виховників додому (до батьків).

4. Наші діти, після відбуття служби, мають бути звільнені від будівельної служби (Бавдінст) і від інших примусових робіт.

5. Треба створити при УЦК окремий реферат для справ СС-юнаків, завданням якого було б вдержувати контакт із юнаками та їх батьками, відвідувати юнаків у таборах і бути в контакті з пресою.

6. Перевести табір з Неполомиць до Криниці, бо можна боягтись, що місцеве польське населення може провокувати наших дітей до конфліктів.

Цей лист подиктований нашою глибокою батьківською відповідальністю за долю наших дітей. Ми пишемо його до Вас, Пане Провіднику, у своїм та в імені всіх інших заінтересованих батьків і просимо з'ясувати всі наші бажання перед відповідними чинниками та про вислід Ваших інтервенцій нас повідомити.

Криниця, 25 червня 1944."

(Підписи 22 батьків)

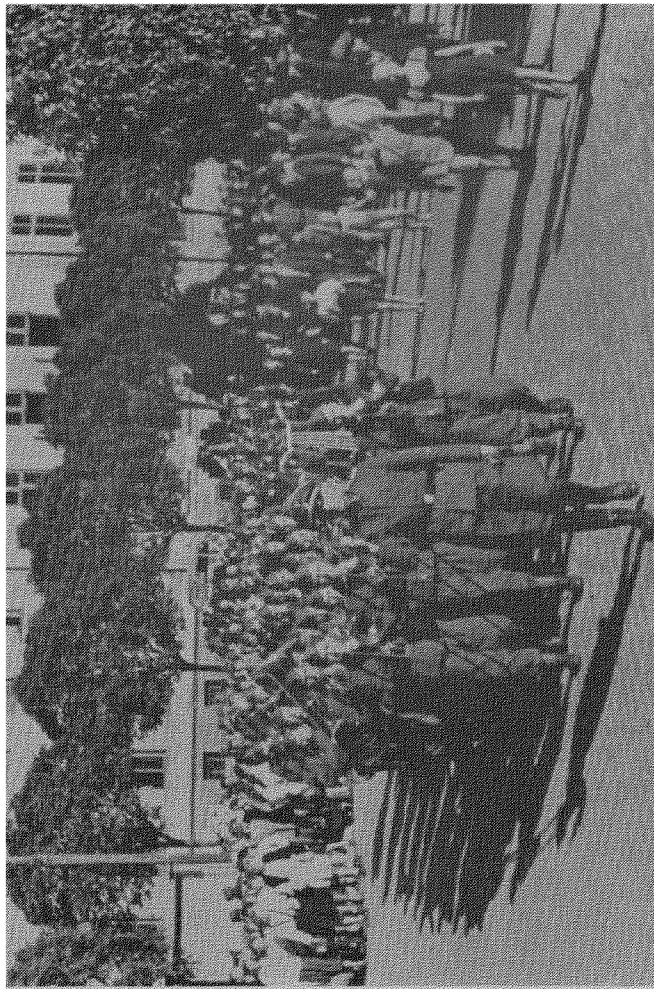
Адвокат д-р М. Гнатів, що тепер живе в Торонті (Онтаріо), очолював групу підписів.

Всі ми були вдоволені, що відповідь прийшла скоро і саме вчас. Листа привіз один із батьків. Проф. Кубійович був якраз у Львові. Ми листа спільно перестудіювали, зробили 6 копій, і я дістав доручення з'ясувати цю справу на конференції в Кракові, що вже скоро мала відбутися. Копії цього листа я вислав Тюркові до правління ГГ, одну дав полк. Бізанцові та одну зарезервував для Гавпта.

КОНФЕРЕНЦІЯ З ГАВПТОМ

Тим часом несподівано заповівся на конференцію Гавпт і це змусило нас розміркувати: — чого він хоче? На конференції були: проф. Кубійович, п-і Кузьмович, Гавпт і я. Предметом конференції був наш лист до уряду ГГ з 9. 6. (див. стор. 34). Гавпт проходив точку за точкою і, як ніколи дотепер, ішов нам на всякі поступки. Гавпт погодився на наше бажання делегувати до Переворська 2 педагогів і 1 священника, і, навіть, не опонував у справі видавання журналу для юнаків. Обіцяв нам, що, замість цигарок і горілки, хлопці будуть діставати більше молока, товщу й цукру. Не погодився тільки на те, щоб при ВМ УЦК існувала окрема комісія для справ юнаків, але просив запропонувати йому одного виховника як дорадника для справ юнаків з осідком при Уряді Молоді, з яким ми згодом могли б бути в контакті і через нього полагоджувати всі юнацькі справи. Накінець сказав, що 29. 6. прийдуть до Львова юнаки з Переворська, щоб попрощатись з батьками та рідними перед своїм виїздом на службу до Німеччини. УЦК одержить на цю імпрезу запрошення. Проф. Кубійович сказав, що нам треба було б про всі ці справи поговорити обширніше і, можливо, на терені Уряду ГГ, бо, властиво, нічого не маємо на письмі, а увесь час спираємось тільки на усних балачках, які для нікого не є законом. Гавпт відповів, що найближча конференція, яка має відбутись у Кракові і на якій буде представник Нікеля, напевне розв'яже всі недоліки і вирівняє ті браки, які в роботі ще існують. Просив, щоб усі речі полагоджувати безпосередньо з ним, бо звернення до Уряду ГГ будуть ускладнювати справу, і вкінці висловив надію, що з хвилиною назначення нами дорадника для справ юнаків при Уряді Молоді всі труднощі будуть усунені.

Телефон із Дистрикту до Гавпта перервав нашу конференцію і він, перепрошуючи нас, відійшов, дода-

Приїзд юнаків з табору в Переворську до Львова, щоб попрощатися з своїми рідними перед відїздом до Німеччини. До речі, це був пропагандивний "тріук", щоб добрим виглядом і гарною поставою юнаків заманити інших до такої служби.

ючи, що скоро побачимось на імпрезі юнаків із Переворська. Випроваджуючи його, я вручив йому копію листа від батьків із Криниці.

НАМІЧЕННЯ ПРОФ. ТИМОША БІЛОСТОЦЬКОГО ДОРАДНИКОМ ДЛЯ СПРАВ ЮНАКІВ

Після цієї розмови проф. Кубійович доручив мені розглянутись за кандидатом для юнацьких справ. Мій вибір відразу зупинився на проф. Т. Білостоцькому, відомому пластунові-виховникові і педагогові, на якого проф. Кубійович радо погодився. Білостоцького не прийшлося довго переконувати про потребу такого поста і про те, що саме він повинен би його зайняти. Він погодився і я представив його зараз Гавптові. Гавпт прийняв його ввічливо і був вдоволений кандидатом. На прохання Білостоцького Гавпт погодився дати йому 2 тижні часу для полагодження особистих справ.

Під час тієї короткої розмови Гавпт (він знову дуже спішився) уже насамкінець сказав мені, що ми дуже зле зробили, висилаючи листа батьків із Криниці до Уряду ГТ, бо треба було перед тим цю справу з ним обговорити.

ПРИЇЗД ЮНАКІВ ІЗ ПЕРЕВОРСЬКА

Гавпт від довшого часу робив приготування до зустрічі юнаків. Він розіслав запрошення до всіх німецьких „достойників”, а на руки полк. Бізанца для ВУ. У тому запрошенні він, м. ін., писав, щоб полк. Бізанц запросив від його імени 4 представників УЦК, а ще зокрема інж. А. Палія, інж. Ю. Павликовського і дир. Ю.

Шепаровича. Від українських представників має бути виголошене слово до юнаків. По одержанні запрошення Кубійович запросив до себе Старосольського, Білостоцького, п-ю Кузьмович і мене. Тут вирішено, що, крім Кубійовича, в зустрічі участь візьмемо всі четверо, деякі члени ВУ і голова Комітету на Львів - місто, О. Голінатий. Промовити до юнаків доручив проф. Кубійович мені, а Білостоцького прохав бути з нами в постійному контакті і всюди підкреслювати німцям, що він висунений нами і без нашого відома ніяких посушень на свою руку робити не буде. Білостоцький без надуми на це погодився, бо навіть інакше собі цього не уявляв, але запитався Кубійовича, чи колись громадянство не осудить його кроку, чи підпільні організації не будуть ставитись до нього з резервою і чи він завжди може рахувати на піддержку УЦК. Усі ці його сумніви розвіялись, коли я йому сказав, що нашим обов'язком, як громадян і педагогів, бути там, де наша молодь.

Імпреза, влаштована Гавптом, відбулася згідно з програмою. З Переворська приїхало 210 юнаків, добре одягнених і бадьорих, бож мали показатись батькам і знайомим. Під звуки військової музики маршували з гордістю і зі співом вулицями Львова — всі із жовтосиніми опасками і левами на рукавах і такими стрічками на шапках. Імпреза відбулася в оперному театрі, а о 3-ій годині була зустріч юнаків з батьками і представниками УЦК та ВУ в касині штадтгавптмана. Військова музика піддержувала святковий настрій, за довгими столами сиділи юнаки з батьками, а за головним столом був губ. Вехтер, полк. Бізанц, Гавпт, Оттен, штадтгавптман Геллер та інші достойники з партії, включаючи панів з т. зв. служби безпеки, а далі проф. Кубійович, представники УЦК і ВУ та кооперації.

Зустріч відкрив губернатор, який, привітавши юнаків, нічого особливого не сказав. Ще менше цікаво говорили Гавпт і Оттен. Бізанц промовляв від ВУ по-

українському і з гумором. Я у своїй промові привітав юнаків від ВМ УЦК і довів до їх відома, що ми постійно з ними та що дбатимемо про те, щоб дані їм обіцянки були виконані. Заохочував, щоб не марнували часу, але лийно вивчали військове діло, яке їм колись може стати в пригоді. *Пам'ятайте* — говорив я, — *що ви є ті наші наймолодші вояки, що, заправляючись у військовому ділі, може стелитимете дорогу до кращої долі України.* Проф. Кубійович не говорив узагалі і те німців заскочило. Він ще раз хотів їм дати доказ, що з тією акцією ніяк не погоджується. Юнаки, що після вступного вишколу від'їздили на спеціальний вишкіл до Німеччини, діставали від своїх командантів листівки, в яких давались їм інформації, як мають там поводитись. Така листівка (*Wospitatnik SS*) поміщена на кінці книжки (див. стор. 230 - 1).

Крім цього кожний юнак одержував особисту виказку (див. ст. 232-3) і особисту книжку (див. ст. 234).

Особисті відомості юнак записував на окремі листівці, зразок якої поміщений на стор. 235.

ПОЇЗДКИ ЛЬВІВ - КРАКІВ.

ВІДВІДИНИ ТАБОРУ ЮНАКІВ У НЕПОЛОМИЦЯХ

На цьому програма зустрічі була вичерпана і проф. Кубійович і я ще того самого вечора від'їхали до Кракова, щоб там, на засіданні Уряду ГГ, скласти звіт з акції набору юнаків. Представник Уряду ГГ Тюрк казав з'ясувати собі все на письмі і повідомив мене, що 12 липня відбудеться тут конференція з відпоручником Нікеля, на яку я теж запрошений. Тюрк просив мене його про хід тієї конференції повідомити.

1 липня з'явився я у Гавпта у Львові. Гавпт здавав собі справу з того, що на конференції у Кракові виступимо з усіма жалями на його роботу, зокрема, на затії

д-ра Мака, і, щоб з'єднати собі УЦК, просив мене, щоб я зараз поїхав знову до Кракова і конче відшукав д-ра Мака та з ним обговорив пляни навчання для майбутніх шкіл в юнацьких таборах. Водночас просив зараз же післати до Неполомиць двох виховників і одного священника. Я поїхав, за Маком всюди шукав, але надаремне. Пішов теж до українського пароха о. д-ра П. Хруща при вул. Вісильній 11, щоб з ним обговорити справу релігійної опіки над юнаками в Неполомицях, але його не застав. Тому й написав до нього листа такого змісту:

Краків, 3. 7. 1944 ч. 1084/44

До греко-кат. Парохіального Уряду в Кракові

У зв'язку з тим, що влада проводить тепер набір української молоді у віці від 15 - 18 р. ж. до допоміжної служби при протилітунській військовій обороні і для тої цілі створила табір у Неполомицях, молодь цього табору і їх батьки висловили бажання, щоб забезпечити їх релігійною опікою. В цій справі ми звертаємося до Сніскопського Ординаріату, але поки Ординаріат цю справу полагодить, просимо делегувати до цього табору одного священика, який опікувався б хлопцями і скріплював їх моральну відпорність на всі ті небезпеки, на які діти у війську можуть легко наразитись.

Підпис: З. Зелений
кер. ВОМіР, УЦК

Того ще дня в Кракові дзвонили до УЦК за мною краківські керівники Гітлер-Югенд, яким Уряд Молоді при ГТ доручив провести набір хлопців у краківському дистрикті, але їм з бюро відповіли, що мене нема, бо я, правдоподібно, вже від'їхав до Львова. Я з ними ні зустрічатись, ні говорити не хотів, бо боявся, щоб не провокували мене знову до видання чи підписання нової летючки про набір.

Ввечорі я дійсно від'їхав до Львова, щоб знайти

виховників до табору у Неполомицях. Саме мені був навернувся на очі мгр. О. Бережницький із Самбора, педагог і пластун-виховник. Він зразу ж погодився на мою пропозицію. Не довго також прийшлося мені переконувати мгр. Галайду зі Львова. На духовника попросив я о. Степана Бачинського зі Смерекова к. Золочева, який теж дав свою згоду. Зрадів я, що нарешті табір в Неполомицях буде обсаджений! Телефоную до Кракова і прошу, щоб повідомили команду табору в Неполомицях про приїзд наших виховників. А мені відповів о. д-р Михайло Сопуляк*), щоб негайно їхати до Криниці, бо там набір іде безцеремонно, а звідгіль приїхати до Кракова, бо там знову заковика — в Неполомицях 40 наших хлопців, після лікарських оглядин, відставили до Уряду Праці в Кракові, який ось-ось має їх вислати на роботи до Німеччини. Іду автом Бізанца до Криниці, голошуся до команданта набірної акції, він признається до вини, але обіцяє, що його люди більше цього робити не будуть. Набрані хлопці відїхали до Неполомиць — і пропало! Говорю з проф. Адамом Антоновичем і він теж погоджується прийняти функцію виховника — тільки дещо пізніше, бо має родину, і мусить полагодити особисті справи.

Іду до Кракова, з о. д-ром Сопуляком ідемо до Уряду Праці (Арбайтсамту) і нам удається врятувати всіх хлопців від вивозу в Німеччину. Відсилаємо їх, під опікою, до переходових таборів у Хирові й Перемишлі, бо звідтам їх забрали. 5-го рано телефонував Гавпт, що є авто і я можу поїхати до табору в Неполомицях. Очевидно, їду без надуми. У таборі великий рух. Голошусь у команданта і прошу, щоб дозволив промовити до хлопців; він скликав інструкторів і дав їм наказ зібрати хлопців у дві групи. Я промовляв двічі, а згодом розмовляв з окремими юнаками, щоб довідатися, чи забрані силою, чи зголосились добровіль-

*) о. д-р М. Сопуляк виконував обов'язки керівника Відділу Суспільної Опіки УЦК.

но, чи задоволені, чи не голодні, чи приїжджають до них батьки і які мають бажання. І не було випадку, щоб якийнебудь із хлопців сказав, що його забрали силою, хоч бачив я по їх мінах, що таких було багато. Річ ясна, що інструктори мали час навчити їх, що мають у таких випадках відповідати. Хлопці розказували, що їм добре, що нічого не роблять, що тішаються уніформами і тільки просили книжок до читання. Було там багато хлопців з центральних земель України, забраних із евакуаційних валок. Цікавий був момент під час мого від'їзду. До авто підійшов малий, 12-літній хлопець і з плачем просив мене вставитись за ним у команди, бо його, тому що не має ще 15 років, хочуть відіслати додому, а він має тут товаришів і додому їхати не може, бо там уже більшовики. (Він був із Бучача). Я йому сказав, що заберу його з собою до Кракова, а там побачимо, але він зловив мене за руку і благав, щоб піти з ним до команданта. І не було ради. Я хлопцеві це зробив і його залишили.

6 липня ранком прийшла відповідь від о. д-ра Хруща. Він писав:

„У відповідь на письмо з 3. 7. повідомляю, що, на жаль, не маю змоги зайнятись душпастирською обслугою табору в Неполомицях, а то задля браку священників. Перебуваючі тут священники ледве в силі обслужити потреби парохії. Тому прошу звернутися до Преосвященнішого Єпископського Ординаріату в Перемишлі про призначення сталого духовника до того табору.”

о. д-р П. Хрущ

Ті листи наводжу дослівно на доказ, що з нашого боку були, і то від самого початку, заходи для забезпечення хлопців релігійною опікою, але пов'язані з великими труднощами. Від перемиського єпископа, до якого я звертався письмово, відповідь не прийшла. Тоді рішив я звернутися до о. д-ра Василя Лаби, який у ранзі

майора був головним капеляном СС-Дивізії Галичина, з проханням взяти під свою опіку теж і юнаків. Одночасно проф. Білостоцький звернувся до о. прот. Сагайдаківського з таким проханням, коли йдеться про юнаків православного віровизнання.

Того ж ще дня був я у Гавпта й Тюрка, бо вони обидва телефонічно просили зайти та розказати їм про свої враження з побуту в таборі. Я їм сказав, між іншим, що поки не буде з нашими хлопцями виховників та духовних отців, ніхто задоволений не буде. Замало дати хлопцям уніформу, харч та ще й цигарки. Вони потребують духового зв'язку з нами, книжок, церкви та вчителів. Те, що вони усміхнені й веселі, ще не значить, що їм нічого не бракує. — Ви, панове, — говорив я — загляньте тільки до їхніх кімнат. На стінах найогидніша порнографія (це колишні казарми) і ця неповнолітня молодь, в небезпечному розв'язаному віці, придивляючись до таких жахливих малюнків, може легко попасти в стихію онанізму. Про те говорив я командантові табору і на милість Бога просив його стіни замалювати, але він ні часу, ні фондів на те не мав. Приявність наших виховників напевно цього допильнувала б. Оба панове, ковтнувши гірку пілюлю, не обізвались.

Того ж самого вечора поїхав я до Львова. Ледве зайшов до бюро, телефон від Кольфа, щоб до нього зайти. Розпитував мене, що нового у Кракові та що в Неполомицях. (Цікаво, що він уже знав про мою поїздку до табору). Я йому повторив усе, що говорив Гавптові та Тюркові, і тоді він порадив мені, щоб при найближчій нагоді зайти в Кракові до Фрома (команданта СБ на Краків), а він напевне вгляне в ті справи та усуне аномалії.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ВІДДІЛУ ОПІКИ НАД МОЛОДДЮ І РОДИНОЮ

9 липня викликав мене до Кракова проф. Кубійович, щоб ще перед конференцією в Гавпта обговорити реорганізацію Відділу Молоді, бо йшлося про те, щоб, незважаючи на спротив Гавпта, таки створити окремий реферат для справ юнацтва при УЦК, завданням якого було б:

- 1) підготувати навчальні та виховні пляни для юнацьких шкіл,
- 2) прислужувати священиків та виховників для СС-юнаків,
- 3) постійно відвідувати табори,
- 4) розгорнути культурну опіку над юнаками (бібліотеки, часописи, театр, концертні імпрези, доповіді тощо),
- 5) мати в опіці родини юнаків,
- 6) налагодити видавничу справу.

Для здійснення цього пляну названий реферат мав би тісно співпрацювати зі Шкільним та Культурно-Освітнім Відділами УЦК. Той реферат мав очолити я.

Реорганізація Відділу Молоді була проведена впродовж одного дня, а саме 10 липня.

КОНФЕРЕНЦІЯ В КРАКОВІ У ГАВПТА

Цілий черговий день і майже всю ніч забрала мені підготовка до конференції з представником Нікеля, яка відбулася в станиці Гавпта 12 липня. Ділову записку, яку я приготував на конференцію, ще перед нею вручив я через Білостоцького представникові Нікеля, поручникові Гартманові з Берліну. Не буду наводити її

змісту, але подам повний текст мого звіту з конференції, який я по закінченні склав проф. Кубійовичеві:

„12 липня о год. 8.30 рано зішлися у Гавпта, в „Команді Охоплення”, крім Гавпта та його заступника Венера, ще представник Нікеля оберлейтенант Гартман, д-р Мак, п. Ернст з Відділу Пропаганди ГГ, п. Бернтран, референт відділу пропаганди станиці Гавпта, поручник Меллер, командант табору юнаків з Переворська, Білостоцький, п-і Кузьмович і я — разом 10 осіб. Не було представника з Уряду Праці та з Правління ГГ. Гавпт, відкриваючи конференцію, з радістю сказав, що на решті нині будуть розв’язані всі ті питання, яких дотепер ми не могли чи не вміли розв’язати, і що сьогодні будуть прийняті певні постанови, які надалі стануть напрямними в нашій праці над юнаками. *Маючи голову забиту набором* — говорив він, — *не ставало нам просто часу на те, щоб подбати про здійснення усіх тих обіцянок, які перед і під час набірної акції ми давали молоді та батькам. Тепер маємо між собою представника Нікеля. Він компетентний у всіх юнацьких справах і від нього багато дечого нового і цікавого довідаємося.* Щоб не витрачати часу на вступ, Гавпт дав слово мені і просив з’ясувати все, що нам неясне і що нас непокоїть. Я почав від того, що справою юнаків займаюсь тому, що Відділ Молоді при УЦК опікується всією українською молоддю, тим самим і тією, що в юнаках. Юнаки тим більше потребують нашої опіки, що вони нині без батьків, вирвані з рідної землі й вислані в чуже середовище, в якому почуваються зле і тому мусять мати піддержку в кожному напрямі, бо інакше їх охопить туга за всім, що рідне, та не буде з них в службі ніякої користі. До цієї опіки маємо ще право на тій підставі, що ВУ і я — як керівник Відділу Молоді при УЦК — „окремою летючкою завзивали” її до добровільного зголошення до СС-юнаків. У тій відозві ми своїми підписами (!) обіщували їм, що у военній службі поводитися будуть з ними так, як з німецькою молоддю. Тим часом діється зовсім не так. Перш за все не збері-

гається принцип добровільности, бо молодь набирається до юнаків силою. Далі, юнаки донині ще ані не забезпечені релігійною опікою, ані не заспокоєні їх національні та культурні потреби. Батьки не мають ніякого зв'язку з дітьми. Юнаки не одержують обіцяних відпусток. Влада не дає батькам юнаків ніяких підмог. В таборах немає навчання і юнаки не дістають книжок і часописів. Про те писали ми двічі до компетентних чинників і донині не одержали відповіді, а юнаки й батьки постійно запитують нас про те, чому в тому напрямі й далі нічого не робиться і чому ми їх обдурили.

Поведінка інструкторів з юнаками невідповідна. На доказ цього відчитую протокол, списаний з двома юнаками, що були звільнені з вишкільного табору в Гульчині (Максим Левчук, з Полесвого пов. Радехів — через легені, та Богдан Тичка, з Вишик біля Львова, з причини не закінчених 14 років життя). Вони зізнають, що німецькі підстаршини карають юнаків тяжкими **вправами** („гінлеґен“) за те, що вони співають патріотичні пісні, або б'ють в лице — як це було з юнаком Брилем зі Сокаля, коли він не хотів виконати „гінлеґен“ в болоті. Бриль згодом вдарив у лице підстаршину і за те був арештований, але потім — на нашу інтервенцію — звільнений.

З повищого виходить, що влада не поробила досі ніяких заходів для того, аби дати юнакам те, що обіцяла. Тому Відділ Молоді при УЦК, з доручення проф. Кубійовича, покликав до життя окремий реферат для справ юнацтва, завданням якого були б: підготовка навчальних і виховних плянів та програм, добір виховних сил, культурна опіка над юнаками, відвідини юнаків у таборах, опіка над родинами юнаків, і зорганізування видавничої акції. Той реферат уже розпочав свою працю і перейняв від Відділу Молоді уже готові виховні матеріали для вступних вишкільних таборів юнаків. Щоб не бути голословним, я представив відразу цілу течку матеріалів, в якій були опрацьовані такі теми:

1) українська молодь у допоміжній протилітунській службі, 2) провідна ідея життя молодого українця, 3) основні відомості з українознавства, 4) українська земля (основні відомості з географії), 5) про український народ (історія України), 6) українські співаники, 7) основні відомості з гігієни, 8) особиста культура (поведінка), 9) коротка історія українського війська, 10) школення бистроти, 11) кімнатні гри (все це в перекладі на німецьку мову). Тому просив відразу Гавпта, щоб він погодився на діяння цього реферату в таких рамках та дозволив співробітникам нашого Відділу відвідувати у тих же цілях табори юнаків. В той спосіб зможемо дати юнакам хоч би частинно те, що ми їм обіцували і с'як-так забезпечимо їх національним, релігійним та культурним вихованням. Додав я, що коли йдеться про релігійну опіку, то ми подбаємо про те, щоб церковна влада призначила до таборів юнаків священиків обидвох віровизнань, щоб на кожних три сотні юнаків був один священик.

Над моїм рефератом відбулася довга дискусія. Першим забрав голос д-р Мак, який досадно запротестував проти того, щоб ми займалися навчальними програмами та плянами і добором педагогів, бо до цього ми ніяк не компетентні. До тих справ уповноважений він і тільки він, а більше ніхто. Це справа держави, а не приватного гуртка осіб. Пляни ці в нього давно готові і він на днях приступає до заснування гімназії для юнаків. Справа бібліотек — теж його ділянка і нею займатися нам не можна. Звернувся до Гавпта з проханням, щоб він виклопотав у Берліні платні для вчителів, німецькі харчові картки для їх родин і, на випадок зближення фронту, пашпорти для батьків юнаків на виїзд у Райх.

У справі вишколу юнаків та поведінки інструкторів забрав слово командант табору в Переворську, поручник Меллер. Він слушно сказав, що юнакам треба давати за інструкторів „батьків”, бо інструктор моло-

дий, неодружений, не має поняття про те, як підходити до дітей. Як приклад, подав фрагмент із свого табору і бажав усім такого інструкторського складу, який є у нього.

У справі культурної опіки над юнаками говорив Гартман, референт для цих справ у головному штабі Нікеля. Йому подобалися наші пляни, зокрема, він зацікавився нашими виховними матеріялами. Признався, що з причини браку часу не міг прибути з готовим проектом пляну культурних заходів, які він намічує для юнаків, але вони формою покриваються з нашими, а щодо змісту — то саме хотів з нами порозумітися. Коли йдеться про навчання юнаків у таборах, то до цієї ділянки він не втручається, бо за неї відповідає д-р Мак. Коли йдеться про опіку над родинами юнаків, то вона в його пляні виглядає так само, як і опіка над родинами членів СС-Дивізії, з тим, що не всі родини юнаків одержуватимуть підмогу, а тільки ті, які повністю або хоч частинно були на удержанні своїх синів-юнаків.

Багато уваги присвятив він методам набору. Для нього було це новістю, що подекуди набирається юнаків силою. Просив, щоб дати йому відповідні матеріяли.

Коли йдеться про забезпечення юнаків національно-релігійним вихованням, Гартман признається, що до цього не було ще часу, але вірить, що скоро і ця ділянка буде заспокоєна. Пропонує, щоб релігійну опіку організувати за пляном — один священик на тисячу юнаків. Щодо поведінки інструкторів — буде видана на днях окрема інструкція для всіх таборів і такі випадки, які мали місце у Гульчині, більше не повторяться.

Реферат для юнацьких справ, створений при Відділі Молоді УЦК, на його думку, потрібний, але він безпосередньо діяти в таборах не може. Зате може він тісно співпрацювати із проф. Білостоцьким, який одержить повноваження бувати у таборах.

З черги забрав слово Гавпт, який сказав, що на більшість питань, висунених мною, відповів уже Гарт-

ман, однак трудно йому промовчати справи примусового набору, національного й культурного та релігійного виховання і справу реферату для справ юнаків при Відділі Молоді УЦК. Гавпт сказав, що такий набір мав тільки місце в Криниці і в тому завинив д-р Мак, що саме тут приявний. Гавпт стверджує, що дотепер його станиця в не загрожених війною теренах примусового набору юнаків ніде і ніколи не проводила. Одначе, коли подекуди такий набір проводили крайсгавпт-мани чи інші люди з їх доручення, тоді він, як тільки про це довідувався, негайно його припиняв. Так теж робитиме і в майбутньому. — Коли говорити про релігійно-національне виховання юнаків — казав Гавпт, — то нема де правди діти, воно ще не могло бути урегульоване. Цьому стоять дуже на перешкоді воєнні дії, які завжди щось нового приносять. Зараз табори з Галичини переходять до Райху і, коли там усадовляться, може бути налагоджена праця в кожному напрямі. З тих самих причин є теж трудний зв'язок юнаків з батьками і навпаки. Коли б правильно діяла пошта, тоді жодні труднощі для цього не існували б.

— Юнацькі табори може відвідувати тільки Білостоцький. Реферат для справ юнацтва, створений при Відділі Молоді УЦК — як про це вже згадував поручник Гартман — не може безпосередньо контактуватися з таборами ані з юнаками. Праці вашого реферату може використовувати у своїй роботі Білостоцький, але той реферат для мене не існує. Далі сказав мені Гавпт, що нині я тут приявний і беру участь не як представник УЦК, але як приватна особа, яка з ним співпрацює. Білостоцький і п-і Кузьмович — що інше, вони є його службовцями. — В цьому моменті я попросив слова в формальній справі й заявив, що тут якесь непорозуміння, бо я нині виступаю зовсім не як приватна особа, ані як співробітник Гавпта, бо таким я ніколи не був і не є, але тут я приявний як представник УЦК і ВУ і ті установи мене на цю нараду делегували. Для порядку справи я ще вияснив правне становище УЦК

і при цьому додав, чому за нами право виступати у справах юнаків. Подібну заяву по мені зложили теж п-і Кузьмович і Білостоцький, які сказали, що без дозволу УЦК вони тут не знайшлися б.

З цього приводу витворилася деяка констернація. Всім було доволі неприємно, тільки Гавпт і Мак не хотіли зразу здавати позицій, але по хвилині Гавпт злагіднив свій вислів так, що в нього просто немає часу на те, щоб з багатьома українськими чинниками говорити про юнацькі справи. До цього він має проф. Білостоцького, який держить зв'язок поміж ним, Нікелем і УЦК. Він далекий від того, щоб когонебудь тут ображувати, і не треба його зле розуміти. В той спосіб конфлікт був ніби вияснений. Тоді Гавпт звернув увагу Макові, що він зовсім неслухно накинувся на мене за те, буцім то ми (УЦК) узурпували собі право до навчальних справ у юнацьких таборах, але він сам (Гавпт) просив мене, щоб я тією справою зайнявся, бо з Маком він ніколи не може сконтактуватися. Мак хотів ще виправдуватися, але Гавпт йому вже слова не дав.

Наприкінці Гавпт з'ясував ще справу набору дівчат. Сказав, що на днях зачнеться акція в тому напрямі. Дівчата від 15 до 20, а навіть до 25 року життя, можуть добровільно голоситися на помічників до протилітунської служби. Вони працювати будуть при так зв. „шайнверферах”¹⁾, підслухових апаратах, „шпербальюнах”²⁾, при службі зв'язку, у „нахшубі”³⁾, як медсестри і т. д. Дав доручення працівникові з пропаганди негайно розпочати пропаганду в українській пресі за зголошенням дівчат української національності до протилітунської служби.

Вкінці Гавпт дав ще слово п-і Кузьмович, яка порушила справу допомоги родинам юнаків. Вона сказала, що сільські хлопці в переважаючому проценті ста-

¹⁾ Прожектори.

²⁾ Загороджувальні бальони.

³⁾ Постачання.

новили в домашньому господарстві робочу силу, яка з їх відходом до юнаків перестала існувати, а яку залишена родина мусіла заступити найманою платною силою. Тож і тим родинам належить відповідна підмога. На те Гавпт відповів, що цю справу передасть представник Нікеля до вирішення в Берліні.

Мені — як головному референтові — Гавпт дав ще останнє слово, в якому я сказав, що УЦК радий з того, що при головному штабі Нікеля буде мати свого постійного зв'язкового в особі проф. Білостоцького, але УЦК сам, як такий, ніколи не зрезигнує із опіки над юнаками, і коли вона не буде йому дана безпосередньо через станицю Гавпта або Нікеля, тоді він виконувати її буде через уряд ГГ, якому безпосередньо підлягає. УЦК буде завжди домагатися того, щоб його відпоручники мали дозвіл відвідувати табори та безпосередньо контактуватися з юнаками, як це, зрештою, діється з Дивізією та ВУ, зокрема я, як той, що підписаний на відозві, такий дозвіл повинен дістати.

Далі висунув я бажання, щоб здійснення пороблених юнакам обіцянок приходило скоріше, як це було дотепер. Звернув я теж увагу на добір учителів та виховників. Сказав Макові, що не кожний учитель є одночасно й виховником і що він, будучи тут недовго, не може знати учителів, тому просив я, щоб їх добір таки відбувався за попереднім порозумінням з нами. Щодо набору дівчат, просив я, щоб цю справу, якщо її вже „гора” перерішила, направду трактувати дуже по-добровільному, і щоб вік набору дівчат невідклично пересунути від 15 до 18 року життя.

Після короткого резюме Гавпта конференція, що тривала повних п'ять годин, закінчилася.

Після неї Гартман просив мене бути з ним у контакті. Мак був ображений. Гавпт зробився до мене дуже офіційальний. Ернст із пропаганди радив мені не подавати ділових записок зі скаргами на Станицю Гавпта нікуди, хіба тільки до Гавпта.

Накінці приватно заявив мені Гавпт, що станиця у Львові зліквідована та що її осідок тепер у Кракові. Коли всі виходили, Гавпт ще завернув нас з порога і показав цілі стоси кольорових афіш, написів та пропагандивної літератури, які лежали в одній з кімнат станиці. Хвалився, що це його заслуга, не здаючи собі одночасно справи з того, що воно вже все не на часі та що хіба додатне на макулятуру.

Вернувшись із конференції до бюро і порядкуючи папери, я натрапив у своїй течці на секретний документ Нікеля з 30. 5. 1944. Він, як виходить зі змісту, мав бути розісланий до командантів повітряної зброї, до яких юнаки, по закінченні вступного вишколу в таборах Нікеля, були приділювані. Той документ поміщую при кінці книжки. Як він попав до моєї течки, не знаю, але не виключаю, що його підсунув мені Гартман, щоб дати доказ, що Станиця Нікеля (яку він на конференції заступав) буде дбати про наших юнаків так, як дбає про німецьких, і що вона їм кривди не зробить. Тому що документ той був секретним, я ніколи й ніде не міг на нього покликатися (див. стор. 236 - 9).

У тому документі цікаве ще й те, що Нікель, щоб не дразнити командантів, до яких він був звернений, ні разу не вжив назви СС-юнаки, а тільки „юнаки” (Die Jugendlichen), що потверджувало б існуючий антагонізм між військом (Вермахт) і відділами СС. Зате в листах до своїх підвладних він (Нікель) залюбки вживав назви СС-юнаки (SS Zoeglinge).

Того самого дня по обіді повідомив я ще Гавпта, що в Неполомицях є вже Бережницький і Галайда, а на днях приїде ще третій виховник Нестор Когут і духовник о. Степан Бачинський.

Про хід конференції повідомив я Кубійовича і пізнім вечором ще Тюрка, та вночі вернувся до Львова. Тут в евакуаційній комісії тьма-тьменна роботи та людей. У Львові залишився я до 18 липня і того ж дня ввечері поїхав знову до Кракова, викликаний туди те-

лефонічно Тюрком. До Львова вже не повернувся, бо 19-го, у середу, Комітет покинув Львів і незабаром прийшли туди більшовики.

Тюрк зажадав від мене звіту з конференції у Гавпта на письмі, як теж просив зробити йому окрему записку з плянованої акції набору дівчат. Сказав, що потребує цього до розмови з президентом Кравсгауером (губернатором Краківського Дистрикту). Ті речі я виготовив йому впродовж 20. 7. і доручив другого дня ранком.

ДАЛЬШИЙ НАПЛИВ ЮНАКІВ

Юнаки напливали даліше. Багато їх приїздило тепер просто до Кракова, де їх мундирували і відсилали до Неполомиць. Коли ж там уже не ставало місця, відставляли їх до Кремсу над Дунаєм, Троппав, Егер і Гульчина.

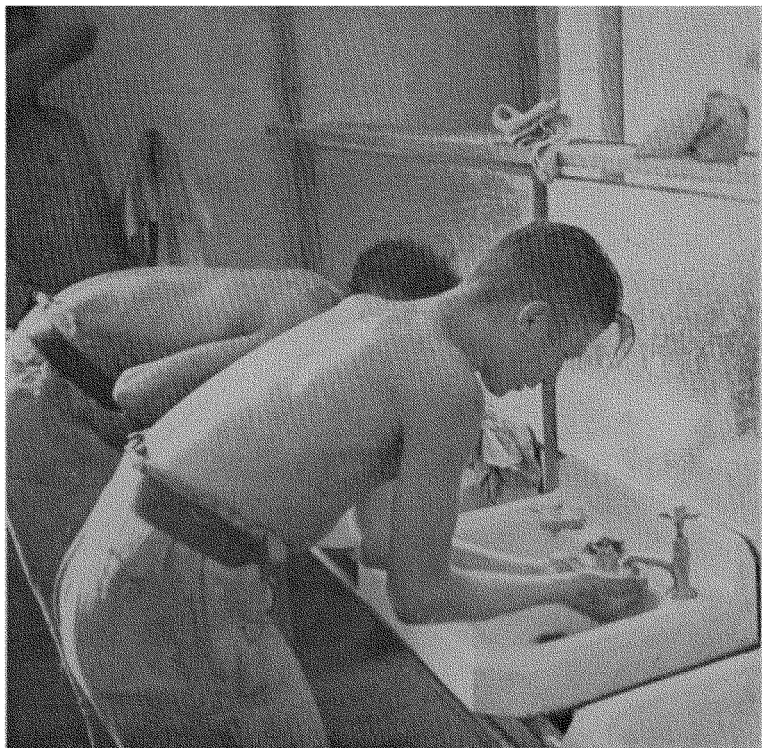
З табору в Неполомицях почали надходити неприємні відомості. Наслідком переповнення табору відносини в ньому значно погіршилися. Хлопці не діставали вже такого харчу, як раніше, не мали чистої білизни, не одержували постелі, був брак мила.

Адв. В. Гриневич написав у справі цих відносин обширного листа до д-ра Мака, а той відіслав його зараз до Гавпта. (Гриневич мав у Неполомицях сина і відвідував цей табір кількаразово). Гавпт вислав туди свого чоловіка для перевірки відносин у таборі і згодом вони дещо покращали.

Всіх юнаків у той час (друга половина липня) нараховували ми 7,700. Станція Гавпта завжди подавала їх менше (4-5,000). Вони були розміщені у Неполомицях (3,000), Егер (1,750), Троппав (1,000), Кремсі (1,550), Гульчині (200) і Мальті (Каринтія) (200).

Група юнаків з інструкторами в Егер (Чехія)

По раннім апелі перший крок до умивалень.

У Троплав і Гульчині не було ні наших виховників, ні духовників. До табору в Егер зголошувалися вчителі. Туди поїхали Кавуля, Скальський, Антонович, Ленчик, Гайда, Корда, студ. Блащук, згодом переїхали з Неполомиць Бережницький і Галайда та Когут, а о. Бачинський, з причини затруєння, не прибув до Неполомиць, а поїхав прямо до Егер. Туди теж зголосився проф. С. Левицький і Мелешко. Усіх їх там було 11. У таборі в Кремсі був дир. Тофан і о. Євген Боднар.

У вишкільному таборі в Мальті були дир. А. Ковалисько, Іван Криницький і о. О. Карпінський — дивізійний капелян. З таборів приходили відомості, що

Юнаки з інструкторами після змагань у Мальті (Каринтія).

навчання все таки не ведеться, хоч учителі є на місцях; що команданти окремих таборів не дозволяють учителям бувати з молоддю і що командант табору в Егер не хоче навіть говорити з тими виховниками, які є в таборі; тільки в одній Мальті йде все в якнайкращій гармонії з командою. Командант того ж табору, ГЮ Фюрер Шіле, — молодий і зарозумілий гітлерівець, але дбав про табір і не робив ніяких перешкод, коли йшлося про навчання, а воно відбувалося 4 години до обіду та 2 год. ввечері. Юнаків було двісті, табір тривав від 10. 7. — 31. 9. 1944 р.

В тому часі трапився прикрий випадок у таборі. Збираючи на шпилі гори Назеберг альпійські фіялки, упав у пропасть і трагічно згинув молодий юнак Кость Курилко із львівської технічної школи. Свідком тієї події був юнак Петро Пільків, тепер у Торонті.

Табір той відвідав воєнний кореспондент Дивізії,

С. Конрад, а вже по від'їзді юнаків до Дивізії, до Нойгамеру, приїхали туди проф. С. Левицький і п'ять підстаршин з Дивізії, щоб їх відтранспортувати до Нойгамеру, однак запізнилися.

Ті відомості про табір у Мальті подав нам проф. А. Ковалисько.

Загалом серед юнаків та учителів було обурення. Ми успокоювали їх і говорили, що справи налагодяться, але в короткому часі всього зробити не можна. УЦК пильнує справ і домагається у відповідних чинників їх налагодження.

РОЗМОВА З ПРЕЗИДЕНТОМ ШКІЛЬНИЦТВА НА ГГ Д-РОМ АЙХГОЛЬЦОМ

2 серпня я відвідав д-ра Айхгольца, президента Відділу Освіти та Навчання на ГГ. Розмова відбулася в присутності о. д-ра М. Залеського, який виконував тоді функції референта для середніх шкіл при Головному Відділі Освіти й Навчання у Кракові. Президент вислухав усі мої болячки і сказав, що з Нікелем, чи пак з військом, не така проста справа і ледве, чи він буде в силі нам чимнебудь допомогти. — А вже дуже нерado говорить Нікель про кошти, зв'язані з навчанням юнаків. — Я тоді піддав йому думку, щоб з Нікелем взагалі не говорити про навчання, а поставити його перед доконаний факт, тобто — назначити директорів і учителів, дати їм в руки програми, платити платні з каси Головного Відділу Освіти й Навчання, іменувати інспектора, і все, а діло піде для загального задоволення усіх. Айхголец обіцяв говорити про це з д-ром Маком, але коли запримітив, що я при цьому підсміхнувся, відразу запитав, чи може, українці не мають до нього довір'я. Я просто сказав, що не мають, і що на нього вже стільки скарг і нарікань з усіх боків,

включно з німцями, що всім нам трудно збагнути його ролю. Тому я просив Айхгольца, щоб він нам особисто допоміг у цій справі й навіть до Мака не звертався, що він обіцяв. Я не дуже вірив цій обіцянці, бо мені здавалося, що він надто вигідний і поспішно діяти не любить.

НЕЗАВИДНИЙ СТАН У ТАБОРАХ

8 серпня проф. Білостоцький і О. Кузьмович, що були при станиці Гавпта у Кракові, звітували Гавптові письмово таке: *„Ми одержали листа з Егер, в якому наші учителі, що перебувають там разом з юнаками, пишуть: ...живемо у вагонах, ніхто про нас не дбає і нас не потребує. Командант табору каже, що не має жодних інструкцій, що з нами робити, тому вчителі, щоб мати засоби до життя, на власну руку шукають собі зайняття. І так, напр., проф. Кавуля дістав місце в місцевій гімназії, як професор німецької мови, а д-р Мучій дістався до місцевого шпиталю. Інші виховники зголосились до уряду праці й чекають на приділ зайняття. Супроти такого стану справи уважаємо недоцільним далі ангажувати виховників, бо вводимо їх в оману і наражуємося на підрив нашого авторитету.”* Підписали: Білостоцький і Кузьмович.

Гавпт нерадо читав цю записку, тим більше, що цим разом вона була писана таки його власними службовцями. Крім цього п. Кузьмович ще й усно повідомила його про те, що стан табору в Неполомицях стає щораз то гірший. Гавпт рад-не-рад мусів вглянути в справу й рішив поїхати разом з п. Кузьмович до Неполомиць, а згодом звернувся письмово до Нікеля і просив його видати відповідні інструкції до командантів таборів в справі праці в них наших педагогів та виховників.

Про будь-яке навчання в таборі в Неполомицях не могло бути й мови. Табір цей начислював біля 3.000 юнаків і був переходовим табором. Хлопці, по дво-три-тижневим перебуванні в ньому, були відтранспортовувані до Райху, а на їх місце приходили свіжі. Зате в Егер, Троппав, Кремсі й Мальті, де хлопці були приділені на довший вишкільний період, навчання могло бути організоване, але Мак про це не дбав.

На інтервенцію Гавпта в головній станиці Нікеля командант табору в Егер допустив до табору тільки трьох учителів, даючи їм приміщення, харч і одяг, а решта ще далі жила у вагонах, або в приватних мешканнях. 22 серпня приїхав з Егер до Кракова проф. Кавуля і в тій самій справі подав мені ще одну записку, яку я у відписі передав Гавптові. Кавуля просив УЦК про гроші для вчителів, бо вони не мали за що купити харчів. УЦК дав йому тоді 10.000 злотих, про що я теж повідомив Гавпта, але він вже на те навіть не реагував.

На другий день відвідав я Гавпта разом з о. д-ром Лабою. Ми обговорювали справу релігійної опіки над юнаками. Гавпт відразу погодився на те, щоб о. д-р Лаба призначив священиків до таборів (одного священика на тисячу юнаків) і щоб при нагоді відвідати Нікеля та з ним обговорити справу платень. О. д-р Лаба сказав, що священики будуть мати такі самі умови, як у Дивізії, тобто дістануть старшинські ступені, згідно із обов'язуючим для куратів правильником Дивізії, і будуть підлягати йому безпосередньо. Гавпт намічував 5 греко-кат. і двох православних куратів. З греко-кат. священиків малось на увазі оо. Бачинського, Боднара, Савицького, Івашка і евент. о. Сапруна, а з православних — о. Сагайдаківського, до якого мав звернутися проф. Білостоцький, щоб він намітив ще й другого кандидата. На цьому розмова була закінчена.

ЛІКВІДАЦІЯ СТАНИЦІ ГАВПТА У КРАКОВІ

25 серпня Гавпт, разом із своєю станицею, і п. Кузьмович переїхали на Словаччину до Братіслави. Тиждень пізніше забрав він теж проф. Білостоцького. У Кракові залишився тільки т. зв. „мельдекопф”, з одним старшиною і одним підстаршиною, які не мали ніякої роботи і ніякого голосу. Набірна акція у Кракові була закінчена. Гавпт держав біля себе Білостоцького і п. Кузьмович і до юнаків їх не пускав. Білостоцькому казав Гавпт надягнути звичайний юнацький одяг і він, будучи ще в Кракові, виконував службу юнака, бо з машиною пістолем беріг станиці Гавпта, виконуючи при цьому щоденну канцелярську роботу. 28 серпня Гавпт вислав Білостоцького до Кошиць, на Мадярщину, де була відкрита станиця для набоду дітей, що з батьками опинилися на Мадярщині. Там мав він функцію перекладача.

У Кракові і в Німеччині, крім нас (УЦК), не було вже нікого, хто би дбав про справи юнаків, і те спонукало нас до нової атаки на Гавпта і його поведінку. Відтепер розмови з німцями набрали специфічної гостроти й перенеслись переважно на терен Берліну, до головної станиці Нікеля, хоч немало їх було ще у Кракові, Відні, Лінцу, Мюнхені й Братіславі. Їх вислідом було створення гімназії для юнаків у Лінцу, директором якої був д-р Никифор Гірняк, і гімназійних курсів у Асперн б. Відня, що були під управою д-ра М. Рабія.

ГІМНАЗІЯ В ЛІНЦУ (АВСТРІЯ)

Про гімназію в Лінцу розповідає вчитель тієї гімназії, проф. Пилип Гайда. Він приписує створення цієї гімназії д-рові Н. Гірнякові — дир. школи, і д-рові Макові, не знаючи зовсім про те, що вона була ство-

рена нашими довгими і впертими заходами так в уряді ГГ, як і в Головному Відділі Освіти й Навчання у Кракові. „Було там чотири кляси гімназійного типу: четверта, п'ята, шоста і сьома. Навчання відбувалося від 2 до 6-тої після обіду. Предметами навчання були: українська й німецька мови, латинська мова, історія і географія, математика й фізика, біологія і хімія. До вчительського складу належали: д-р Н. Гірняк — директор школи, П. Гайда, Е. Жарський, О. Бережницький і один учитель із східних областей України, якого прізвища собі не пригадую. Доривочну духовну опіку виконував о. Сапрун, якому підлягали всі юнацькі з'єднання.

Для улегшення навчальної роботи в гімназії проведено її організацію так, щоб кожна кляса становила окрему оборонну батарею, бо гімназія обслуговувала чотири оборонні батареї, розміщені в різних оборонних пунктах поза містом, куди вчителі, згідно з розподілом годин, доїжджали трамваями чи іншими засобами льокомоції. Дуже часто, після бомбардувань, добирались вони до своїх пунктів пішки, що найбільше дошкулювало зимою, коли приходилось мостити собі дорогу через завіяні поля до батарей, віддалених одна від одної на кілька кілометрів. Крім гімназійних батарей, була там ще одна батарея під обслугою групи українських старших юнаків, з якими ми не мали зразу жодного зв'язку. Щойно при кінці, коли гімназія вже майже ліквідувалась, виявилось, що ці юнаки були теж гімназисти, які мали покинчену сьому гімназійну клясу і яким згодом дозволено скласти матуральний іспит у нашій гімназії.

Цікаво додати, що директор гімназії д-р Гірняк стягав до гімназії хлопців з різних країв (Польщі, Чехословаччини, Німеччини і Голляндії). Маючи відповідні документи від німецької влади, він міг свобідно порушати різними засобами льокомоції, добиватися до командантів військових частин, в яких служили наші юнаки, і переводити їх до гімназії в Лінцу. Частину

наших хлопців, а з ними сина дир. Гірняка і мого сина Ігоря, перевела німецька військова команда до славної місцевости на Чехах, де „Скода” мав свої „майстерверки”. Тут вони будували друге — штучне місто, щоб під час налету бомбардувальників охоронити властиве місто від бомбардування. Під час налету властиве місто було затемнене, а за потисненням гудзика відкривалось штучне місто з повним освітленням, рухом поїздів і фабриками, з яких для змилення ворога курився дим із коминів. Та скоро наших хлопців перевели відси до Відня, де ними опікувався о. Степан Колянківський, який сьогодні перебуває в Монреалі. Гімназія в Лінцу дала наравду нагоду великій групі юнаків не змарнуватись і підвищити, а то й заокруглити свою середню освіту.”

Про гімназійні курси в Амерн і про свою душпастирську опіку над юнаками пише о. Петро Хомин, колишній катехит українських гімназій і промислових шкіл у Львові, нині редактор „Нашої Мети” в Торонто і священник при церкві св. Николая:

— При кінці червня 1944 р., після відпливу тисяч мешканців міста Львова на захід, скінчився шкільний рік у гімназії й учні роз’їхалися на літні вакації. Нам, учителям, не можна було без дозволу німецької шкільної влади виїздити зо Львова. Я про такий дозвіл стався і нарешті його отримав з важністю до 20 серпня 1944 р.

Напередодні мого виїзду, ранком 19 липня 1944 р., після цілонічного бомбардування міста більшовицькими літаками, заступленого на досвітку обстрілом артилерії, я з дружиною виїхав вантажним відкритим поїздом на захід і після довгої, повної тривоги, їзди дістався до Кракова й далі через Прагу до Відня.

Тут у церкві св. Варвари стрінувся я із своїм товаришем о. С. Сапруном, якого командування німець-

кого літунства призначило начальним виховником усіх українських Юнацьких Відділів, з обов'язком зорганізувати для них духовну опіку. З тією метою дали йому німці в будинку Люфтваукомmando окремі кімнати на канцелярію для душпастирської обслуги Юнацьких Відділів. О. Сапрун тішився нашою зустріччю і запропонував мені місце працівника в душпастирському осередку Українських Юнаків, що служили в відділах протилітунської артилерії. Я, не маючи ніякого заняття, його пропозицію радо прийняв.

І так, з перших днів вересня 1944 року я став до праці у віденському осередку духовної опіки над українськими юнаками. Спочатку працював я тільки в канцелярії (при Елізабетштрассе), де писав екзорти для юнаків. Згодом зредагував для них невеличкий молитовник „Христос — моя сила”, що вийшов з друку при кінці листопада 1944 року.

Крім мене в цьому осередку працювали ще: о. Степан Колянківський, о. Роман Закревський, о. Мирослав Олешко і о. Степан Фіголь.

Юнаки були розкинені по різних дрібніших відділах так у самому Відні, як і поза ним. Найбільше їх було на літунському майдані в Асперн під Віднем, де вони відбували свій фаховий вишкіл. У місяці жовтні були влаштовані для них гімназійні курси, по закінченні яких вони мали скласти іспити й дістати свідоцтво зрілості. Управителем тих курсів і одночасно учителем української мови й літератури був д-р Михайло Рабій із Самбора, бувший гімназійний учитель. Я вчив релігії, історії церкви і німецької мови. Між юнаками було найбільше гімназистів з Дрогобича, декілька зо Львова й інших місцевостей. Шкільні лекції відбувалися двічі на тиждень у вечірніх годинах (від 6 до 8-мої), бо тоді не було ніяких літунських налетів.

Крім праці на курсах, я виконував всі душпастирські функції. Першу Службу Божу мав я в неділю 30 вересня 1944 року, яку відправив у великим військовим бараці, зовсім не забезпеченим від бомб. На щастя, на-

летів не було. Служби Божі відправлялись о годині 8-мій, а найдалі о 8.30 рано, бо в тій порі бомбардувальники не починали ще свого жахливого діла. Тільки однієї неділі, вже після відправи Богослужби, нас була захопила літунська тривога, яка одначе тривала дуже коротко, і коли її відкликали, я міг поїхати назад до Відня. До Служби Божої служили самі юнаки, і я завжди мав коротку проповідь — екзорту.

Інші названі мною отці їздили з Богослужбами до інших юнацьких відділів, що були розміщені на терені великого Відня.

**

Мабуть найбільше юнаків було в центрі важкої промисловости в Лінцу над Дунаєм, у столиці Горішньої Австрії. У самому Лінцу мали юнаки, в одному із міських шкільних будинків, середню школу (гімназію), що була під управою директора д-ра Н. Гірняка, колишнього отамана УСС-ів, відомого педагога і щирого опікуна молоді. У цій школі юнаки продовжували свою науку під опікою гімназійних учителів. Свою військову службу виконували вони в околиці міста, головно у Кляйнмюнхен. Коли ж служба їхня не дозволяла юнакам слухати лекції в школі, тоді вчителі доїздили до їх місць постою, дуже часто з великими пригодами й перешкодами, і навчання відбувалося біля гармат.

Хоч тамошні юнацькі відділи не підлягали моїй духовній опіці, я на просьбу о. Сапруна їздив двічі туди з душпастирською послугою — перший раз 7 лютого 1945 року на похорон юнака Петра Гувіцака (мабуть із східньої Лемківщини), який помер у шпиталі. Похорон відбувся на одному з міських цвинтарів, страшенно збомбардованому ворожими літаками (може тому, що находився в сусідстві великих фабричних споруд). Я відправив Панахиду, до якої сяк-так приспівували юнаки, запечатав гріб і сказав прощальне слово. Промов-

Реколекції при батареях у Лінцу (Австрія).

ляв теж по-воляцькому опікун та виховник юнаків д-р Н. Гірняк. У похороні взяло участь кількадесятъ юнаків — товаришів Померлого, а невеличкий відділ юнаків, із крісами в руках, під час співання „вічная пам'ять” віддав своєму товаришеві крісовими вистрілами трикратний прощальний салют. Другий раз їздив я до Ліниці при кінці березня того ж самого року, безпосередньо перед латинськими Великодніми святами, щоб дати юнацьким відділам великопісні триденні реколекції, їх висповідати і запричащати. Тоді застав я Ліницю ще більше збомбардованим, як попереднім разом, особливо залізничний двірець був знищений доценту. За мешкав я в готелі, у дир. Н. Гірняка.

Реколекційні науки, Сповідь і Святе Причастя, що його я уділяв в часі святих Літургій, відбувались на полях Кляйнмюнхену під відкритим небом, серед розставлених тут і там протилітунських гармат. До Служб Божих служили юнаки, а в першу чергу дир. д-р Н. Гірняк, що чудово знав дяківське діло. В латинську квітню неділю було закінчення реколекцій і юнацькі відділи приступили до Святого Причастя. Тоді довідався я від юнаків, що під час налету згинув один юнак (його прізвища собі не пригадую), правдоподобно з Винник біля Львова.

**

У Відні була вже панічна тривога, бо до нього наближались советські армії. На сам латинський Великдень удалося нам вислати з одинокого ще чинного залізничного двірця Франца Йосипа деякі наші речі на село в Горішній Австрії. У понеділок пережили ми ще наліт більшовицьких літаків, що був нічим в порівнянні з попередніми налетами американських бомбардувальників, а в середу, як уже советська артилерія зачала обстрілювати Х-у округу Відня, ми вантажним автом виїхали з Відня на захід. Після того я вже з українськими юнаками ніде не зустрічався. —

о. Петро Хомин

СТАН ВИХОВНОГО ПЕРСОНАЛУ В ЮНАЦТВІ

Стан педагогів, священників і виховників на кінець серпня був 22, в тому числі 4 священники — о. Сапрун, о. Степан Бачинський, о. Євген Боднар і о. Карпінський, 11 педагогів: Т. Білостоцький, В. Кавуля, О. Бережницький, Галайда, П. Гайда, Скальський, С. Тофан, І. Криницький, А. Ковалисько, Хомин і Мелешко, 5 виховників: п-і О. Кузьмович, Н. Когут, Блащук, В. Ленчик, Корда і 2 лікарі: д-р Мучій*) і д-р Кузьмович. Згодом те число зросло до 33 (в тому 14 українських душпастирів). Правда, не всі вони були з юнаками, деякі працювали тільки доривочно, виконуючи тут і там окремі завдання, інші просили по якомусь часі звільнення, а ще інші — не одержавши приділу в формації після зголошення — пошукали собі іншу працю і до юнацьких таборів не показувались. Зате велике число жінок і мужчин, а то й студентів з Берліну і Відня, брали участь у наших роз'їздах по таборах, куди ми їздили з різдвяними дарунками і книжками для юнаків. В тому допомагали нам теж члени ВУ.

Так то українські педагоги — так духовні, як і світські виховники молоді, — і наші лікарі таки включилися в акцію опіки над юнаками. Вони пішли з ними до таборів і несли їм поміч, яка тільки була можлива в даних умовах. У тому заслуга передусім проф. Кубійовича, який постійно мав цю справу на увазі і, де б він не був, завжди вимагав від нас найдокладніших звітів про нашу опіку над юнаками і про число та якість педагогів і виховників, що були в таборах. Мушу при цьому зазначити, що на цілі опіки над юнаками провідник УЦК ніколи не вагався асигнувати з каси УЦК потрібні суми і завжди приймав до відома всі витрати на літературу й підручники, на поміч для вчителів, чи на різдвяні дарунки для дітей.

*) Лікар д-р Ф. Мучій зголосився в команді табору в Егер, праці не отримав. Він примістився у м. шпиталі.

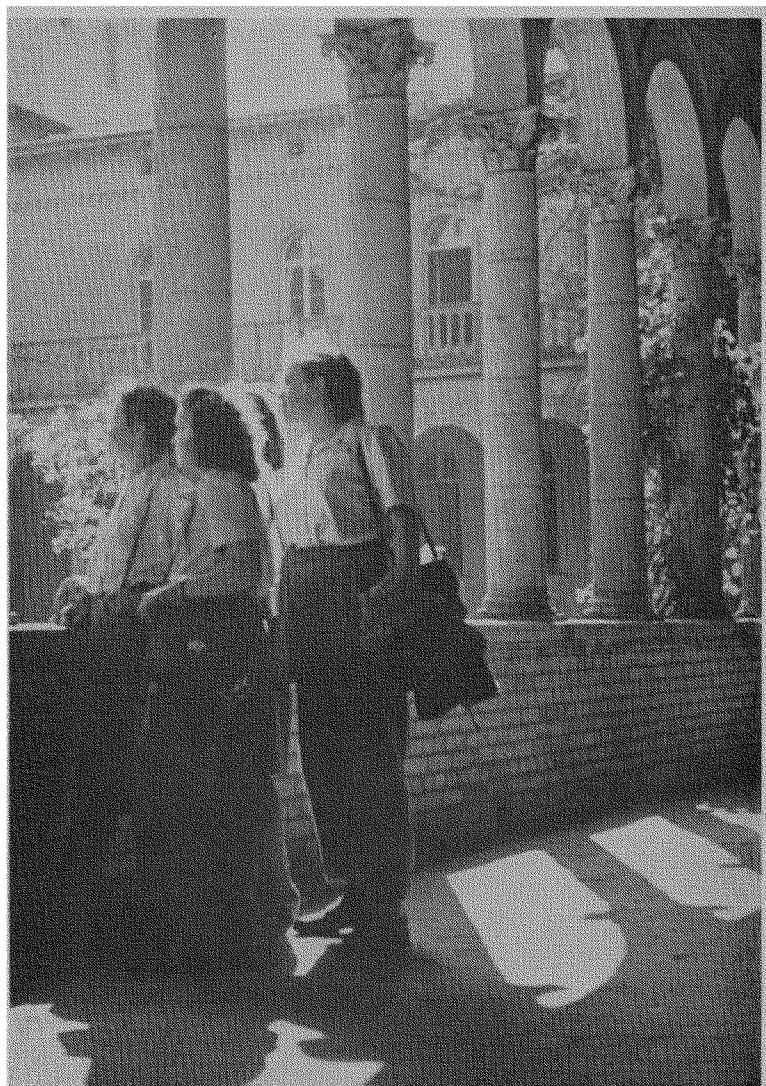
СПРАВА ЮНАЧОК

Про набір юначок заговорив Гавпт вперше на конференції у Кракові. Це було 12 липня, а вже 20 липня появилась перша летючка з відділу пропаганди, в якій, подібно як у летючках, звернених до хлопців, ця сама станиця заохочувала українських дівчат зголошуватись добровільно на помічниць до протилітунської служби (т. зв. дружинниць авіації). Відбитка тієї летючки на стор. 240 - 1.

Тут мушу підкреслити, що, незважаючи на завзяті заходи Гавпта, щоб і українська преса про це заговорила, вона цього ніколи не зробила.

Для справи набору дівчат Гавпт мав окрему референтку т. зв. Медельфюрерін, п. Дорр. Вона привезла з Берліну готові плякати й летючки і цілу маєу примірників німецької преси, де були гарячі статті за набір німецьких дівчат, і тепер працівники відділу пропаганди Гавпта перелицьовували їх на українську мову, закрашуючи їх тільки дещо іншими приманами. Вони хотіли поміщувати ті речі в „Краківських Вістях”. Коли ця справа не вдалася, тоді пропагандисти Гавпта розкинули тисячі летючок і порозвішували відозви та плякати по таборах, закликаючи українських дівчат до служби.

Воєнні події сприяли тим методам пропаганди. Вальки з утікачами з України котились без перерви. Лемківщина була ними пересичена. Згодом вони рушили в дальшу невідому мандрівку на Словаччину, Чехію, Мадярщину, Німеччину та Австрію. Число біженців по таборах на очах росло і до тих саме таборів Нікель і Гавпт розсилали своїх пропагандистів. Одночасно і Уряди Праці на місцях (в порозумінні з станицею Нікеля) починали теж своє урядування. Усім було відомо, що значила тяжка й небезпечна (бо під постійним бомбардуванням) воєнна робота у фабриках. До них

Юначки-пропагандистки в Кракові.

уже тепер ніхто не голосився і німці мусіли тягнути туди молодь силою. Ще, поки можна було від неї викручуватись, скриватися, чи, навіть по звербуванні, дати з транспорту „драпака”, було сяк-так. Але коли німці надобре прикрутили шрубку і від кожного жадали т. зв. „Авсвайскарти”, потвердженої Урядом Праці, справа ставала небезпечною. Людину, зловлену без посвідки, потвердженої Урядом Праці, арештували і згодом відсиляли до примусових таборів праці. В таку пору з'являлися у таборах вістуні Нікеля з пропозицією — „СС-юнаки, або праця у фабриках”. Між тими вістунами були теж і українські дівчата в уніформах СС-юначок, які, всупереч нашій пересторозі, зголосились були раніше і всіли вже перейти короткий пропагандивний вишкіл. Їх новісінький одяг, з левами і тризубиками на рукавах, задоволена міна й аргумент, що в цій службі без порівняння краще, ніж у фабриках, імпонували дівчатам у переходових таборах біженців. До тих перших пропагандисток належали: Степанія Яворська (Біла Підляська), одна матуристка з Тернополя, правдоподібно п. Сточанська, і одна студентка з Києва (її прізвище забув).

Ось і відбитка другої летючки, що заохочувала юнаків у таборах біженців до участі у „великій спільноті” і відбитка пляката з білоруським юнаком, що своїм шикарним виглядом закликав у ряди СС-юнаків. (див. ст. 242 - 4). Відбитка пляката на наступній сторони.

І молодь тепер ішла на цю принаду вже без різниці статі. Нас повідомляли зі станиці Гавпта, що молодь обидвох статей нарешті переконала, що для неї тепер єдиний рятунок у рядах СС-юнаків та юначок. І ще нам казали, що тепер зголошується більше дівчат, ніж хлопців. Треба признати, що до цього причинилися немало три згадані українські пропагандистки, які гарно презентувались і вміли переконувати та заохочувати своїх подруг та інших дівчат. Вони теж розказували про те, що наша Дивізія потребує досить мед-

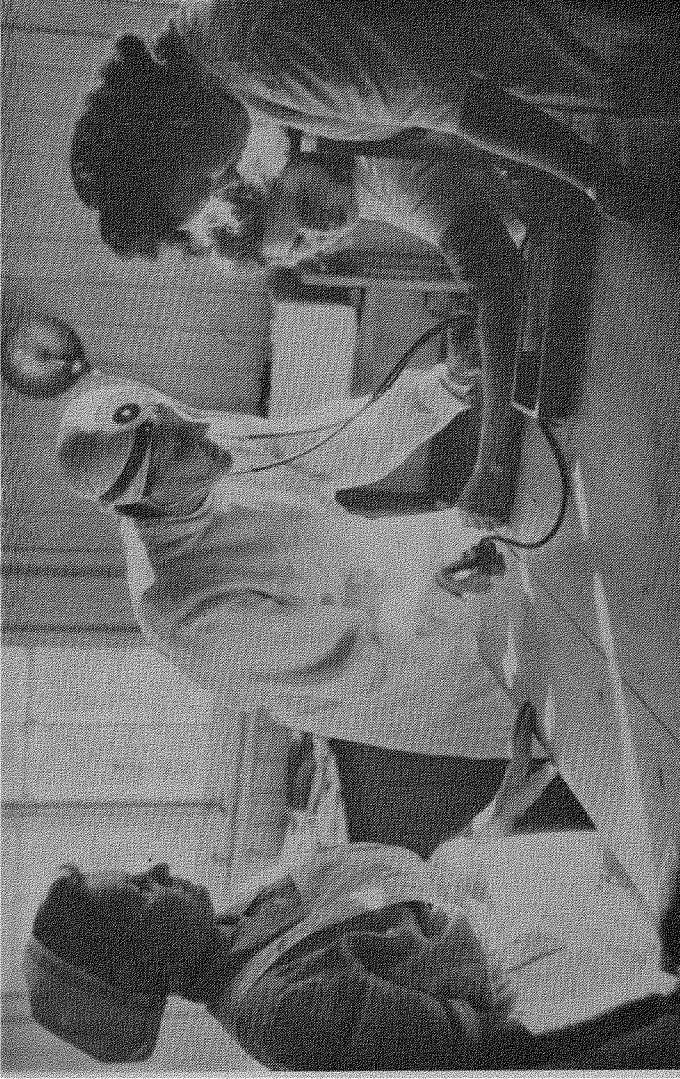
Відбитка з пропагандивної афіші з написом „Ти будеш авангардистом свого народу”, яку співробітники Нікеля розвішували в таборах біженців.

Українська юначка дістає військову уніформу.

сестер і, правдоподібно, тому майже половина дівчат, що були на курсі медсестер у Криниці (а було їх там 48), і які згодом переїхали до Тренчина на Словацьчину, під їх впливом зголосились до СС-юначок у тому переконанні, що тим способом скоріше і легше дістануть працю в своїм фаху.

При цій нагоді хотів би я висловити теж свою думку про названий курс медсестер у Криниці. Немає сумніву, що його zorganizувала Військова Управа (до речі, плк. Бізанц) і, коли б Дивізія мала свій шпиталь, усе було б логічно, бо куди присмніше почувалися б наші хлопці під опікою українок, ніж німкень. І маючи це на увазі, наші дівчата зголосились на курс, не знаючи про те, що німці були далекі від того, аби творити окремі шпиталі по національності вояків, що, зрештою, під час війни взагалі не можливе. Але про те повинні були знати організатори тієї справи і попередити дівчат про їх властиве призначення. Та коли вже раз вони зробили помилку, тоді, невідомо чому, по закінченні курсу ті ж організатори дівчатами взагалі не опікувались. Відомо, що абсольтентки цього курсу не одержали ніяких посвідчень, (а такі були б їм дуже помічні у дальшій мандрівці) і, навіть, не дістали паперів на переїзд границі. Те, що вони опинилися на Словацьчині, треба завдячувати командантці курсу п. Ц. Паліїв і обозній, п. Дарії Сіяк, які подбали для них про підводи, харчі та про евакуаційні документи. Маємо теж відомості про те, що деякі дівчата з гімназійних курсів у Криниці, залишені без батьків і без матеріальних засобів, рішилися зголоситися до СС-юначок, бо уважали, що в той спосіб урятують себе від ще гірших несподіванок.

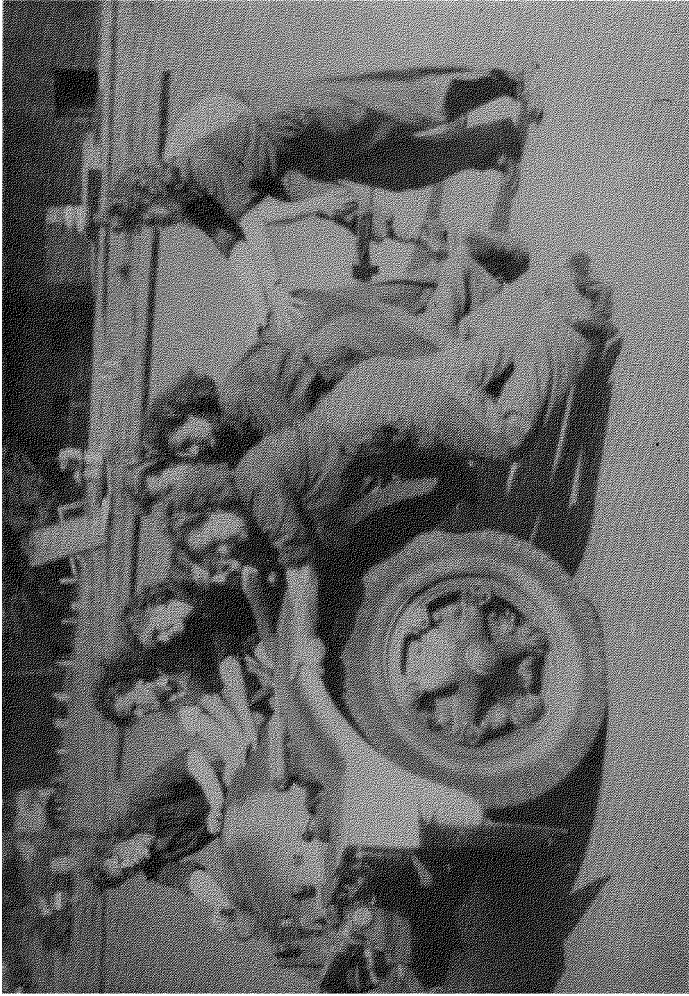

Лікарські оглядини юначок.

ПЕРЕХІДНИЙ ТАБІР БІЖЕНЦІВ БІЛЯ КОШИЦЬ

Один з найбільших таборів утікачів був на Мадярщині, в селі Шеклякапаті (15 км від Кошиць). Німці спрямовували до нього наших людей з різних земель України. Вони приїжджали туди, здебільша, своїми кіньми, ба навіть з коровами. І бідолахи ні на хвилину не думали про те, що їх дальшій мандрівці власними транспортними засобами саме тут прийшов кінець. Німці відбирали від людей коні та корови, даючи, згідно з оцінкою окремої комісії, квитки на 400 марок за коня і 250 марок за корову (очевидно, тих грошей люди ніколи не побачили), а вози йшли на склад. Білостоцький, якого Гавпт призначив був до Станиці в Кошицях, неодноразово бував у цьому таборі і цю трагедію наших селян бачив на власні очі. Люди, позбавлені засобів льокомоції, розтаборювались під голим небом і жили в куренях, як цигани. Правда, німці, які робили на конях і коровах добрий інтерес, бо відпродували їх мадярам за великі гроші, не жаліли вже людям доброго харчу і, як писав Білостоцький, годували їх краще, як своїх вояків. В цьому таборі була теж маса інтелігенції. Завдяки заходам Білостоцького набір у таборі до Дивізії і юнацтва відбувався на базі добровільного зголошення. Його шеф, німець, сотник Шторде, був дуже людяний і на людське горе спочутливий, заборонив робити пропагандистам, які й тут з'явилися, будь-який натиск на молодь. За 3 місяці існування табору зголосилось до СС-юнаків тільки кільканадцять українських юнаків, в тому числі ледве кілька дівчат. Зате до Дивізії пішло добровільно дещо більше хлопців.

Підо впливом Білостоцького запал у наших пропагандистів, юнаків та юначок, помітно змалів. Навіть найбільш ревно пропагандистка, Степанія Яворська, змінилась не до пізнання. Звіти з табору, які сот. Шторде висилав до Гавпта до Братіслави, ніяк його не задовольняли. Тому Гавпт доручив чотареві Меллерові пе-

Юначки під час вишколу.

реїхати до табору і провести набір силою. Коли станиця в Кошицях довідалась про цю затію, Білостоцький вислав тих же самих пропагандистів, що в них пропагандивний запал уже цілком погас, до табору, щоб попередили молодь, аби вона з табору зникла. Чотар Меллер успів зловити тільки декількох хлопців і дівчат, яких під крісами привели до команди, але їх лікарська комісія (в якій був теж д-р М. Кузьмович) від служби — як нездібних — звільнила. У станиці в Кошицях було з приводу цього насильного набору велике обурення. Білостоцький, якого піддержав сот. Шторде, зробив на чотаря Меллера відповідну скаргу і його негайно з Кошиць відкликали.

Слід підкреслити, що в Кошицях зголосився до праці, як виховник юнацтва, інж. В. Татомир, б. керманіч Відділу Молоді УЦК, якого проф. Білостоцький дуже радо прийняв.

У жовтні почалось розвантажування табору в Шеклякапаті. Людей відсилали транспортами до відомого збірного пункту в Штрасгофі б. Відня. Відносини в цьому таборі були просто жахливі, так під харчовим, як і санітарним оглядом. Єдиним бажанням людей було якнайскоріше з нього вирватись. І цю ситуацію з великим успіхом використовували співробітники станиці Нікеля, що містилася у Відні при Іннере Авгартенштрассе ч. 3. Звербованих там дівчат відразу відсилали до табору в Пютніц на Помор'ю і, правдоподібно, чисельно він був тоді найбільший. На ст. 247-ій поміщений „карточний листок”, який кожна юначка була обов'язана виповнити.

ТАБІР ЮНАЧОК У ПЮТНІЦ

Табори дівчат були в Найсе в Сілезії та в Будвайс (Будейовицях) у Чехії, звідки, по короткім вишколі, приділювали дівчат до різних станиць, дуже часто на

дуже важкі й небезпечні призначення. Але ні один з тих таборів дівчат не вславився так, як табір у Пютніц, що був приміщений на великім летовищі біля Штральзунду, на Помор'ю.

Там були дівчата різної національності. Українок коло 300, зрештою, число це постійно змінювалося.

Команданткою була жінка, що одночасно виконувала функції лікарки. Вона мала манію підозрівати дівчат, що вони венерично хворі і часто наказувала сглядити. Дівчат відсилала вона до шпиталю і там, звичайно, виявлялась цілковита безпідставність її діагнози. Можна собі уявити самопочування наших дівчат, що повертались назад до табору. І не можна дивуватись, що деякі з них плянували „спрятати” командатку і лікарку в одній особі, яка, як про це довідалась, зникла з табору і, згодом, на інтервенцію Білостоцького й інших провідників молоді, її з установи Нікеля усунули.

У таборі в Пютніц були два випадки смерти наших дівчат: один — самогубства, а другий — нещасливий випадок. Одна дівчина з центральних земель України, що спершу була в німецькій військовій частині, а згодом перейшла до табору юначок, завагітніла, а коли любимець її відцурався, вона з розпуки кинулась під вантажне авто і згинула на місці. Щоб не досліджувати глибших причин смерти дівчини, лікарка (тодішня командантка табору) на „пост мортем” картці написала „сифіліс”. Товаришки покійниці оповіли згодом всю правду. Дівчина перед трагічним рішенням висповідалась із своєї долі, цілу ніч гаряче молилась, а рано її вже не було між живими. Нещаслива покійниця лежала на бруку і ніхто про неї не подбав, щоб її похоронити. Тоді товаришки самі викопали могилу та виконали свій християнський обов'язок. Що діялося в душах дівчат, що жили тоді в таборі, не важко собі уявити.

Доля дівчат у військових формаціях була взагалі

Юнчки оперують прожектором.

куди гірша, ніж хлопців. А гірша тим, що німці не раз їх атакували... І коли така атака принагідним „амантам” не вдавалась, тоді вони різно реагували. Одні, більш характерні, тільки сумували і не тратили надії на успіх, другі, з меншим моральним капіталом, мстилися і шукали тільки нагоди, щоб упертій дівчині приділити якнайтяжчу роботу, або висунути її на найбільш небезпечне місце праці, а ще інші — зовсім здеґенеровані „шефи”, чи їх співробітники, — силою поборювали впертість дівчат і атаку витравали. І таке було в вище наведеном випадку, хоч аж таких загалом було ще найменше.

Другий випадок наглої смерті нашої дівчини трапився тоді, коли юначка зіскакувала з авта в русі, впала під колеса і померла на місці. Похорон тієї юначки був величавий, а хоронив її парох Берліну, о. Романишин, який не раз приїжджав до юначок до Пютніц відправляти Богослужби.

Дівчата в Пютніц найбільше нарікали на працю при т. зв. задимлюваннях об'єктів (Небелькомпані-ях). Була то дуже трудна і брудна робота. Але не в роді праці була справа! Юначкам ішлося головно про їх гідне трактування, про можливості якихось духових розваг, не згадуючи вже про харч, який був жалюгідний. Досить буде сказати, що в таборі давали дівчатам лиш раз на день теплу юшку, а поза тим тільки консерви і зимні харчі, і то в недостатній кількості так, що загалом вони голодували. Під час жнив та восени забирали їх фермери на працю в полі і тим способом вони дещо себе доживлювали.

Відносини в таборі зовсім змінились, коли на місце зненавидженої командантки-лікарки прийшов обфр. Шульц. Він знав від Нікеля про всі наші скарги на таборові відносини, бож ми неодноразово в нього інтервеніювали, а до цього він любив Білостоцького, якого знав давніше з Троппав і Егер, і тому поставився до на-

Юначка на позиції.

них дівчат і хлопців у таборі зовсім прихильно так, що потім більших нарікань уже не було.

Зате Білостоцький мав у початках деякі труднощі з полагодженням конфлікту між дівчатами з Галичини і з центральної України. Конфлікт був у тому, що дівчата з центральної України говорили поміж собою здебільша московською мовою, що дівчатам з Галичини, очевидно, не подобалось. Ворожнеча дійшла до кульмінації під час акції ген. Власова*), коли пропагандисти РОА приїжджали до табору та агітували дівчат переходити до РОА. Тоді Білостоцький поставив справу перед командантом табору і за його дозволом зібрав усіх юначок, що носили українські емблеми та закликав усіх дівчат, що почувались росіянками, перейти до російської групи і скинути українські національні емблеми. На 300 юначок тільки 7 перейшло до російського табору, і з того часу був уже спокій. Тому що не було там провідниці для дівчат, Білостоцький сам давав їм лекції, провадив гутірки і разом з усіма співав пісень. Група об'єдналась, зжилась і настала повна згода. Слід тут підкреслити, що німці з самого початку робили різниці поміж молоддю з центральної України, Волині, Полісся та Підляшшя і молоддю з Галичини та Підкарпаття. Перших називали українками і вони носили жовто-сині опаски з тризубом у ромбі, а других — галичанками і на їх таких же самих опасках були левики в ромбі. Такий поділ впроваджував тільки замішання у рядах молоді, а всякі заходи, щоб аномалії усунути, не давали успіхів.

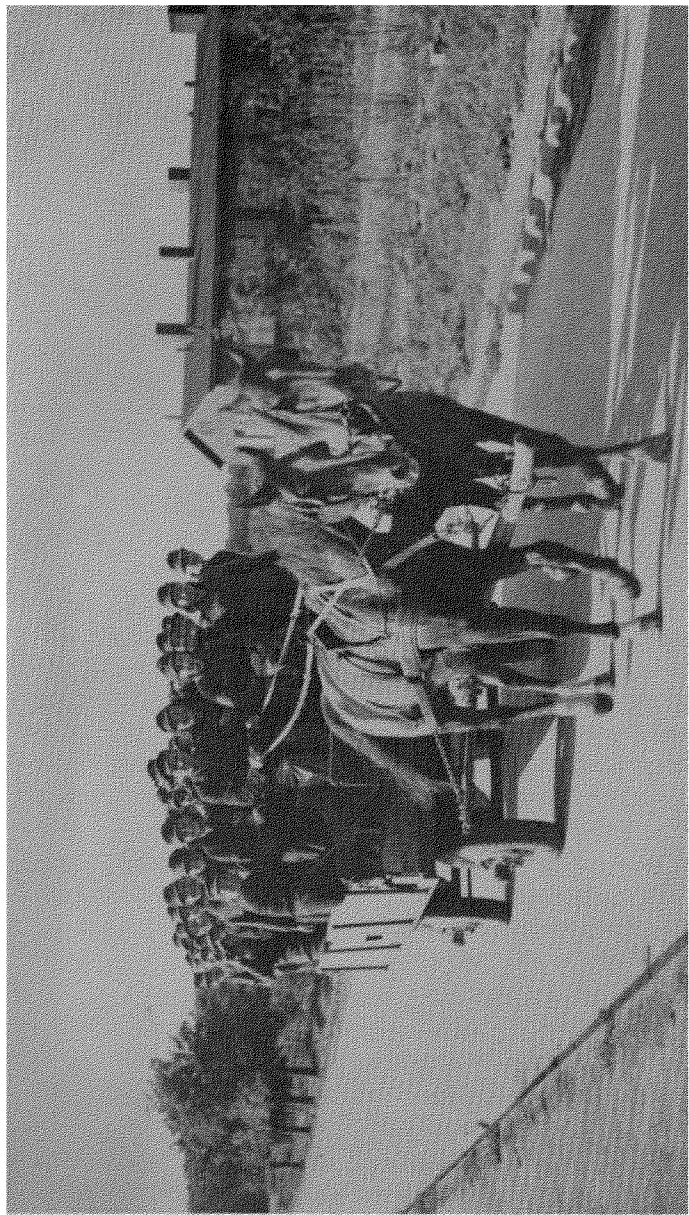
Відзнаки різних національних груп (на рукавах і на шапках) поміщені на стор. 248 - 9.

Незавидна була доля юначок, що попали до амуніційних фабрик та до літунських верстатів, т. зв. верфтів. Пані Кузьмович і Білостоцький мали нагоду відвідати таку фабрику в Шляйфе в Сілезії. Фабрика була серед лісу, чудово замаскована, і носила назву: Лягер

*) Командант російської визвольної армії (освободительной).

Білоруські юначки на дозвіллі над Балтицьким морем.

Юначки в Пюгніц (на Помор'ю) ідуть до фармерів на роботу.

Українські юначки в Шліффе (Сілезія).

Гайден-Муна. В ній було коло 150 юначок, переважно інтелегентних дівчат. Працювали в шлюсарні (Ірина Дуда зо Львова), або токарні, були у відділі, де відважували стрільний порох і наповнювали ним мішки (по 2000 штук денно), або відчищували хемікаліями гарматні патрони. Все це відбувалось у вогких цементових приміщеннях. Дівчата були наражені на ревматизм і мали болі в плечах. Найтяжча праця була у транспортному відділі, де дівчата вантажили вагони гарматними стрільнями. Працювали по 10 годин денно і постійно були голодні. Наші інтервенції вряди-годи помагали, але, звичайно, всіх аномалій не можна було усунути.

Дуже дивною і прикрою річчю було те, що німці ніколи не обіщували дівчатам навчання у таборах ані не допускали до них наших виховників. В централі

Нікеля до приходу Білостоцького не було теж жодної картотеки юначок.

І не багато дівчат відбувало службу, до якої їх вербували. Ними затикали всі можливі діри у військових кантинах, шпиталях, фабриках, на літунських майданах, інколи в бюрох, а коли фермери потребували робочої сили, тоді й туди їх посилали. Нам лако-нічно відповідали, що жодна праця не може понижувати чести дівчини, навпаки, особливо в часі війни, навіть найгірша праця повинна підносити її честь. Про наші заходи в обороні прав дівчат і хлопців буде мова пізніше.

НАШІ ДАЛЬШІ ІНТЕРВЕНЦІЇ В СПРАВІ ЮНАКІВ І ЮНАЧОК

Подібно як дівчата у фабриках амуніції, так і хлопці в літунських верстатах і каменоломнях мали найприкрішу працю. Вона не була їм під силу і при цьому тривала по 10-12 годин на день. Дуже теж пригноблювала хлопців поведінка веркмайстрів, які здебільшого були поляки чи фольксдойтші, і ті на кожному кроці шиканували, а то й побивали наших юнаків.

29 липня вислав я листа до шефа Уряду Молоді при ГГ, Шіммельфенга, а копії переслав до Уряду ГГ, Гавпта і президента шкільництва, д-ра Айхольца, в яким я писав, що:

До нас постійно звертаються батьки з запитами, де їх діти, чому від них не приходять ніяка пошта, чи УЦК має будь-який з ними контакт, чи опіка, яку їх дітям обіцували відозви і летючки, здійснюються, і чи в таборах є наші педагоги та лікарі.

Недавно ми знову одержали листа з Егер, в якому пишуть, що командант табору не хоче допустити наших

виховників ані лікарів, бо він не має у цьому напрямі ніяких інструкцій і, зрештою, він їх зовсім не потребує. А наші вчителі, яких ми до опіки над юнаками заангажували, ждуть на призначення і, не маючи ніякого приміщення, живуть у вагонах без засобів до життя.

Донині не мали ми можливостей відвідати таборів (за одним тільки винятком у Неполомицях), хоч юнаки пишуть до нас і просять приїхати та побачити, як вони живуть і як їх трактують.

Юнаки не одержують часописів (хоч їх ми постійно посилаємо), їх батьки не одержують жодної підмоги, хоч її обіцявано, а вчителі й священники, яких ми заангажували до опіки в таборах, не одержують жодної платні.

Такий стан не дає нікому ніякої користі, навпаки, приносить усім тільки шкоду.

Тому просимо:

1. Подбати в першу чергу про те, щоб станиця Нікеля негайно вислала відповідні інструкції до всіх таборів щодо опіки УЦК над юнаками.
2. Щоб відділити наших юнаків від москалів та інших національностей.
3. Щоб не вживати нашої молоді як робочу силу у фабриках, верстатах, кантинах, каменоломнях, бо до тієї праці вони не мали бути призначені, та щоб вглянути в тяжкі умовини праці юнаків там же і рішуче заборонити тілесні кари.
4. Щоб навчання юнаків нарешті прибрало конкретні форми.
5. Щоб полагодити справу платень учителям і допомоги батькам юнаків і юначок.
6. Щоб упорядкувати справи пошти.
7. Щоб юнаки одержували потрібну кількість мила.
8. Щоб устійнити компетенції німецьких чинників у юнацьких справах, бо нікому невідомо, хто про них дбає і хто за них відповідає.

Після цього листа запросив мене Шіммельфенґ до себе на розмову, яка відбулася в приватності Дренґа, керівника Уряду Молоді на Краківський дистрикт, і яка тривала три години. Ш. поставив мені 13 питань, які торкалися організації української молоді за Австрії, Польщі і тепер; далі поцікавився підпільними організаціями, нашими зв'язками з центральною Україною давніше і тепер, нашими зв'язками з Карпатською Україною і, врешті, справою юнаків. Я відповідав йому на кожне питання коротко, але рішуче, і коли дійшли ми до німецьких часів, тоді я без скрупулів сказав, що німецька політика в Європі, а зокрема відносно українців, ніяк не прийнятна. *Немає в Європі задоволеного народу, а коли йдеться про нас, українців, тоді вона насправду немов би навмисне така, щоб придбати собі ще одного ворога. Пригляньмося до роботи Коха в т. зв. Райхскомісаріяті! Це ж просто подобає на божевілля! А що діється зараз у Галичині — арешти, розстріли, кацети! А хоч би справа юнаків!* Шіммельфенґ признав мені слухність до того ступеня, що годі було зорієнтуватись, чи він справді згідний з моїми думками, чи тільки підходить мене. — *Коли ви заторкнули політику Коха — сказав він, — то я без надуми власноручно застрелив би керівника Уряду Молоді в Райхскомісаріяті, який ніякого поняття не мав і не має про молодь, бож він за професією — пожежник (Фоєрман) і, насправду, своєю поведінкою викликає і роздуває там пожежу на велику скалю, що німцям добра не приносить!*

Зовсім не боронив німецької політики в Галичині, навпаки, ганьбив її, хоч сам партійний! Не погоджувався з акцією Нікеля у Галичині і про Нікеля та Гавпта висловлювався доволі негативно. Називав їх малими людьми, які на дітях роблять кар'єру. Дав мені до пізнання, щоб разом з ним діяти проти Нікеля і Гавпта, і заявив, що для справ юнаків компетентним є тільки він і навіть Тюрк в цих справах не має ніякого голосу. Хвалився своїм табором у Мальті, називаючи його зраз-

ковим. Це т. зв. Wehrtuechtigungslager, заснований Урядом Молоді ГГ. Вкінці просив, щоб у майбутньому конферувати лише з ним, бо він очолює Уряд Молоді в ГГ і до нього ці справи належать.

Приязний під час цього Дренг до розмови зовсім не втручався, тільки постійно собі щось нотував.

Наприкінці я заявив, що аж тепер я зовсім втрапив орієнтацію, бо до кого я тільки не звертався, кожний урочисто заявляв, що він і тільки він є компетентний і більше ніхто не має права щонебудь говорити і рішати у справах юнаків. Донині з такими претензіями і монополем на справи юнаків виступали: Нікель, Гавпт, Тюрк, Мак, ГЮ, Арльт, тобто СС-Гавпт-амт, „і тепер ви, пане Ш., і, на диво, всі чинники взаємно не співпрацюють, а тільки один одного поборюють. І дотепер однак ніхто з них нічого позитивного для юнаків не зробив і ніякої їх кривди не направив!”

На цьому й закінчилася наша розмова, до якої я врешті ще й додав, що мені, властиво, байдуже, з ким про ті справи говорити, коли б тільки дійсно натрапити на когось одного, що за ті речі відповідає і щоб той хтось дбав дійсно про долю нашої молоді.

Ш. обіцяв говорити про ці справи з Нікелем і повідомити мене про вислід розмови.

РОЗМОВА п. О. КУЗЬМОВИЧ З ДРЕНГОМ

Розмову, більш-менш подібну до моєї, мала з Дренгом п. Кузьмович. Відбулась вона 19. 8. Тому що п. Кузьмович дала мені записку з цієї розмови, подаю її дослівно:

„Дня 19. 8. 44 запросив мене телефонічно на розмову Оберштамфюрер Дренг з Уряду Молоді при Уряді ГГ. Ціла розмова тривала півтори години. Спершу, в неприсутності п. Дренга, розмовляв зо мною

інший член УМ, якого прізвища й рангу я не могла довідатися, а який на вступі мені заявив, що провадить відділ преси і пропаганди при УМ. (Це був п. Курц). Наша розмова зразу зійшла на політичні теми, на які спрямував мене мій співрозмовник. Він заявив напочатку, що Уряд Молоді переймає опіку над усіма юнаками, які походять з цього терену (з ГГ) і для них м. ін. будуть видавати окремий журнал. Коли я запитала, чи то буде продовження „Дороги“*), яка Нікелем була призначена для юнаків, він виминув це питання, а просив, щоб я йому з'ясувала, як виглядала „Дорога“ перед тим, її зовнішнє оформлення, а передовсім — зміст. Йому було цікаво, яку політичну програму мав цей журнал, бо він уважав, що журнал для молоді, який закликає її до співучасті в якійсь акції та її схвалює, мусить тій молоді сказати, за що вона бореться. *Самий тільки протибільшовицький клич не вистачає, — сказав він. — Німці мусять дати чи обіцяти українцям якісь політичні концесії (самостійність або автономію!) і додав, що, поки вони зачнуть видавати журнал, то спочатку мусять дістати від відповідних політичних чинників відповідь на ці питання.* На це відповіла я, що „Дорога“ не була політичним журналом, а його бажан-

*) „Дорога“ — журнал присвячений справам молоді.

В жовтні 1940 р. почав виходити заходами Українського Видавництва під редагуванням Б. Гошовського місячний журнал, присвячений справам мандрівництва та краєзнавства п. н. „Дорога“. Відділ Молоді в Кракові в перших роках не мав впливу на його редагування, все ж таки Відділ Молоді повів акцію за поширення її в терені так, що в 1941 р. розходилося місячно 2.500 примірників. Рівночасно з тим Відділ добув собі більше впливів на редагування „Дороги“.

Зчасом УЦК добув собі вплив і на Українське Видавництво так, що із перенесенням агенд УЦК на терен Галичини перейшла туди і редакція „Дороги“. В той час редагував її інж. А. Пясецький. По нім редагування „Дороги“ перейняв д-р Юрій Старосольський, який тісно співпрацював із Відділом Молоді, так що „Дорога“ стала дуже почитною серед молоді, яка співпрацювала з Відділом Молоді.

ня зовсім абстрактні, бо на ці питання дотепер ще ніхто нікому відповіді не дав.

„Далі він гостро критикував політику Коха, а передовсім Розенберга і взагалі політику німців на окупованих землях, зокрема у відношенні до нас і до поляків. Зазначував кілька разів із відповідним підкресленням, що він не є зі служби безпеки та що я можу відкрито висловлювати свої думки. Він певний, що я, як добра українка і журналістка, не можу йти на 100%-ову співпрацю з німцями, а маю свій погляд на всі ці справи та на дальшу долю українського народу.

„По приході п. Дренга мій попередній співрозмовник взагалі не забирав голосу і тільки прислухувався. Розмова наша мала гострий і неприхильний характер. Ще раз я довідалася від п. Дренга, що вони персямають опіку над юнаками з ГГ, бо станиця Команди Південь переходить до інших завдань. У рамках тієї опіки вони будуть видавати журнал для юнаків і до співпраці потребують мене.

„На мое зауваження, що, замість творити новий журнал, краще буде порозумітися в цій справі з Українським Видавництвом і продовжувати „Дорогу”, Дренг заявив, що вони з Українським Видавництвом ані не думають зв'язуватись. Він зорганізував окремий штаб і буде видавати журнал на власну руку. Коли я запиталася, чи до редакції входить п. Д., п. Дренг заявив, що так, зазначаючи, що п. Д. буде головним редактором. На мое делікатне зауваження, що п. Д. не є надто розумний редактор, він відповів: *„так, не є розумний, але 100% певний і довірений (цуферлессіг), а це найважливіше”*. На запит того другого пана, що значить „цуферлессіг”, п. Дренг завагався у відповіді і я з того скористала та сказала, що п. Д. вже довший час працює в Гестапо. Тоді розмова наша набрала гострішого характеру. Дренг заявив, що до цього штабу опіки переходить теж д-р Мак, і що тільки вони мають право цим займатися. Тоді я зауважила, що саме поперед-

нього дня мала я конференцію з Гартманом і він дістав від ген. Гроша повноваження опікуватись юнаками. Тому попросила я вияснень — хто, вкінці, компетентний вести опіку й видавати журнал, бо п. Гартман сказав, що журнал буде виходити в Берліні. Мої співрозмовники заявили, що літунство не має на те ніякого права і що ці спірні квестії будуть остаточно вияснені зараз по приїзді Гавпта.

„На закінчення п. Дренґ сказав, що буде говорити з Гавптом, щоб він поставив мене їм у розпорядження, бо в команді я непотрібна.”

Краків, 21. 8. 1944

О. Кузьмович

Це знову доказ того, що компетенційні спори не закінчувалися а, навпаки, загострювалися і через ці непорозуміння робота нітрохи наперед не посувалася.

КОНФЕРЕНЦІЯ В УРЯДІ ГГ

Щоб ці непорозуміння нарешті розв'язати, я з'ясував усю справу юнаків на конференції Уряду ГГ у Кракові 21. 8., на якій були д-р Арльт від СС-Гавптамту з Берліну, Шенк і Кольф від СБ, Бізанц, Фюрзорге-офіцер з дивізії (прізвища не пам'ятаю), Тюрк, проф. Кубійович, сот. Навроцький, інж. Палій та інж. Хронов'ят від ВУ і п. Ерке — секретарка Бізанца. Конференція відбувалася при Гетепляц ч. 2.

Я зачав від компетенцій, а закінчив на тому, що кривдам юнаків немає кінця. Юнаків береться до тяжких робіт у фабриках, веркмайстри побивають їх, дівчат приділюють до фабрик амуніції, де вони голодують і сильно наражені на небезпеку бомб, не мають книжок ні часописів, немає навчання, нема священиків ні українських лікарів, не відвідують їх батьки ні від-

поручники УЦК, бо не вільно; не мають власного журналу, одним словом, нічого не одержують з того, що їм так гучно й урочисто обіщували! Всі приявні тоді на конференції обіщували порушити ці справи, де слід, і запевнювали успіх.

РОЗМОВА З ШІММЕЛЬФЕНГОМ І МАКОМ

Дня 28. 8. відбув я розмову зі Шіммельфенгом, цим разом у приявності д-ра Мака, і знову підкреслив, що в справі юнаків зовсім нічого не робиться, що заповіджене й обіцяне навчання не відбувається, що молодь не має нічого до читання, що ніякий журнал не виходить, що вчителі сидять у таборах без праці й без зв'язку з молоддю і що вже немає будь-якої надії на краще. Тоді Мак великодушно заявив, що воно трохи не так, як я представляю, бо юнаки, напр., в Мальті дуже добре себе почувають, навчаються і читають, що й учителі там не нарікають і що він уже поробив усі заходи для того, аби Відділ Освіти й Навчання при ГГ оплачував учителів! Казав, що в Егер зачнеться інша атмосфера, бо дотеперішній командант табору, який на вихованні взагалі не знався, відходить, а на його місце приходить інший, багато кращий. Про бібліотеки Мак думає, і не забуває теж про журнал. Йому тільки трудно домовитися з Нікелем, бо Н. не хоче з ним співпрацювати, мовляв, для тих справ він має Гартмана, а Гартман, щоправда, добряга, але ляк і нічого з ним теж не вдієш.

Я не міг уже стерпіти і сказав, що та історія тягнеться в безконечність, що д-р Мак завжди те саме повторює і що для юнаків і далі ніхто нічого не робить. Те, що говорить д-р Мак, дуже перебільшене, бо, напр., у Мальті немає ніякого систематичного навчання за гімназійною програмою, а є тільки звичайні лекції ні-

мецької мови, трохи історії, географії і алгебри, що їх ведуть проф. Ковалисько і Криницький. Коли хлопці щонебудь читають, то тільки завдяки нам, бо ми дали їм книжки і ніхто інший. Добре самопочування хлопців оцінює д-р Мак на основі того, що вони не скаржилися на харчі, (начебто вся справа в харчах). Щодо платень учителям, то ці заходи Мак уже робить поперх 2 місяці і нічого з цього донині не вийшло. Бібліотек як не було, так і нема! Те саме з журналом. Я заявив, що тут діють якісь інші, приховані причини, бо все так поволі і тяжко відбувається, що ніхто вірити не хоче, щоб це робили німці, яких всі уважають за найкращих організаторів. Батьки та юнаки нас запідозрюють, що ми цьому винні, а ми їм одверто відповідаємо, що УЦК тут ні при чому. І сказав я тоді Шіммельфенґові та Макові: — *віддайте нам справу в руки, а побачите, що до місяця усе буде, як слід, наладане і пущене в рух.* — Вони обидва усміхнулися, а Шіммельфенґ відповів, що це в теорії просте, але на ділі дуже складне і в нинішніх обставинах не так легко ті речі розв'язувати.

Шіммельфенґ доручив Макові наладати співпрацю з Гартманом і за всяку ціну зорганізувати в таборах школи. З тією метою Мак виїхав ще того самого вечора до Берліну. — Я ждав на його поворот у Кракові.

МОЯ ПЕРША ПОЇЗДКА ДО БЕРЛІНУ І РОЗМОВА З НІКЕЛЕМ

З Берліну Мак вернувся 4. 9, був там 7 днів, і на велике диво, сказав, що в Берліні нікого не застав. Довше чекати було трудно і я, за згодою проф. Кубі-йовича, поїхав до Нікеля сам. По приїзді до Берліну (5. 9) зголосився я у представництві УЦК, у д-ра Котика. Той зрадів моїм приїздом і сказав, що, поки піду

до Нікеля, перше мушу говорити зі Сушком*), який з Нікелем добре знається і який „типує” себе на керівника молоді, і що Нікель його сильно піддержує. — *Це Ваш поважний конкурент* — сказав мені д-р Котик — *і війна з ним не буде легка.* — Я відповів, що Сушко мені зовсім непотрібний і що моїм конкурентом він бути не може! А коли мушу з ним говорити, то хіба тільки для святого спокою.

І пішов я до Сушка, але не застав його в бюрі, виїхав, з чого я був дуже задоволений. Ніхто не вмів мені сказати, коли повернеться. У Берліні довідався я, що Сушко їздив з Нікелем до Егер, де Нікель представив його учителям, як провідника молоді. Були там і такі вчителі, що з цього були раді і почали вже контактуватися безпосередньо зі Сушком, поминаючи УЦК і мене.

Нікель прийняв мене 6. 9. в присутності свого ад'ютанта, обербанфюрера Ноймана. На вступі заявив, жартуючи, що про мене багато чув та що зо мною буде зараз сваритися. Я з усміхом відповів йому тими самими словами. До протоколування нашої розмови покликав він свою стенографістку. Я спокійно з'ясував йому ціль свого приїзду, кажучи, що дотепер не міг я ні з ким у справі юнаків договоритися. Нікель відповів, що це правильно, бо в тих справах тільки він компетентний і ніхто більше ніякого голосу не має і мати не буде. На те я сказав йому, що дотепер так само говорив мені кожний німець, з яким розмовляв я на тему юнаків. Отже, перш за все Гавтп і Мак, далі Оттен і Шіммельфенг, потім Тюрк і Арльт, не кажучи вже про саме гестапо, а великі претенсії до цих справ мали теж Гітлер-Югенд і Відділ Освіти та Навчання, пропаганда і літунська влада. Нікель розсміявся і ще раз повторив, що всі вони малі фігурки і ніяких уповноважень від нього не мають і не будуть мати. Вони с

*) Д-р Микола Сушко, голова установи довір'я в Берліні (Фертраунгштелле).

його виконними органами без будь-якого вирішального голосу.

Запитав, які мої бажання. Я говорив несповна годину, Нікель мовчав, а секретарка нотувала. Не хочу повторювати знову усіх тих бажань у зв'язку з юнаками, бо вони відомі. Мені здавалося, що Нікель ставився до них поважно і, коли я скінчив, він сказав, що вони були б зовсім оправдані, коли б ми — УЦК — насправду були з ним співпрацювали, але він має певні інформації, що ми, навпаки, тільки перешкождали в акції і за неї не були. На доказ цього пригадав мені справу з підписом відозви і поставу Кубійовича. Через те й не повинен би він тепер з нами говорити взагалі, але щоб ми не думали, що він закриває те, що діється в таборах і боїться допустити нас до юнаків, він погоджується дати проф. Кубійовичеві та мені дозвіл відвідати табори в Егер і Кремс, але покищо не в Пютніц. Щодо інших справ, перш за все щодо тих, які він приобіцяв юнакам, отже навчання, забезпечення національного, релігійного і культурного виховання юнаків, забезпечення батьків, зв'язок з ріднею, то вони підготовляються і вже частинно здійснюються, але не треба забувати, що справи юнаків нині не найважливіші! І в тому місці зробив мені Нікель довший виклад на тему сучасного положення на фронтах, кажучи, що кожна розумна людина (!) нині мусить звернути увагу на оборону Німеччини (!), а не думати про якийсь там національно-релігійне чи культурне виховання юнака. Це все тепер зовсім не на часі! І інший на його місці не брав би цього всього зовсім до уваги, а зосереджувався б на вишколі юнаків і на їх властивій службі. Він, однак, хоче бути словний і хоче дати юнакам все те, що обіцявав, але не відразу, бо нині часи ненормальні. Дотепер уже багато пророблено і ступнево обіцяні речі здійснюються. На мій запит, що дотепер зроблено для юнаків, бо ані шкіл ще нема, ані книжок, ані священників, ані журналу, ані зв'язку з батьками, — він сердито відповів, що це неправда, бо і вчителі, і священники є,

і хлопці читають та вчать, і що про це більше говорити не будемо. Але я таки настоював на дальшій розмові і просив, щоб він спокійно мене вислухав, бо я, нарешті, добився до найбільш компетентної особи і тишуся, що матиму спроможність вичерпно поінформувати батьків і юнаків, як у дійсності справа виглядає та що в тому напрямі робилося і робиться. Тоді він знову зм'як і почав слухати. А я, продовжуючи, говорив, що це правда, вчителі є, але не вчать, бо навіть до юнаків їх не допускають, а що вони є, то це наша заслуга, а нічия інша, що священиків ледве три на 9000 юнаків і те, що вони є — теж наша заслуга, що подекуди мають наші хлопці що читати, то теж завдяки нам, бо від німців не дістали дотепер ще ні одної книжки, що вчителів оплачуємо ми (УЦК), що юнаків береться до тяжких робіт у фабриках, що їх там не харчують як слід, що хлопці без мила і білизни, що не мають зв'язку з батьками, що їх подекуди побивають і т. д. і т. д. і що в таких умовинах не можна вимагати від юнаків 100% виконання їх обов'язків, коли їх права ані в 10% не забезпечені, і що в першу чергу треба подбати про „доброто духа” юнака, а потім щойно про жертву, а тут робиться навпаки, і ясно, що з цього добра не буде. Нікель встав з крісла і нервово почав ходити по кімнаті. Нарешті запитав мене, чи я знаю д-ра Сушка. Я відповів, що ні, але знаю, що він німець, і що у справах напевне не компетентний, і розмова з ним справи не поліпшить. Тоді Нікель сказав, що він на ті теми не може говорити з багатьома українцями, бо не має часу, зрештою, у німців таке не водиться. — Йому треба дати одну людину, яка у нього постійно працювала б та яку він згодом зробив би провідником юнаків і керівником української молоді взагалі; він буде з нею говорити і більше ні з ким, а ми (УЦК) можемо через неї полагоджувати всі свої болячки. Я вияснив, що така людина давно є, що нею є саме проф. Білостоцький, який працює у Гавпта від 18 червня, отже півтретя місяця, і що під цю пору перебуває у Ко-

шицях та належить до апарату Гавпта. Нікель удав, що про нього чує вперше та почав допитуватись, хто він, якої професії, чи вільного стану тощо, та доручив стягнути його зараз до Берліну, а мені зокрема сказав, що добре було б говорити з Гавптом, який тепер у Братиславі і який має зв'язок з Кошицями, бо ледве чи з Берліну такий зв'язок існує. (Відомо, що в той час були на Словаччині більшовицькі партизани і залізничні та телефонічні сполучення подекуди не існували). Далі говорив він, що до часу приїзду Білостоцького можу говорити на теми юнаків з ним безпосередньо. У справах навчання відіслав мене до Гартмана, при чому заявив, що не може бути мови про всі типи шкіл у таборах і щоб з ним обговорити тільки справу навчання за гімназійною програмою. На те відповів я Нікелеві, що з Гартманом я говорив уже в Кракові і сумніваюся, чи зараз доцільно говорити знову, бо монополія на ті справи має Мак і він застеріг собі, щоб я не втручався в ті справи. І тут знову Нікель „вискочив зі себе” і на Мака наговорив цілу копу імпертиненцій. Просив однак, щоб до Гартмана таки зайти. Ще відносно типів шкіл сказав я Нікелеві, що ми нічого надзвичайного не хочемо, але хай би нашим хлопцям і дівчатам були дані такі самі умови, що й німецьким флякгельферам та дівчатам, бо ж відомо, що вони вчать-ся за програмами різних типів шкіл, мають свої журнали, одержують відпустки й їх не шиканують, а те все обіщувалося і нашій молоді і під тими обіцянками підписали теж і мене. Нікель знову підскочив на фотелі, але мене це не залякало, навпаки, я був задоволений, що про все йому сказав. По хвилині мовчанки зреасумував Нікель нашу 2-годинну розмову і заявив, що:

а) в майбутньому говорити буде тільки з Білостоцьким і ні з ким більше, що Білостоцького іменує провідником юнаків;

б) всі наші бажання розгляне особисто і в міру можливостей їх зреалізує;

в) наші скарги доручить перевірити і стверджені неправильності усунути;

г) до таборів у Егері і Кремсі дозволить поїхати Кубійовичеві й мені; з цією метою доручив видати Кубійовичеві й мені відповідні документи, в яких зазначив, що я маю право промовити до юнаків і що мені має бути дана можливість обговорити виховні справи з інструкторами-німцями. Обіцяв бути теж у тих таборах особисто.

Після цієї розмови я послав телеграму до проф. Кубійовича в Краків, в якій просив його приїхати до Егер і Кремсу, але Кубійович відповів, що дуже зайнятий, приїхати не може і щоб туди я їхам сам.

У Егер треба було бути в п'ятницю, 8-го вересня, бо того дня мав там бути Нікель і того дня ввечорі мали наші юнаки переїздити — по вступному вишколі — на літунські майдани. Нікель поїхав спальним поїздом у четвер увечорі, а я дістав білет до швидкого, що відходив вночі.

Перед від'їздом я відвідав ще д-ра Ташнера (уповноваженого для справ ГГ в Берліні), який теж „живо” інтересувався справами юнаків і який заявив, що завжди буде піддержувати нас у берлінських чинників, бож це, між іншим, його завдання. Просив мене дати йому письмову записку з моїх заходів, досягнень та труднощів, а він, зо свого боку, буде старатися виклопотати те, що мені самому трудно зробити.

Взагалі в Берліні могло вражати, що панове по всяких урядах хотіли від клієнтів чогось довідатися, і на тій підставі зробити звіт із своєї діяльності та доказати вищій владі потребу існування своєї станиці й, зокрема, своєї особи. Наприклад, при Ташнері сидів д-р Вендт, його помічник, який напrawdę не мав ніякої праці і завжди говорив мені, що та праця його мучить і що він голоситься на фронт (хоч до останньої хвилини того не зробив).

РОЗМОВА З СЕМЕНЕНКОМ

Того ж дня був я ще в Семененка*) і з ним теж обговорив справу опіки над юнаками. Він тишився, що ми (УЦК), виконуючи свою опіку над юнаками, не робимо ніяких різниць — чи вони з Галичини, чи з центральної України. Я просив його, щоб він призначив для юнаків священика православного обряду і роздобув для юнаків трохи книжок. Семененко обіцяв і зазначив, що хоче бути зо мною у постійному контакті. Подобався він мені не тільки тому, що ставив справи серйозно і на них знався, але й тому, що німців не боявся та їм не кадив. От хоч би, для прикладу, такий факт: під час нашої розмови зайшов до його кімнати якийсь партійний німець з міністерства Сходу, — Семененко казав йому подождати, аж докінчить розмову зо мною, що той німець зробив і вийшов з кімнати, та чекав у передпокою так довго, поки я не вийшов.

НЕВДАЛА ПОЇЗДКА ДО ЕҒЕР І ВІДВІДИНИ ТАВОРУ В КРЕМС Н/ДУНАЄМ

Вночі того ж дня поїхав я до Еґер, але, на жаль, не заїхав, бо саме тієї ночі англійці збомбили залізничий шлях біля Хемніц і Еґер і поїзди туди не йшли. У Галле чекав я на сполучення цілу п'ятницю і частину суботи, а не діждавшись, поїхав через Ляйпціґ, Дрезно і Прагу до Відня, щоб згодом дістатися до Кремсу. До Відня прибув я в суботу вночі і в неділю о 9.30 ранком вибрався на Франц-Йозефс-Бангоф до поїзду в напрямі Кремсу. На Шведенпляц застигло мене бом-

*) Голова Українського Комітету для українців з Центральної України.

бардування (без сигналу тривоги), яке тривало майже годину. Шлях на Кремс був перерваний. До Кремсу міг я поїхати щойно в середу 13. 9. Командант табору, прочитавши мої уповноваження, привітав мене ввічливо та дозволив виконувати мої доручення. Я зв'язався зараз з дир. Тофаном і о. Боднаром і від них довідався, що в таборі не все в порядку, а саме:

1) гігієнічні умовини нестерпні. Хлопці мешкають у неохайних бараках, сплять на брудних сінниках без постелі, накриваються одним коцом, інколи сплять удвох, не мають білизни на зміну, не одержують мила до прання, наслідком чого в таборі такі недуги, як сверблячка і тиф! У той час два бараки були ізольовані, але, незважаючи на це, я в них був і до хлопців промовляв.

2) Харч недостатній, але добрий. Наші юнаки допомагали собі в той спосіб, що ходили до баверів (німецьких селян) на працю і там діставали їжу, так що загалом не голодували. Треба підкреслити, що бавери брали до праці найрадше українців, бо — говорили — вони працюваті та чесні хлопці.

3) Навчання не було. Дир. Тофан давав тільки лекції німецької мови, а о. Боднар виконував душпастирські обов'язки.

4) Бібліотеки теж не було. Через брак книжок хлопці нудьгували й гаяли час на грі в карти (гнали за гроші, і то навіть газардно). Деякі з них теж торгували з-під поли. Були випадки, що коці і черевики промінювали за їжу або гроші.

5) Настрій серед хлопців не був добрий. Вони журилися рідними, з якими не мали зовсім зв'язку.

Я обійшов усі бараки і в кожному промовляв до юнаків та розпитував у них про їх бажання і, накінці, промовив до інструкторів, які, на доручення команданта табору, зібралися перед будинком команди. Їм сказав, що справа виховання надзвичайно трудна. Навпевне не легко приходитьсь їм вишколювати українську молодь, яка притаманними їй своєрідностями від-

різняється від молоді інших народів. Наша молодь, говорив я, слухняна, працьовита і чесна, але не зносить терору і насильства. В таких випадках вона сильно реагує і навіть бунтується. „Тому вам треба тісно співпрацювати з нашими педагогами, які ту молодь знають і можуть бути вам у справах виховання дуже помічними.” Звернув я теж увагу на те, що українська молодь любить свій рідний край і прив’язана дуже до родини й тепер, коли не має ні одного ні другого, помічається у неї носталгія, що, очевидно, позитивно не впливає на виконання її службових обов’язків, і інструктори повинні те розуміти і за це їх не карати.

Командантові табору з’ясував я свої враження з відвідин та передав також побажання хлопців, які він чемно обіцяв виконати.

ЗУСТРІЧ З ГАВПТОМ У БРАТИСЛАВІ

Попрощавши юнаків, педагогів та й інструкторів, я від’їхав до Відня. Тут обговорив я в УВ*) справу „Дороги”, виховних матеріалів для юнаків, справу бібліотек, молитовників і співаників та 19. 9. виїхав до Братислави, щоб зустрінутись з Гавптом і п. Кузьмович. Вони живо інтересувались моєю працею і пильно вислухали мої враження з побуту в Кремсі. Але Гавпт не був задоволений з того, що я зв’язався безпосередньо з Нікелем, що нав’язав контакт із Шіммельфенгом, що пишу різні записки в справі кривд, які діються юнакам, бо, властиво, до цього не маю будь-якого права, але одночасно був свідомий, що інакше бути не може, бо він на ті справи в Німеччині вже не мав ніякого впливу. Словаччина була для нього Ельдорадом, бо тут не було великої праці, лише інтереси. Невідомо

*) Українське Видавництво.

теж, чому держав у своїй станиці Білостоцького, в Кошицях, і п. Кузьмович, в Братіславі. Гавпт жалувався на Кубійовича і Старосольського, мовляв, вони протиставляться цілій акції, але свого кроку ще колись пожалують. Не хотів погодитися на те, щоб Старосольський був редактором „Дороги”, бо до нього не мав довір’я. Але, коли я настоював, щоб Старосольський таки ним залишився, бо впродовж довшого часу її редагував і, зрештою, нікого іншого темер немає, тоді Гавпт ніби погодився, але сказав, що 2 жовтня буде в Берліні, куди приїде теж п. Кузьмович, і добре було б, щоб на цей день прибули туди теж Старосольський і я. Там разом із Нікелем обговоримо справу журналу. Я зараз зателефонував до Старосольського до Праги, щоб він був готовий до виїзду в Берлін і що в поворотній дорозі по нього вступлю.

До Кошиць по Білостоцького я не міг поїхати тому, що не було залізничного получення, але Гавпт обіцяв мені стягнути Білостоцького до Берліну спеціальним кур’ером.

РОЗМОВА З ВАЙРАВХОМ У КРАКОВІ

З Братіслави виїхав я до Відня і, згодом, до Кракова, де 27-го відбув в Уряді ГГ конференцію з радником Вайравхом і Тюрком і після неї подав на руки першого ділову записку, яку в перекладі наводжу:

ДІЛОВА ЗАПИСКА: Домагання і пропозиції УЦК в справі опіки над юнаками і юначками, що їх я заторкнув на засіданні Уряду ГГ в дні 2 серпня ц. р.

1. Щоб справу навчання в таборах зреалізувати, слід потворити групи, до яких належали б учні тієї самої кляси.

2. Юнаків, що відряджені до інших зайнять, стяг-

Юнаки в переїзді через Прагу на свої місця призначення.

нути до таборів і тим способом уможливити їм продовжування навчання з допомогою наших учителів.

3. Дівчата повинні одержати такі самі права на продовжування навчання, що й хлопці, і тому другу точку тієї записки слід повністю і до них застосувати.

4. До кожної іншої групи юнаків і юначок, що не є гімназійними учнями (-цями), приділити одного вчителя, який був би їх виховником і шляхом відповідних гутірок забезпечував би їх культурною опікою.

5. Юнаків, що зараз перебувають у Мальті, повинні по закінченні вступного вишколу приділити до таборів юнаків, як інструкторів.

6. Українському Видавництву в Кракові приділити 3 тонни паперу на видавання журналу для юнаків.

7. Виплачувати Референтові Юнацтва при УЦК 50.000 нім. марок місячно на ведення опіки над юнаками й юначками.

8. Проф. Білостоцького іменувати провідником юнацтва і зв'язковим між станицею Нікеля і УЦК.

9. Проф. С. Левицького іменувати зв'язковим для таборів юнаків в Остмарк, як також головним бібліотечним референтом для справ юнацтва.

10. Для справного проведення опікунчої акції над юнацтвом треба поповнити штати Реферату для справ юнацтва при УЦК:

- а) окремою секретаркою,
- б) одним референтом для картотеки,
- в) одним зв'язковим між юнацтвом і батьками, і
- г) трьома виховниками.

Підписав З. Зелений

Радник Вайравх, прочитавши цю записку в моїй присутності, обіцяв довести її до відома Нікеля, Шім-мельфенга, Айхгольца і Гемеля (реф. пропаганди при ГГ).

МОЯ ДРУГА ПОЇЗДКА ДО БЕРЛІНУ. РОЗМОВА З Д-РОМ СУШКОМ

30. 9. ввечорі я виїхав до Праги, але Старосольського вже не застав. Він поїхав до Берліну сам на один день раніше. Не тратячи часу, першим ранішнім поїздом поїхав я до Берліну. Прибувши туди ввечорі, зараз зв'язався із Старосольським і обговорив з ним усе потрібне до розмови з Нікелем. 2. 10. ранком зголосився я телефонічно в його ад'ютанта, але той заявив, що Гавпта ще немає і що Нікель може нас прийняти щойно післязавтра, тобто 4-го, о год. 10-ій рано.

Тим часом відвідав я д-ра М. Сушка. Сушко зразу ж не подобався мені. Він, м. ін., хотів дати мені до пізнання, що за винятком його — всі інші нічого не значать. Кубійович — мала фігура, цілий УЦК нічого не вартий, а вже на терені Німеччини Кубійович не може мати ніякого голосу. Коли йдеться про Нікеля, то в нього тільки він (Сушко) має слово і значення, а більше ніхто. На мене, як на провідника молоді, Нікель погодитися не хоче. Цю функцію Нікель запропонував йому. Нікель до мене неприхильний тому, що я не стояв за набір української молоді до юнаків. Але потішав мене, що цілу справу може ще вдасться йому направити, він бо зо свого боку піддержить перед Нікелем мою кандидатуру. Тоді спокійно заявив я Сушкові, що не думав і не думаю бути провідником молоді в системі Нікеля, тим самим я не є ніяким кандидатом і що тут якесь непорозуміння. Я виступаю як керманіч ВМ при УЦК і як референт молоді при ВУ і моїм завданням є опікуватися юнаками, а не ними керувати. У Нікеля я вже був і йому те саме заявив. Тим я заскочив Сушка, бо він думав, що в мене таки в тому напрямі є певні амбіції і що я буду йому до гробової дошки зобов'язаний за те, що він буде мене в Нікеля піддержувати. Побачивши свою помилку, знову звів розмову на УЦК, злосливо критикуючи його. На його

думку — на терені Німеччини єдина Vertrauungsstelle*) компетентна керувати всім українським життям, і Кубійович до цього не має ніякого права. І я зле роблю, коли тут виступаю як представник УЦК. Радить мені, щоб фігурувати тут як член ВУ.

Я висловив Сушкові свій погляд на ці справи і сказав, що зайвим є пригадувати чи з'ясовувати тепер, чим є УЦК і хто такий Кубійович, які його компетенції і обсяг діяння і хто має, а хто не має права займатися українським життям на еміграції, бо ті балачки і так нічого не змінять. Я — говорю далі — відвідав вас тому, що ви на цьому терені знані, маєте зв'язки і можете в дечому нашим юнакам допомогти, і хотів вам представити їх долю, бо вона може вам невідома. На те Сушко заявив, що він про все поінформований, що уже дуже багато зробив у цьому напрямі і що далі робитиме без пригадування. На мій запит, що саме, крім пропагування насильного набору хлопців і дівчат, вже зроблене з його боку, Сушко не вмів мені відповісти. Згодом я йому сказав, що УЦК висунув на пост провідника юнаків проф. Білостоцького і він на днях прибуде до Берліну й займе свій пост. Сушко цікавився, хто він такий і чи надається на провідника юнаків, у чому я його заспокоїв, і попрощав.

РОЗМОВА З НІКЕЛЕМ УДРУГЕ

4-го жовтня рано прийняв нас (Старосольського і мене) Нікель. Розмова з ним була жива і обіцяюча...! Після з'ясування нами справи Нікель погодився на те, щоб діло з „Дорогою” розпочати і в тій справі радив Старосольському звернутися зараз до Гартмана, як

*) Установа Довір'я.

культурного референта при його штабі, та до керівника пропаганди, і з ними все обговорити. Стало на тому, що Старосольський буде відповідальним редактором, що „Дорогу” видаватиме УВ, що фінансувати її буде Нікель, але що кожне число в манускрипті буде йому подане до апробати. Гартман на все погодився, а керівник пропаганди (я забув його прізвище) сам обіцяв полагодити справу дозволу в шефа пропаганди ГГ, Курца. Старосольський зараз же подав відповідне прохання до пропаганди, фірмуючи його УВ-твом. До деталей я вже не втручався. Адьютантові Нікеля, п. Нойманові, передав я ділову записку в справі культурного виховання юнаків такого змісту:

В справі культурного виховання юнаків.

Культурне виховання юнаків має особливе значення. Створення з юнаків одноцілої спільноти й розбудження в них тонких почувань можливе тільки з допомогою емоційних чинників. Такими є — мистецьке слово, театр, музика, хори, капеля бандуристів тощо. Ми готові вислати до табору театральну трупку, складену з 18 осіб, хоровий ансамбль з 18 осіб і капелю бандуристів з 16 осіб, тільки просимо асигнувати нам на їх турне потрібні гроші.

Тим способом дамо юнакам і юначкам, що відірвані від свого краю, рідної культури і своїх батьків, відчуття рідного духа і хоч частинно розвіємо їх тугу за всім, що рідне.

Підписав — З. Зелений, кер. ВМ УЦК

ЗУСТРІЧ З ПРОВІДНИКОМ БІЛОРУСЬКОЇ МОЛОДІ,
п. ГАНЬКОМ

З Нікелем не обговорював я тоді вже інших справ, щоб не підважувати ваги журналу, і ще тому, що він спішився, приготовляючись до виїзду до Відня і Бра-

тіслави, а коли я уже з ним розставався, він запитав мене, чи не хотів би я познайомитися з білоруським провідником молоді, п. Михайлом Ганьком, який тут саме є. Очевидно, я виявив охоту і він мене зараз з ним сконтактував. Ми з Ганьком пішли до окремої кімнати, а що з ним був теж і п. Жила, редактор популярного журналу „Україна”, видаваного тоді в Берліні для робітників в Німеччині, ми розмовляли втрьох. Я розпитував Ганька про те, скільки білоруської молоді, юнаків і юначок, які його повиноваження, як він себе почуває у цій ролі, які настрої серед молоді, як виглядає його співпраця з Нікелем, які взаємини з українською молоддю і т. д. Ганько не представляв справи у рожевих барвах. Він висловлювався досить критично, казав, що все виглядає на театр і що т. зв. провідників молоді п. Нікель спихає до ролі маріонеток. Він не дуже то підпадає під вплив Нікеля. Старається діяти самостійно, але майже всюди натрапляє на труднощі. Білоруської молоді є коло 3000 (в тому числі коло 200 дівчат). Добились уже журналу. Навчання немає і ледве чи буде. Молодь здебільшого пасивна. З українськими юнаками нав'язані добрі взаємини. Радіє, що приходить Білостоцький. Я оповідав йому про наші спроби організації молоді і про те, які зараз ідуть розмови. Підкреслив, що не маю надії на те, щоб з Нікелем щось вийшло. Ми приобіцяли собі вдержувати зі собою зв'язок і спільно боронитись проти шикан з боку Нікеля і його людей.

Від Ганька я теж довідався, що провідником естонців є Густав Калькун, а дівчат — п. Мандель, лотиської молоді — сотн. Ерікс Руллс і його заступник — поручник Ліберманіс, дівчат — Мальвіна Бальдумс, литовської — чет. Таунис і його дружина, білорусів — він, тобто Михайло Ганько, а для дівчат — д-р Абрамов, москалів — сотн. Лазарев і Чехірова. Маляри і словаки не мали тоді ще провідників. Балтійські юнаки належали до групи „Північ”, білоруси і москалі до групи „Середина”, а українці до групи „Південь”. Літом

1944 група „Північ” була анульована, група „Середина” мала свій осередок у Лодзі (Ліцманштадт), а „Південь” у Братіславі. Додатково створено ще групу „Райх”, завданням якої було вербувати молодь з переходових таборів (українців із Штраасгофу б. Відня і з Брансдорфу в Сілезії).

Число юнаків і юначок: українці 8800 хлопців і 1200 дівчат, литовці: 1000 хлопців і 200 дівчат, лотиші: 5000 хлопців і 2000 дівчат (мали вчителів, але навчання не було), москалі: 10000 хлопців і 4000 дівчат, білоруси: 3000 хлопців і 200 дівчат, естонці: 1000 хлопців і 100 дівчат.

Крім того, в Станиці Нікеля були ще араби, бельгійці, голляндці, греки, італійці, мадяри (коло 50000), цигани, татари, словаки, флямандці і французи. Їх числа не знаю.

Ганько мені подобався.

ВДРУГЕ В БРАТІСЛАВІ

Того ж дня ввечері одержав я телеграму з Братіслави, підписану п. Кузьмович, щоб зараз приїхати на важливу нараду. Вночі поїхав я до Відня, щоб проф. Кубійовичеві з'ясувати всі мої розмови з Гавптом, Нікелем і Сушком та порадитися його, чи доцільно мені їхати знову до Братіслави. Проф. Кубійович був зразу проти того, бо бачив, що ті панове тільки радили б, а нічого путнього не роблять. Але після надуми сказав, що коли я вже у Відні, то недалеко до Братіслави, і варто б мені таки поїхати, а після цього прибути до Кракова. Я поїхав увечері автобусом, бо поїзд ранком не відійшов (шлях знову збомбили!) і, коли приїхав до Братіслави, було вже по нараді.

У готелі зустрів п. Кузьмович і двох службовців Гавпта. Вони розповіли мені коротко про те, що

було на нараді, але детально довідався я про все щойно другого дня під час зустрічі в каварні з О. Кузьмович і проф. Білостоцьким, якому, нарешті, вдалося приїхати з Кошиць до Братіслави і бути на нараді. Ось переклад листа Гавпта до Білостоцького з 28. 9. 1944, яким Гавпт відкликав його з Кошиць до Берліну: (оригінал в німецькій мові на кінці книжки на стор. 251).

Гю Военна Команда Охоплення

Південь

Прессбург, 28. 9. 1944.

Головна квартира

До П. Проф. Білостоцького
Кошиці.

Справа:

Ваше призначення на працю з українськими юнаками.

Вельмишановний Пане Професоре!

Я нарешті нині можу зробити Вам конкретну пропозицію щодо Вашого призначення, якщо йдеться про Вашу провідну функцію відносно українських юнаків.

20. 9. 1944. під час довшої розмови з гббфр Нікелем довідався я, що провід над українськими юнаками і юначками, які зараз виконують службу як помічники повітряної зброї, повинен бути переданий у руки українського провідника молоді. Те саме стосується і білоруських юнаків, як теж і юнаків інших країн і народів. На мою пропозицію гббфр Нікель наділить Вас у рамках своєї станиці оцією провідною функцією. Вашим завданням буде керувати всіми українськими справами, що торкаються помічників повітряної зброї. Ви будете вишукувати табори, промовляти до юнаків і в співпраці з УЦК та Станицею Нікеля полагоджувати їх турботи і бажання.

Для українських юнаків (-ок) буде виходити журнал „Дорога”. З тією метою Вашою співробітницею буде п. д-р Кузьмович. Коли б УВ зайнялося видаванням

журналу, тоді кожне число журналу, за Вашим посередництвом, мусіло б бути віддане гбффр. Нікелеві до апробати.

Я сподіваюся, що Ви погодитесь на мою пропозицію. Тому прошу узгодити Ваше перенесення з проводом команди і згодом переїхати з зах. Мадярщини до Берліну. Вашим службовим місцем осідку буде Троппав.

Очікую Вашої відповіді, коли зустрінемось після Вашого приїзду.

З дружнім привітом і Гайль Гітлер

Ваш Гавлт, оббфр.

Тому що зміст тієї наради, на яку прибув теж Нікель, був мені потрібний, просив я п. К. і Б., щоб вони зробили з неї коротку записку. Це вони й зробили зараз у каварні і її наводжу тут дослівно:

„Звіт з конференції з Нікелем дня 6. 10. 44 в Бра-тіславі в приявності Гавпта і членів команди „Південь”.

1. Напрявні Нікеля для виховної праці юнаків:

„Українцям бракує провідної верстви, що в майбутньому мала б керувати українською спільнотою. Як усі східні народи, українці мають великі недомогання, як роз'єднання, брак політичної думки, егоїзм і т. п. Українці, на думку Нікеля, вміють тільки гарно деклямувати про свої національні постуляти й вимоги, які не є сутевими. Теперішня молодь, отже також і українська, мусить бути вихована на соціально-ідеологічних підставах, а не націоналістичних, які не знаходять розуміння у молоді. Тому Нікель уважає, що виголошування високопатріотичних гасел не має реального сенсу. Зате молодь цікавиться зовсім реально-практичними справами, як напр., що буде діставати, які можливості для фахового знання, студій та вишколу. Також релігійний чинник не відіграє, на думку Нікеля, важної ролі у теперішньої української молоді. На практиці він переконався, що наші хлопці не хочуть слухати релігійних проповідей і радше підуть до

кіна, ніж до церкви. Всі високоідейні гасла накинені старшою провідною верствою українців і не знаходять розуміння у молоді. Також не зрозуміла для нього боротьба за тризуб. Навпаки, Нікель зустрічався часто з юнаками, які хотіли левика.

„Претенсії українців на спеціальне трактування німцями не мають оправдання, а всі скарги переважно неперевірені й неправдиві. Напр., учителі масово зачали їхати до таборів, як погіршилася політична ситуація. Як він уже перевірів, учителі не стидаються брати по кілька разів свою платню. Це захитало їх авторитет, як виховників.

2. Український чинник в опіці над юнаками.

Нікель заявив, що після розмов з проф. Зеленим, він покликуює до своєї Станиці покищо 2 особи — проф. Білостоцького і п. Кузьмович, даючи їм великі повноваження. Їх місцем осідку буде Троппав, при чому мають вони тримати тісний зв'язок із Берліном, а п. Кузьмович теж з Віднем, куди мусить їздити в справі редагування журналу.

Проф. Білостоцький має завдання відвідувати табори, опікуватися юнаками і вдержувати широкий зв'язок з українськими та німецькими чинниками. О. Кузьмович має редагувати „Дорогу” у збільшеному об'ємі і дістане від нього в цьому напрямі всю поміч. До співпраці, згідно із заявою Нікеля, може вона підібрати собі відповідних людей з тим, що гонорари буде платити Нікель.

Підписали: Білостоцький і Кузьмович

Як з цього бачимо, конференція не дала нічого особливо нового. Нікель переїхався по українцях, щоб „пригасити” їх бажання і, згодом, намітив Білостоцькому і Кузьмович їх завдання.

А вже коли йдеться про байдужу поставу наших хлопців щодо релігійних справ, то п. Нікель сказав більше як неправду. Отець Сапрун, що відвідував юна-

ків у таборах і на місцях призначення, не раз звітував нам, що хлопці завжди з нетерпеливістю чекали на священників, радо слухали Богослужб і щиро сповідалися та причащались. А ось що писав нам про відвідини наших юнаків о. В. Івашко, який нині перебуває в Саскатуні:

— У порозумінні з проф. З. Зеленим вибрався я у товаристві мого молодшого приятеля І. П., що виконував уряд паламаря і дяка, в дорогу до юнаків. Ми прямували до Штутгарту.

Поїзд переповнений. Нема сидячих місць. У пригоді нам стала валізка — капличка, бо служила нам обом за досить вигідні місця до сидження. На одній малій станції кажуть нам висідати. Поїзд даліше не може їхати, бо на ріці перерваний міст. Переходимо стежками і містками на другий берег ріки і сідаємо до вагона. Дуже тісно. Надвечір знову нас повідомляють, що поїзд даліше не їде, рейки знищені літаковими налетами. Наступний поїзд від'їде аж другого дня рано о год. 8, з найближчої станції, віддаленої на 2 - 3 кілометри. Ночуємо десь у військових бараках. Рано йдемо до поїзду. По дорозі бачимо понищені залізничні рейки. Минаємо розвалені хати. Дорога продовжується. Станції не видно, а наша валізка чимраз тяжча. Ми порадили собі. Підшукали дрючок і вдвох несемо на плечах нашу „капличку”. Наші вчораїні інформатори помилились, бо призабули до числа кілометрів додати „одинку”. До найближчої станції було якраз 12 кілометрів. В останній хвилині добігаємо до поїзду і смертельно змучені вирушаємо в далішу дорогу. Коло полудня ми висідаємо на підміській залізничній станції в Штутгарті. Ще не пройшли ми кількадесять кроків, аж тут гудок звіщає наліт літаків. Прохожі, без більшого зворушення, скорими кроками поспішають до сховищ, які побудовані таки посеред міста. Заходимо і ми. Просторі приміщення з вигідними місцями до сидження. При стіні приміщена помпа, яку самі прихожі

порушають руками. Помпа доставляє свіже повітря. Приходить черга і на нас. П'ятихвилинна руханка справила нам до певної міри присмиість. Алярм відкликано. Налету не було. Ідемо на розшуки юнаків.

У розмові з першим німецьким вояком, якого ми зустріли, завважуємо, що тут запанувало збентеження, чи навіть хаос. Отже на фронті не добре. Нас спроваджують до якогось льокалю, де приміщується інформаційне бюро. За його вказівками їдемо далеко поза місто, у лісок, серед якого розкинулась, немов містечко, велика кількість різнорідних бараків. Стійковий відпроваджує нас до старшини. Цей не знає, що з нами робити. Починають оживати телефони. По довшому часі приїздить якийсь офіцер і починає нас допитувати. Відчуваємо тон підозріння. Ми ж самі поволи довідуємося, що це секретні літунські приміщення. Вкінці ще один телефон і наказ доставити нас до головної квартири генерала протилітунської оборони провінції Баден. Нам дають строгу опіку і везуть на другий кінець Штутгарту, десь на передмістя. Ми опинились на горбі, з якого видно ціле місто. Ведуть нас до дождидальні, а даліше у підземелля, бо знову наліт. Глибоко під землею побудовано модерні приміщення для контрольних апаратів. У кімнатах рух і біганина. Всі службовці зайняті і точно слідкують за операційними діями. Нас прямо призабуто. Наша цікавість зростає. Перед нашими очима великі таблиці, покриті напівпрозорим матеріалом, на якому зовсім виразно видно рух літаків, які посуваються, мов мухи на склі. Ми здивовані досягненнями військової техніки. Наліт тривав неповної півгодини. Нас покликано і заповіджено візиту з головнокомандуючим генералом.

За кілька хвилин появився у дверях поважний, сивоволосий, високого росту чоловік, у генеральському однострою. Генерал привітав нас легким уклоном і просив сісти. Він сказав, що знає наші пляни. Очевидно, він видасть нам відповідну записку і рівночасно дасть

наказ кому треба, щоб нам допомогли. Радить нам поїхати до Бакнанґ, де, згідно з даними його канцелярії, є більше скупчення українських юнаків. Телефон. Коротка розмова. Хтось жде на генерала. Ми встали. Генерал попрощався з нами і побажав нам успішно виконати наше добре християнське діло. Несподівано, майже з усмішкою, сказав, що війна добігає кінця і він сподівається, що ми скоро і щасливо повернемося до рідних хат. Із поведінки генерала ми зрозуміли настрій, який панував тоді у військовій верхівці.

Стійковий запровадив нас до одної з кімнат, де приміщувались різні канцелярії штабу генерала. По якомусь часі увійшов молодий офіцер і вручив нам записку — спрямування до проводу протилітунської оборони в Бакнанґ. Найближчим поїздом ми вибрались туди. Їхали майже цілу ніч. Всюди ми відчували атмосферу безпосереднього і несподіваного налету. Ранком ми висіли на залізничній станції в Бакнанґ. Дижурний вояк вказав нам дорогу до військових казарм, що находились на передмістю. Пішки прямуюмо до них. Напереміну несемо нашу „капличку”. Нараз сильний і перериваний гудок звіщає наліт. Ми зупинились на вулиці, приглядаємося, люди, мов навіжені, біжать в одному напрямі. Чуємо недалеко розриви бомб. Якийсь старший віком чоловік їде на велосипеді і кричить в нашу сторону, щоб ми поспішали, бо літаки над нами. І дійсно. На небозводі кілька літаків, які завзято кидають бомби. Ми щосили побігли до сховища. Кілька хвилин по нашому прибуттю до сховища падає більшого калібру бомба таки недалеко входу до сховища. Дижурні втіли ще замкнути за нами сильно опанцирені двері. В сховищі відчуваємо тиск повітря з причини розриву бомби. За півгодини алярм відкликано. Ідемо до казарм. Вже здалека бачимо, що їх бомбили. Переступаємо розкинені цементові бльоки і цегли. Заходимо через розбиті двері. В кімнаті вже є вояки. З їх поспішної розмови довідуємося, що це були розривні бомби і що нема ніякого пожару. Після годино-

го очікування нам дають провідника, що веде нас на літунський майдан.

Літунський майдан віддалений на кілька кілометрів від міста. Це рівне поле, засіяне травною, без більших устатковань. Посередині бачимо рови і підземні плиткі сховища, кудюю можна неспостереженим переходити. Де-не-де вистають дула протилітунських гармат. По боках стоїть кільканадцять літаків, меншого розміру, а даліше поздовжні муровані будинки. Ми опинились у самому осередку майдану, в низькому приміщенні. Нас представлено нижчої ранги офіцерові, що є найближчим наставником юнаків. Він про нас став. Старшина прихильно приймає мої пропозиції, щоб я міг зустрітися з юнаками бодай на дві години. В тому часі я виголосив би до них слово, приготував їх до св. Сповіді, відправив Службу Божу і заприщав їх.

Точно о годині 4-ій по полудні рівними лавами входить перша частина юнаків. Всіх їх 42. Я одягнений у всі церковні ризи, вітаю їх, подаю свос ім'я і прізвище, згадую про УЦК, з доручення якого я туди прибув. Приготовляю їх до сповіді. На мое прохання піднести руки, хто бажає висповідатися, всі, як на команду, піднесли руки. По сповіді читаю Службу Божу. По святій Євангелії виголошую проповідь. Тема: Чим небезпека більша, тим Божя опіка ближча. Заохотою до щоденної молитви закінчив я проповідь. Юнаки з увагою вислухали Службу Божу і заприщалися. Згодом ми мали коротку спільну гутірку. Нікого з юнаків я не знав, бо походили десь із Тернопільщини, а деякі з-під Львова. У руках мали молитовники. Вияснили мені, що хтось ці молитовники надіслав поштою і тут їм роздали. Всі почувують себе непогано, і донині ніхто не був навіть ранений. Працюють на зміну по 12 годин. Ніяких зв'язків з українським середовищем не мають. На це не дозволяє військова дисципліна. Хтось приїздив до них. Напевно знають, що це був українець. Але не всі його бачили. Правдоподібно це був хтось із УЦК.

Привозив якісь книжки і газети, але ніхто з юнаків точніше про те не міг сказати, бо його на літунський майдан не пустили, а задержали в казармах. Між собою говорять тільки по-українськи, часом співають українських пісень і розказують собі історії з власного життя. Хоча наш німецький опікун звертав два рази увагу, що час іти, щоб дати змогу прийти другій групі, проте не скоро юнаки хотіли розходитися. Вкінці коротке прощання, обов'язково з поданням руки кожному юнакові.

Точно о годині 7-ій вечора прибула друга група, в числі 41 юнак. Програма подібна до попередньої, з тою одначе зміною, що ми мали більше часу на приватні розмови, бо наш німецький опікун зовсім не квапив до закінчення нашої зустрічі. Юнаки показували мені свій однострій, обладунок та речі щоденного вжитку. Всіх їх було 84, але один відставлений до лікарні. Захворів на ногу. Юнаки подали мені його адресу. Ми сердечно попрощалися. І бажали собі щасливого повороту в Україну.

Знову з'явився провідник і відпровадив нас до казарм. При тому не призабуто поінформувати нас про місце сховища на випадок налету. Тої ночі налету не було. Ранком нас відставлено на залізничну станцію Бакнанг і ми поїхали до недалекого містечка, де знаходився шпиталь. Без трудно допитались ми про українського юнака, на ім'я Михайло. Він ударився під час військових вправ у ногу, і через те стовчена кість почала псуватися. Йому зроблено операцію, і він приходить до здоров'я. Вже може ходити. Сподівається за тиждень повернутися до товаришів, за якими тужить. Прощаємось і знову вертаємось до залізничної станції. Поїзди даліше переповнені. Дві пересідки, один наліт — це перешкоди, що їх ми мусіли побороти, щоб дійхати до Міннерштадту, а звідси до „Кльостер Марія Більдгавзен“, де я тимчасово перебував.

Оце тільки один фрагмент відвідин юнаків нашим

священиком, під час яких 100% юнаків сповідались і причащались, а таких було куди більше, і говорити, що наші хлопці радше йдуть до кіна, ніж до церкви, ніяк не відповідало правді.

Цікаве тут одне: Нікель безпосередньо по розмові зо мною і Старосольським, під час якої погодився на те, щоб той останній був редактором „Дороги”, нагло змінив своє рішення і редактором іменував п. Кузьмович, навіть не згадуючи нічого про Старосольського. Це, очевидно, зробив він під впливом Гавпта, який Старосольського прямо ненавидів.

РОЗМОВА З ГАВПТОМ

На другий день зустрівся я з Гавптом і він досить сердито закинув мені нельояльність, мовляв, як я міг розмовляти з Нікелем у Берліні без нього та до цього ще брати на розмову Старосольського. Я тоді теж вийшов з рівноваги і сказав, що „це все виглядає на шикани, бо зустріч у Берліні була з вами умовлена і на неї їхав я із Старосольським на ваше бажання, лише ви не додержали слова, зрештою, пане Гавпт, — говорив я — маю враження, що ви немов би навмисне спинюєте працю і відкладаєте видання „Дороги” „ад календас грекас”. Щодо п. Кузьмович — сказав я, — то в неї замало редакторського досвіду і ледве, чи вона захоче взяти на себе таку відповідальність. Старосольський не має у цьому напрямі амбіцій, але він запеважна людина, щоб з ним так гратися.” При тому я ще додав, що тепер не вірю вже в те, аби „Дорога” вийшла ще в цьому році і що хтось за те напевне відповідатиме. Гавпт зацікавився, кого маю на думці, але я уже нічого йому не відповів, а прощаючись з ним, запитався ще, коли їде Білостоцький до Берліну. Він відповів, що завтра, і на цьому розмову ми закінчили. Гавпт був

злющий, але і я не закривав перед ним свого невдоволення. Відомість про те, що Білостоцький виїжджає уже нарешті до Берліну, дещо заспокоїла мене, бо ставало ясним, що входжу у військовий стан так із Гавптом, як і з Нікелем, і що уже сам нічого не вдію. З Нікелем я не говорив.

МОЯ ТРЕТЯ ПОЇЗДКА ДО БЕРЛІНУ

З Братіслави виїхав я до Відня, відки мав — згідно з бажанням Кубійовича — поїхати до Кракова, але довідавшись тут про нові шикани в відношенні до юнаків і юначок, поїхав до Берліну, де в днях 17 і 18 жовтня відбувався саме з'їзд усіх провідників молоді, на якому мали бути теж Білостоцький і Кузьмович. Їх саме хотів повідомити я про ті речі, щоб вони могли заторкнути ці справи на з'їзді. Зрештою, про них хотів я особисто повідомити Нікеля і домагатися у нього усунення аномалій.

До Берліну прибув я 17-го і того ж таки дня ввечері говорив у своєму готелі з Білостоцьким і Кузьмович та просив їх, щоб вони порушили всі ці справи на з'їзді. Найважливішим було те, щоб Нікель запобіг передаванню наших хлопців, як звичайних вояків, до Люфтваффе. Білостоцький і Кузьмович понотували собі всі ці речі й обіцяли на другий день увечері після з'їзду до мене знову зайти.

18-го рано зустрів я біля станиці Нікеля наших педагогів і виховників — Антоновича, Бережницького, Блащука, Гайду, Галайду, Корду, Когута і Ленцика, які саме вернулися з Еммеріх, бо команда, не знаючи, що з ними робити, відрядила їх у Берлін, до диспозиції Нікеля. Командант табору в Егер, відсилаючи 800 юнаків до літунських батерій на західній фронт, приділив

до них теж наших виховників в особах названих педагогів.

Про цю групу юнаків, кількістю коло вісімсот, які переїхали з Егер до Мюнстеру (Вестфалія), до найбільш загроженого промислового осередку в Західній Німеччині, проф. Гайда розповідає таке:

— Разом з юнаками виїхало з тією групою вісім педагогів: А. Антонович, О. Бережницький, Галайда, Н. Когут, В. Ленцик, Хомин, Блащук і Корда. Нас примістили на аеродромі й тут ми пережили дійсне дантєйське пекло. Щоденне кількаразове бомбардування міста і аеродрому — так удень, як і вночі, вимотувало нам рештки нервів, а один із наших колеґ — народній учитель Хомин — був справді на межі божевілля. Витворилася нестерпна ситуація. Нарешті почалася евакуація аеродрому, а слідом за нею і частинне переміщення юнацької частини. Кожного дня німці відвозили по двадцять - тридцять юнаків кудись на захід, уже без наших опікунів, і нікому не було відомо куди. Вкінці стали висилати більші групи юнаків так, що на аеродромі залишилась тільки невеличка їх горстка і ми. Нарешті одного дня завантажили нас усіх в один вагон і повезли кільканадцять кілометрів далі на захід, до такого місця, де не діяла жодна транспортація. Містечко було дощенту знищене, всі мости збомблені і шляхи порозбивані. Дальшу частину дороги зробили ми пішки й опинились на напівзбуденій станції, з якої жодні поїзди не відходили. Тут довідались ми, що ведуть нас до Голляндії. Ми опинились в невеличкім пограничнім містечку Герентайм, але не всі, бо кількох учителів залишили на попередній знищеній станції. У Герентаймі зустрінули ми коло двісті наших юнаків з Мюнстеру, від яких довідалися, що решта їх товаришів е вже в Голляндії. На наше привітання заревіли сирени на тривогу. Німці веліли юнакам ховатись, де хто може, одначе я тому спротивився і казав юнакам, поки ще налету нема, бігти одинцем до лісу, який був від-

далений від містечка на кілометр, або півтора. Мабуть, підказував це мені мій інстинкт самозбереження, або Боже Провидіння зберігало наших хлопців від трагедії, бо в несповна двадцять хвилин відбувся налет і містечко було збомбардоване дощенту так, що камінь на камені не залишився. Англійці бомбардували запальними бомбами і більшість цивільного населення знайшла смерть у звалищах мешкальних домів. Та наші юнаки врятувались у лісі, який був уже голляндським. За цю мою щасливу думку дістав я признання від німецького команданта.

В Голляндії ми були розміщені в околиці Арнгайму, у монастирі, в монахів-місіонарів, що називались „Білими братами” (Вайсе Брюдер). З ними нав'язали ми дуже добрий контакт, бо вони були проти гітлерівського режиму, передбачували скорий кінець Гітлера та повний розгром Третього Райху і обіцяли всіх нас зберегти у випадку того трагічного кінця. Коли йдеться про відношення німців до юнаків і до нас, то воно було в різних місцях різне, залежно від обсади німецької команди, а головне від підстаршин. У дівочих таборах були навіть випадки насильства, про які згодом оповідала мені одна учениця з Берхтесгадену.

Проф. Адам Антонович, який був зразу опікуном юнаків у Криницьці (Лемківщина), а потім в Егері і Троппав (Чехія), розповідає таке:

— В Егері застав я проф. С. Левицького, Л. Бачинського, Тофана, В. Кавулю, Гайду, В. Ленцика й декількох інших, яких прізвищ не пам'ятаю. З Неполомиць біля Кракова приїхали ще О. Бережницький, Галайда і Н. Когут, але німці трактували їх як звичайних юнаків, і вони були в юнацьких одностроях. Щоб їх „розмундирувати” і перевести в опікунський склад, коштувало нашого мужа довір'я і всіх нас багато нервів. Але врешті те нам вдалося зробити. За мого побуту в Егері і Троппав нас до молоді офіційно не допускали, ну а вже про науку й не було мови. Можливо, що по

нашому виїзді до Мюнстеру дещо змінилося у цьому таборі, але відомостей про це не маю. У Мюнстері примістили нас — учителів у касарнях на леговищі, а юнаків у дерев'яних бараках. Тут вдалося нам тільки дістати дозвіл збирати наших юнаків на вечірню молитву, що ми з великою охотою робили. Німці дивились на нас кривим оком і, щоправда, трактували нас як учителів, але без будь-якої змоги виконувати учительські обов'язки. Жили ми тут під постійним щоденним бомбардуванням. Удень — англійських літаків, вночі — американських. Американці бомбили зону вздовж каналу, де були підземні склади бензини. Звичайно ми встигали забігати ще на поля, де теж падали бомби, але рідше. Після бомбардування уживали юнаків до усування звалищ. Між іншим, німецька сторожа застрілила двох наших юнаків (прізвище одного — Березовський, а другого не пригадую) за те, що вони, всупереч забороні, хотіли брати консерви із збомбардованого вагону. Ні нам, учителям, ні юнакам не дозволили піти на похорон хлопців і ніхто з нас не знає, де їх поховали. В часі одного із налетів збомбардували зовсім леговище і наші касарні. На щастя, залишився не збомбардованим вихід і ми щасливо відісталися з-під звалищ. У той самий час запальні бомби знищили зовсім бараки наших юнаків, у яких згорів весь їх виряд. Юнаків у бараках, на щастя, не було. З Мюнстеру вилетіли наших юнаків на голландську територію копати окопи. Ми доїхали з ними тільки до граничного містечка Везень, яке, як тільки юнаки його покинули, було дощенту збомбардоване американцями. Ми лишилися на станції (з хлопцями пішли тільки Гайда і Хсмин). Звідси, на доручення команди, від'їхали ми до Берліну, де зустрілися з проф. Зеленим. —

Щоб не розмовляти на вулиці, запросив я їх усіх до каварні. На мій запит, як могли вони залишити самих юнаків без опіки, вони відповіли, що їм командант наказав їхати у Берлін і зголоситись до станиці Нікеля, бо він їх не потребує. З хлопцями залишився тільки

учитель Хомин (зі своїми двома синами — бо якби не вони, тоді й він, напевне, був би разом з ними повернувся). Юнаків не призначили до батареї, але до копання ровів і їм приходилось виконувати цю працю під обстрілом скорострільів і під бомбами, так що небезпека життя була велика.

Між іншим, тоді Антонович і інші говорили мені, що вчора (17-го квітня) бачили коло 150 юнаків з Егер, які в уніформах вояків протиповітряної зброї (Люфт-ваффе) ішли військовими лавами вулицями Берліну. Антонович мав нагоду з деякими з них розмовляти біля залізничного двірця Ангальтер.

З Гайдою пішов я до поручника Гартмана і там устійнили ми, що всі вони, за винятком Когута, Блащука і Корди, які не були кваліфікованими виховниками - вчителями, і яких, на мою пропозицію, Нікель звільнив з праці, одержують відпустку до 1. XI. для поладження своїх особистих справ, а згодом будуть призначені д-ром Маком до таборів юнаків, як учителі. Того дня, тобто 1. XI., мають вони всі ставитись у представниці у Відні, де в той час буде Мак і ними далі покерус.

Тому що в Нікеля відбувалась нарада, я з ним говорити не міг, але його ад'ютант обіцяв мені виклопотати в нього аудієнцію на другий день о 10-ій ранком. Того ще дня був я у д-ра Ташнера і йому з'ясував факт передавання юнаків до літунської зброї як звичайних вояків. Він тим дуже здивувався, але не заперечував, коли почув, що з тими хлопцями говорили наші педагоги. Про те повідомив я теж Гартмана, але він це заперечив. Я обіцяв дати йому докази.

Увечері зустрівся я знову з Білостоцьким і Кузьмович. Уже було по конференції. Наради мали тайний характер, але Білостоцький і Кузьмович, очевидно, не робили переді мною з них тайни. Провідники молоді виступали з усіма жалями та скаргами, але зрозуміння не знаходили. Нікель це все заперечував та ще лю-

тився, що вони з такими „дрібничками” на з’їзді виступають. Часто не допускав їх до слова взагалі. „Тепер не пора займатися такими справами і витратити час на несутеві речі. У такій масовій акції мусять завжди бути якісь недоліки і на те немає ради. Всіх задовольнити годі” — говорив Нікель. Неправильності в таборі юначок у Пютніц, які на нараді п. Кузьмович з’ясувала, обіцяв перевірити і, якщо вони виявляться правдивими, змінить команду табору. Заперечив, нібито наші юнаки були передавані в ряди літунської зброї як звичайні вояки.

Затвердив організацію української молоді з Білостоцьким, як провідником, що в оригіналі звучало: “Ukrainische Jugendorganisation Jugendfuehrer Bilostockyj”. Обговорювано теж усякі технічні справи, про що тут згадувати не буду.

Тому що обіцяної Нікелем аудієнції я не дістав, бо він несподівано кудись виїхав, говорив я з його ад’ютантом Нойманом і сказав йому, що про ті всі справи надішлю Нікелеві окрему записку, що я теж на другий день і зробив.

Моя записка в перекладі звучала так:

Берлін, 20. 10. 1944

До Головної Станиці обербф. Нікеля в Берліні.

Справа: Українське юнацтво.

1. Тому що я саме тепер дістав уже другого листа від наших юнаків з табору ч. 438, в якому вони нарікають на неможливі відносини, на тяжку 12-годинну працю денно, на лихий харч, на брак білизни і мила, на лиху поведінку т. зв. веркмайстрів, на випадки побивання та на брак часописів і книжок, — дозволю собі додати його в відписі з проханням справу перевірити й відповідно урегулювати.

З того самого табору і з робітничого табору в Guerlitz - Berchtesgaden пишуть нам наші 14-літні хлопці

(Володимир Мартинишин, Григорій Яремко, Євген Ледачок, Володимир Городиловський і Михайло Гримайло), які працюють там у каменоломнях, що їх побивають поляки - „форарбайтери”, що в них немає білизни, одягу і взуття і що вони постійно голодні. Хлопці благають нас інтерв'ювати і їх з цього критичного положення видобути.

2. З табору в Пютніц нам теж пишуть про жахливі відносини. Дівчат висилають до різних робіт у фабриках, в яких вони працюють по 12 годин денно і де гігієнічні умовини неможливі. Дівчата голодні, і змушені жебрати в селян картоплі, що негідне їх чести. Вони без білизни і без мила. Деякі з них носяться з думками самогубства. Вістки про те подає кол. учениця учит. семінарії, Романа Городиловська. Просимо невідклично справу перевірити і про вислід нас повідомити, щоб ми могли заспокоїти батьків.

3. У Пютніц перебуває юначка Марія Коропецька, кол. студ. медицини і абс. курсу для медсестер. Її, правдоподібно, мають відставити до Люфтваффе, як медсестру. Просимо цю дівчину і всі інші медсестри відіслати до Кракова, Шіллінгштр. 12, де вони одержать призначення за своєю спеціальністю.

4. Правдою є, що команданти таборів не допускають наших учителів і виховників до таборів виконувати опіку над юнаками, і правдою є, що тих командантів ніхто не повідомив про те, що така опіка з Вами узгоджена. Команданти таборів відсилають їх до Берліну і наші юнаки залишаються без обіцяного навчання і без релігійної опіки.

5. Ті ж самі вчителі, що їх команданти таборів відіслали до Берліну, випадково зустріли на вулиці Берліну групу із 150 наших юнаків, маршгуючих в уніформах Люфтваффе. Ці юнаки були попередньо в Егер і тепер, замість до СС-дивізії Галичина, приділили їх, як звичайних вояків, до Люфтваффе, що є незгідне з обіцянками, які німецька влада, тобто дослівно Ви, Пане Нікель, давали тим хлопцям під час набору.

6. Згідно з вістками, що їх нам надсилають учителі з таборів, юнаки не мають білизни і мила, а це спричи-
ное різні хвороби, як сверблячку і тиф. Дозвольте нам
провести збірку білизни і мила, щоб у майбутньому
юнаки таких браків не відчували.

7. 4. ц. м. вислав я до Вашої Станиці листа в справі
культурної обслуги наших юнаків і юначок. Донині на
цього листа не одержали ми відповіді. Тому просимо
повідомити нас, чи ті театральні й музичні трупи, які
ми підготували до турне, зможуть відвідувати табори.

8. Сьогодні звернулася до мене юначка Марія Ко-
ропецька, абс. медицини, з проханням виклопотати їй
відпустку для складення останнього медичного іспиту.
Піддержуємо її прохання і просимо Вас уможливити
їй закінчення медичних студій, щоб згодом вона могла
виконувати функції лікаря в таборі юначок.

Підписав: З. Зелений, кер. ВМ при УЦК.

Цю записку післав я порученою поштою. Відпис
доручив я д-ві Ташнерові, який, правдоподібно, ще того
самого дня повідомив про ті речі Шенка, бо той зараз
покликав мене до себе і просив поінформувати його
про всі справи, що в'яжуться з юнаками. Так само за-
жадав від мене цього відпису і д-р Арльт, у якого я
був зі скаргою на Нікеля за те, що він легковажить
наші домагання.

Того ж таки дня представив я Семененкові проф.
Білостоцького і втрьох провели ми довшу розмову про
актуальні юнацькі справи.

21-го покликав мене до себе Вольф*), який теж
живо інтересувався юнаками і обіцяв мені дати на
бібліотеки для юнаків 50,000 РМ.**).

*) Заступник Арльта.

***) Вольф не додержав тієї обіцянки.

Ц. Паліїв відвідує юнаків на літунському майдані в Любені.

У ЛЮБЕНІ В СІЛЕЗІЇ

Ввечорі виїхав я до Любени в Сілезії, до осідку УЦК, і 22. 10. відвідав наших юнаків на Флігергорсті. Командантові майорові з'ясував я усі жалі юнаків та наші побажання. Він — як говорив — чує про ті речі вперше від мене, і зараз наказав покликати до себе старшин та підстаршин, яким підлягали наші юнаки, та в моїй присутності питався їх, чи це все правда.

А я говорив, що:

- 1) юнаків штовхають веркмайстри,
- 2) їх уважають за звичайних робітників і посилають до лісу на роботи,
- 3) вони працюють по 11 годин денно,
- 4) не мають дозволу на вихід у місто і до церкви,
- 5) не мають у таборі ніякого навчання,
- 6) не одержують часописів ні книжок, які їм посиласмо, і через те хлопці поголосилися поголовно до Дивізії з надією, що там і поведінка і культурні умовини будуть кращими.

Старшини і підстаршини не заперечували цього, тож майор зараз же доручив помістити в денному наказі, що хлопців бити не вільно, що їх як лісорубів уживати не можна, що час їх праці має тривати 7 годин на день, і що вони мають бути школені як флягельфери і що, у вільний від праці час, вони можуть виходити до міста. Мені сказав, що не має нічого проти того, щоб до них приходив учитель, нами запропонований, і що можна доставляти їм книжки та часописи.

З цього часу юнаки відітхнули. Вони заходили часто до нашого Відділу Молоді при УЦК в Любені і почувалися вже зовсім інакше.

ЗНОВУ РОЗМОВИ В КРАКОВІ

З Любену поїхав я ввечорі (22. X.) до Кракова, де 23. X. мав розмову з президентом шкільництва Айхгольцом, а 24. X. з Тюрком. Президент покликав д-ра Мака і зажадав від нього негайного налагодження справи навчання юнаків та остаточного полагодження справи платень учителям, роблячи при тому Макові закид, що він до тих справ зі серцем не береться. Мак виправдувався знову тим, що його працю гальмує Нікель і з ним йому трудно боротися.

Тюрк обіцяв мені 20.000 РМ на книжки для юнаків, дещо одягу (білизни) і мила. В інших справах — як я встиг зорієнтуватися — він був безсильний, але до того ніяк не хотів признатися. Він бачив, що йому ні з Нікелем, ні з літунською владою не воювати.

ЗАСІДАННЯ ВУ В ЛЮБЕНІ

26-го жовтня виїхав я до Любену на засідання ВУ. Тут у обширному рефераті з'ясував я усе те, що дотепер зроблено, і що ще треба зробити у справі юнаків. Зокрема зупинився я на справі духовної опіки над юнаками, за яку донині невідомо — хто відповідає. По юнацьких таборах їздить і духовну опіку над ними виконує польовий духовник для літунської зброї о. Сапрун. Він буває у найвищих командах, звітує і нас про все інформує.

Після того звіт з своєї праці склав проф. Білостоцький. Його осідок у Троппав. Там веде він канцелярію і працює з п. О. Кузьмович і Михайлом Трілем. Виготовляють картотеку юнаків (дотепер зареєстрували 6.000 юнаків і 1.200 юначок), ведуть листування з юнаками (-чками) й батьками, відвідують табори, підготов-

ляють бібліотеки, стараються полагоджувати на місцях всі болячки хлопців і дівчат, і тісно співпрацюють з УЦК. Праця трудна й відповідальна*). Згідно з відомостями з таборів дотепер згинули тільки три юнаки й дві юначки, про яких я згадував уже на іншому місці. Двох юнаків застрілив німецький вояк за крадіж консерв.

ВІДПОВІДЬ НІКЕЛЯ НА ЛИСТ ВІД 20. 10. 1944

З Любену виїхав я у Краків, а 1. XI. вночі поїхав до Відня, де мав зустріч з д-ром Маком. Ми мали вирішити справу призначення учителів, що повернулись з Еммеріх.

Перед моїм виїздом до Відня, уже ввечорі вручили мені листа від Нікеля — як відповідь на мою записку з дня 20. 10. ц. р.

Подаю його в свобіднім перекладі (відбитка з оригіналу на кінці книжки на стор. 253 - 7).

Берлін, 24. 10. 1944.

Міністер Райху для зайнятих Сх. Земель
Головна Станиця гбфр. Нікеля
Берлін С. 2, Кльостерштрассе 79

До п. проф. Зенона Зеленого
Керівника Відділу Молоді УЦК, Берлін.

Я мушу нарешті зайняти відповідне і рішуче становище до Вашого листа з 20. 10. 1944. Передовсім хочу ствердити, що я завжди готовий до співпраці зо всіма станицями і всіми людьми, що в позитивному сенсі думають помагати справі. Доказ цьому дав я Вам тоді, коли Ви мене перший раз тут відвідали. І тоді вже я

*) Нав'язали добрі взаємини з провідниками груп інших народів. Лотиський провідник прислав навіть окреме привітання Проводсві УЮ (див. стор. 252).

сказав Вам, що ті справи, які Ви порушуєте у зв'язку з акцією юнаків, цю акцію в невластивий спосіб тільки обтяжують. Згодом я теж ствердив, що Ви по нашій розмові деякі справи різним людям на свій спосіб інтерпретували. Я йшов назустріч Вашим бажанням, наскільки це було мені можливим, по-дружньому і пристойно, але ніяк не погоджуюся на те, щоб Ви робили закиди моїй станиці і щоб справу ставили в такій площині, немов би Ви були покликані всі ці справи тільки критикувати, і то в нег'ативному сенсі, за які німецький народ пильно і з повною відповідальністю дбає і щоденно турбується.

Німеччина є в 6-тім році війни. Вона в останніх 6-ох місяцях видержала і встоялась перед такими труднощами, яким не були б дали ради ніякі інші держави чи народи. Тому тепер, у цій стадії війни, всі без винятку повинні бути зосереджені в тому напрямі, щоб покінчити з противником, і ця напрямна має бути нашим національним обов'язком. Кожний німець, німкеня, німецький юнак чи юначка мусять включитись в роботу, якої в цій хвилині вимагається від кожного безоглядно, байдуже, в яких умовах і з якими жертвами. Роблю собі закид, що взявся дбати про долю молоді інших народів, тоді як цілий ряд людей ні про що інше не думає, тільки журиться якимись глупими листами чи інформаціями одного чи другого юнака, чи юначки, що безпідставно нарікають на такі чи інші малозначні недоліки. А про те, що грубі тисячі Ваших дітей щасливі, задоволені і просто одушевлені службою, ніхто ні одним словом ніколи не згадає і ніде про те не напише.

І не кличте на своїх коронних свідків тих окремих незадоволених юнаків чи юначок, бо я не думаю з ними цяцькатись і не хочу Вас бачити в ролі їх генерального оборонця, зате я ще нині радо доручу звільнити їх зі служби і відіслати туди, звідки вони прийшли. А Ви, Пане, разом з іншими Вашими добродіями, замість бути нам вдячними за те, що ми тією акцією охоронили мо-

лодь Вашу перед більшовизмом і врятували її життя і тим самим дали Вам єдину нагоду скласти свідоцтво перед своїм народом, що Ви теж брали участь у цьому найщасливішому змагові за свій народ і народи Європи, — ще на нас нарікаєте? Ви і Ваші Панове повинні поставити перед собою одне і тільки одне завдання, а саме, щоб зараз кожний Ваш юнак і юначка дали зі себе для тієї історичної і слушної справи якнайбільше і не звертали уваги на те, що, може, подекуди дещо погане, бо в той час, коли німецькі міста безперервно бомбардовані, в час, коли люди постійно під загрозою свого життя, трудно вимагати, щоб кожному дібрати працю за його хотінням. Я мушу затаврувати поведінку таких юначок, що жаліються перед Вами на працю, яку їм доручено виконувати, і можу їх Вам негайно повернути, бо такі робітники мені не потрібні. Зате буду боронити перед Вашими людьми тисячі тих юнаків і юначок, що виконують свій обов'язок гідно і ніяк не почуваються на своїй роботі здеклясованими.

Випадки, про які згадуєте у Вашому листі з 20. 10. і про які всім оповідаєте, не мають нічого спільного з моєю станицею. Бо неправдою є, щоб СС-юнаки працювали в робітничих таборах, зате правдою є, що я вспів уже перевірити, що українські хлопці, які колись були зголосились до юнаків, але їх лікарська комісія не прийняла й відіслала назад додому, були набрані Урядом Праці і тепер вони підшиваються під фірму юнаків, щоб Ви ними краще клопотались. Але, незважаючи на це, я вглянув у справу і подбав про те, щоб ці хлопці дістали одяг і взуття, а гауляйтера, що з ними некоректно поводився, звільнили і покарали. Поручаю Вам переїхатись до цих двох таборів і наочно про це переконатись.

Що ж торкається Пютніц — то мушу сказати, що Ви посунулися трохи задалеко. Мені відомо, що Ви там ніколи не були і тому не можете про Пютніц нічого говорити. Я запрошую Вас туди поїхати, а там Вас пе-

реконають у правді. Вам там скажуть, що було, що сталося і чому оберстляйтенант, який є командантом того табору, напевне зробить дуже серйозне застереження проти такого ставлення справи, як у Вашому листі. Коли нині в Райху заставляють жінку чи дівчину носити скриньки з амуніцією чи хоч би оббирати картоплю, то це вони вважають для себе великою честью і така праця не повинна теж порушувати честь української інтелігентної дівчини. Правдою є, що хвилево не всі дівчата в Пютніц приділені до вишкільної групи, але на те склалися різні причини, про які не буду тут згадувати, але через те годі було залишати їх зовсім без навантаження і тільки годувати. Та трудно вимагати, щоб українські дівчата були інакше трактовані від німецьких, які завжди виконують таку роботу, яку їм доручають.

Жду вчителя, якого Люфтваффе відкинула і не прийняла до табору. Неправдою є, що юнаки маршували в Берліні в уніформах вояків Люфтваффе. Домагаюся доказів і прохну назвати мені танів, що таке Вам звітували.

Відкидаю Вашу пропозицію аранжувати якусь особливу акцію збирання білизни й мила для юнаків. Ваші юнаки одержують такий самий приділ тих речей, що й німецькі юнаки, а німецькі лікарі дбають про санітарні умовини юнаків і, на мою думку, ті речі є в повнім порядку. Зате Ви повинні подбати про те, щоб Ваші юнаки — що можу Вам доказати — не торгували білизною, милом і іншими речами, а Ваші вчителі, які є в таборах з юнаками, в першу чергу повинні на цю виховну річ звернути увагу.

В той час, коли всі культурні розваги для німецьких вояків скасовані, трудно мені погодитись на те, щоб Ваші юнаки з них користали. Тому не держіть названих культурних труп в готовості, бо тепер вони не актуальні.

Юначка Марія Коропецька одержала вже відпустку на студії.

В майбутньому прошу Вас не звертатися до мене більше, ані письмово ані усно, в ніяких справах. Ви можете робити це тільки через проф. Білостоцького. Ще раз хочу підкреслити, що з місця відкидатиму таке розуміння співпраці з мою станицею, коли йдеться про опіку над юнаками й юначками, як Ви це з'ясували у своїм листі до мене з 20. 10.

Шеф Станиці Нікель, гавптбфр.

ВІЇЗД ДО ВІДНЯ І РОЗМОВИ З МАКОМ

Між УЦК і Нікелем почалася завзята війна. Їдучи вночі до Відня, думав я під час дороги, що далі робити. Нікель — всемогучий „фюрер"! Міг мене дуже легко знищити. Треба було зручно діяти. Ранком прибув я до Відня і перед полуднем застав Мака в представництві УЦК. Там були теж зібрані вчителі, яким Гартман назначив з Маком зустріч. З проведеної з Маком розмови мав я враження, що він не знає, що зробити з учителями. Я порадив йому відрядити їх усіх до гімназії для юнаків у Лінцу. Мак відповів, що, поки так зробить, мусить наперед сам поїхати туди і на місці зорієнтуватися в ситуації, а щойно після цього рішиться. До того часу хай вони ждуть у Відні.

На другий день обговорювали ми справу бібліотек для юнаків. Обіцянки — обіцянками, але юнаки без книжок і їм, нарешті, треба щось конкретного дати. Тоді Мак „урочисто" прирік, зараз після повороту до Кракова, закупити відповідну кількість книжок і віддати їх до нашої диспозиції.

Не чекаючи вже на те, що зробить Мак, бо сотий раз переконався, що він слова не додержує, я сам забрався до реалізації цього діла. В першу чергу просив я проф. С. Левицького, щоб він закупив відповідну кіль-

кість книжок в УВидавництві і, в порозумінні з Білостоцьким, розіслав їх для юнаків. Для тієї цілі дав я тоді проф. С. Левицькому 2000 зл. зараз же, а більше грошей обіцяв йому надіслати в найближчому часі.

Одночасно домовилися ми із Старосольським про періодичне видавання популярних книжок для юнаків.

У Військовій Управі обговорив я з інж. Хронов'ятом і Крохмалюком справу допомоги батькам юнаків. Ми устійнили зразки прохань до бургомистрів і ляндратів, які зобов'язані їм такі допомоги давати. Ті зразки доручив я згодом передрукувати на машині і розіслати до уповноважених ВУ з подрібними інструкціями.

ЛИСТ ДО КУБІЙОВИЧА В СПРАВІ ВІДПОВІДІ НІКЕЛЯ

Дня 6. XI. рано вернувся я до Кракова. Листа Нікеля з відповідними коментарями, виготовленими у Відні, передав я того ж дня проф. Кубійовичеві. Зміст листа теж поміщую тут у дослівному відписі.

ВОНМіР УЦК

З. Зелений

До п. Провідника УЦК в Кракові

Справа: лист п. Нікеля з дня 24. 10. 1944.

Будучи в Берліні в днях 17-21. 10. ц. р., мав я у пляні відвідати Н. і обговорити з ним ті актуальні питання, які в останньому часі в справі українських юнаків заіснували. Одначе тому, що в тому самому часі відбувалися, під проводом Н., дводенні наради провідників молоді, до зустрічі з Н. не прийшло. Після нарад Н. виїхав зараз до Егер.

У справах учителів, що працюють в юнацьких та-

борах, говорив я дворазово з референтом для справ навчання у штабі Н., оберлт. Гартманом і з ним декілька питань устійнив.

22. 10. мав я замовлену конференцію у видавничих справах у Любені й тому 21. 10. виїхав з Берліну, але перед тим, тобто 20. 10., щоб не проволікати справи, написав до Н. листа, в якому порушив всі ті питання, що хотів з ним усно обговорити. Копію цього листа прикладаю. На цього листа одержав я від Н. відповідь, надіслану мені до Кракова 30. 10. Тому що в листі Н. є недвозначна тенденція виелімінувати мене, а тим самим УЦК, із співпраці з ним та його штабом, і тому, що бажанням Н. є, щоб УЦК в юнацьких справах з ним безпосередньо не зв'язувався, почуваюся змушеним представити Вам, Пане Провіднику, всі питання, задля яких між мною і Н. заіснував такий стан, як зараз, і дати Вам відповідь на листа Н. з 24. 10. ц. р.

Відділ Опіки над Молоддю і Родиною при УЦК, який від початку свого існування опікувався всією українською молоддю від 7-19 р. ж., уважає теж своїм обов'язком продовжувати цю опіку над юнаками і юначками, які у віці від 14-20 р. ж., а то й вище, найшлися в рядах юнаків, організованих штабом Н., в числі коло 10.000 осіб. Рямці цієї опіки були офіційно проголошені Командою охоплення *і в тих тільки рямях мав діяти і діє ВонМіР УЦК*. Зміст цієї опіки, коротко, в цьому:

- а) держати постійний зв'язок з юнаками і їх батьками,
- б) забезпечити юнаків відповідним національним вихованням і навчанням при допомозі українських виховників,
- в) дати юнакам релігійну опіку,
- г) подбати про те, щоб батьки юнаків одержували від влади відповідну матеріяльну допомогу,
- г) уважати, щоб поведінка влади з українськими юнаками була така сама, як з німецькими юнаками.

У тій цілі перевів я ряд розмов із керівником команди охоплення оббфр. Гавіттом у Львові, Кракові і

Братиславі та інформував постійно про це Вас, ВУ і через Тюрка Уряд ГГ. І здавалося, що ніщо не стоїть на перешкоді у виконванні нами опіки над юнаками і юначками. Ті самі питання обговорив я теж з Н. у Берліні, перший раз у вересні ц. р. і другий раз 4. 10. і Н. не виявляв майже ніякого спротиву, якщо йдеться про зміст нашої праці у рямцях опіки над юнаками і юначками. Не погоджувався тільки тоді на більше число священиків, мовляв, що досить двох, а третій може кожної неділі доїздити до дівчат до Пютніц. За третім разом, коли я був у Берліні (17-21. 10.) не вдалося мені бачити Н., тому я написав до нього листа, про що я уже згадав на початку. Здавалося мені, що саме в обсягу моєї діяльності лежить те, щоб Н. інформувати, між іншим, і про неправильності, які існують в юнацьких таборах, і щоб Н., довідавшись про них в пору, міг теж в пору їх усунути.

Конкретно, юнаки і їх батьки пишуть до нас листи, в яких жаліються на те, що їх не вишколюється на „флякгельферів”, але приділюється навіть до тяжких робіт. Відпис одного такого листа, в перекладі на нім. мову, підписаного юнаком Зарицьким Мирославом — КЛФ Лягер 458, переслав я Н. і просив перевірити справу. Одночасно згадав я про інших юнаків того табору та з робітничого табору в Гюрліц, які пишуть, що вони призначені туди, як робітники, до каменоломень і що їх наставники б'ють. На те Н. відписує, що в КЛФ таборі немає ніяких юнаків і що ні один юнак не працює в робітничому таборі, що ті, які там працюють, були туди звербовані Урядом Праці, а не його органами. На місці я не був і не мав, у цьому випадку, причини не вірити тому, що пише Н., але був я у Любені і відвідав наших юнаків на літунському майдані, де усі в юнацьких одностроях і всі, як один, зайняті на майдані як звичайні робітники. Працюють по 12 годин на день і про будь-який протилітунський вишкіл і мови немає. Командант майдану, майор Бавман, у розмові зі мною заявив, що не дістав ніяких інструкцій,

що має з хлопцями робити, і вперше чує від мене про те, що вони добровільці - „флякгельфери”, яким обіцявалося і це і те. Той самий майор повторив те саме і проф. Білостоцькому. Значить, фактом є, що юнаки працюють, як звичайні робітники, і то по 12 годин денно, коли на тому самому майдані німецькі юнаки працюють тільки 7 год. денно, і далі фактом є, що наших хлопців б'ють веркмайстри, і б'ють за те, що вони не знають і не розуміють німецької мови, хоч хлопці не раз і не двічі виявляли бажання вчитися по-німецькому, та не було вчителя. Майор обіцяв ці аномалії усунути і доручив інструкторам і веркмайстрам зараз же з тими хлопцями інакше поводитися. Погодився теж на те, щоб їм дати вчителя. Одночасно просив звернутися до Н., щоб він, на майбутнє, надсилаючи юнаків до літунських майданів, надсилав теж командирам докладні інструкції, що з тими юнаками робити.

Коли знову згадав я про дівчат і про Пютніц, то я теж ясно підкреслив, що ті вісті треба б перше перевірити і про таку перевірку я п. Н. просив, але в мене і далі три листи від дівчини з табору в Гайден, де вона жаліється на те, що тяжко працює, як робітниця, що голодує, і що так їй зле, що носить з наміром самогубства. Не згадував я про те, що праця обнижує честь дівчини, але зазначив, що жебранина за картоплею в селян може її честь образити. А п. Н. обернув це в другий бік і написав, що праця ніколи не може понижувати чести інтелігентної дівчини, а, навпаки, п. Н. ні словом не згадав про голод.

На моє третє питання відносно медсестер Н. нічого теж не відповів.

На четвёрте питання, в якому згадую про те, що команданти таборів, до яких приходять юнаки з учителями, нічого про цих останніх не знають і тут і там їх назад відсилають, — Н. пише, що до нинішнього дня чекає на вчителя, якого літунська влада назад відіслала, і що до нього ще ні один не зголосився. Дивно мені,

що таке пише п. Н., а дивно тому, бо 8 таких учителів 2 тижні чекало в Берліні саме в штабі Н. на дальші диспозиції від п. Н. тому, що сама літунська влада відставила їх з Емеріх до Берліну за окремими „зондеравсвайзами”. Ті ж учителі одержали від штабу Н. 11-денну відпустку і дальше спрямування до Відня. Трьох з них, які по професії не були вчителями, штаб Н., на мою пропозицію, звільнив з праці. Заперечує п. Нікель те, що наші юнаки маршували в уніформах жовніврів Люфтвваффе. Бачили це в Берліні педагоги А. Антонович і інші, що з ними говорили.

Відкидає п. Н. мою пропозицію збірки білизни для юнаків, бо, мовляв, приділ, який одержують українські юнаки, такий самий, як нім. юнаків, і коли є браки в білизні, то Н. може доказати, що вони є виявом недостатнього виховання юнаків і що першим виховним завданням учителів повинні бути саме заходи в напрямі усунення цього браку. Мотив для цього: легкодушна поведінка юнаків з білизною, ба навіть торгівля білизною. Коли б навіть прийняти ті пояснення браку білизни у деяких юнаків за правдиві, тоді насувається питання, чому на брак білизни терпить загаль юнаків і чому хлопці дістають сверблячку та звідки беруться у хлопців воші? Уважаю, що моя пропозиція збірки білизни і середників до прання і миття не була образливою і що в той спосіб можна було б хоч частинно запобігти недостатчі білизни, яка справді існує. Як ствердив я сам у Кремсі і в Любені, хлопці сплять без простирал і на голих сінниках, а на мій запит командири таборів заявляли, що про усунення тих браків тепер не може бути й мови.

Нікель відкидає теж мою пропозицію, коли йдеться про обслуговування юнацьких таборів українськими мистецькими трупами, кажучи, що такі скреслено навіть і в війську, хоч під час першої усної розмови приобіцяв мені поробити у відповідних чинників заходи для виклопотання окремого дозволу на цього роду куль-

турну розвагу. Нікель замикає мені на майбутнє дорогу до співпраці з ним і дораджує мені звертатися до нього через проф. Білостоцького. Одночасно підкреслює, що таке розуміння співпраці, коли говорити про виховання і опіку над юнаками, яке виразив я у своєму листі з 20. 10., з місяця відкидатиме.

І стільки було б про відповідь п. Н. на мого листа з 20. 10. Але п. Н. у своєму листі зробив ще великий вступ, з якого мушу підкреслити ось що:

1. П. Н. пише, що під час нашої першої розмови звернув мені він увагу на те, що поширювання мною неслухних думок (правдоподібно йдеться про виховні справи) розпочало утруднювати виховну акцію серед СС-юнаків. Хочу ствердити, що такого зауваження мені ні тоді, ні пізніше п. Н. не зробив і що зовсім не розумію того, про які саме „неправильні думки” п. Н. говорить.

2. Не знаю теж, про що йдеться Нікелеві, коли пише, що під час першої нашої розмови мали ми обговорити деякі теми, які я потім інакше представляв. Ті два зауваження п. Н. не мають ніякого уґрунтування.

3. Дальший закид у мій бік, начебто я розумів співпрацю з ним так, що в основному за мною тільки право негативної критики, — нічим не умотивоване. Всі мої попередні розмови з його співробітниками, Гавптом, Гартманом, з ним самим і його ад'ютантом мали на цілі узгіднити:

- а) компетенції окремих станиць до справ юнаків (-ок),
- б) ведення виховної праці серед юнаків (-ок),
- в) продовження навчання юнаків (-ок), і
- г) зв'язок юнаків (-ок) з батьками.

Коли ж юнаки (-чки) та їх батьки зверталися до УЦК, і до мене зокрема, зі запитаннями, чому інакше діється тепер, ніж це німці і ми перед набірною акцією все і всюди заповідали (до речі, так воно не було!, але досить було мого підпису на летючці, щоб юнаки й батьки мали до нас усіх претенсії) і я на ті питання

сам від себе їм відповісти не вмів, то хіба єдиною правильною дорогою для мене було звернутися за інформаціями до п. Н., як до найбільш компетентного чинника, бо ініціатора і творця тієї акції. П. Н. замість чемної відповіді, яку міг помістити в кількох реченнях, пише мені 5-сторінковий лист з 2^{1/2}-сторінковим повчальним вступом, посуджуючи мене одночасно про хибне розуміння співпраці, яка, мовляв, на мій погляд, полягає тільки в негативній критиці.

Листи юнаків, які жаліються на ті чи інші браки, п. Н. називає глупими й злосливими, і з кпинами висловлюється про те, що вони стали коронними свідками правди для „мого акту обвинувачення” (бо два рядки нижче п. Н. називає мене генеральним прокурором!).

Чи не глумливим є вислів п. Н., що він готовий відіслати назад до своїх осідків замешкання тих юнаків і юначок, які у своїх листах до нас жаліються на ті чи інші браки в німецьких таборах? Чи подумав п. Н. про те, куди б мав їх відіслати, коли вся їх країна під більшовиками?

Я мав велику охоту поставити співпрацю з п. Н. на найкращу плятформу й про негативну критику ніколи не думав. Ті всі справи, які я порушив у листі з 20. 10., почує п. Н. теж у тій самій формі і чи не в багатшому ще змісті від проф. Білостоцького і, напевне, чув від усіх провідників молоді на конференції, що мала місце в Берліні в днях 17-18. 10. ц. р.

4. Неодноразове підкреслення зворотів „Ви і Ваші панове” вказують на те, що тут не йдеться про мене персонально, але про цілу інституцію, яку я заступаю, отже про УЦК, зн. п. Н. уважає, що цілий УЦК не розуміє і поняття не має про те, як повинна виглядати опіка над юнаками, що цілий УЦК поставив собі за завдання тільки критикувати нім. працю серед юнаків, а не причинюватися до її росту і добрих наслідків.

Супроти сказаного уважаю, що своїм листом з 24. 10. п. Н. образив не тільки мене, але й цілий УЦК,

що, вживаючи звороту „Ви і Ваші панове”, зірвав співпрацю не тільки зо мною, але й з цілим УЦК, і що в той спосіб виелімінував мене з безпосередньої акції опіки над юнаками (-чками).

УЦК не може в ніякому разі зректися опіки над юнаками (-чками) тому, що тут ідеться про українську молодь, і тому, що УЦК перед батьками цієї молоді взяв на себе велике моральне зобов'язання.

Коли ж п. Нікель, ображуючи УЦК, хоче таким чином виелімінувати його від втручання в справи юнаків, то, на мою думку, УЦК лишається сдица дорога, саме віднести до Міністерства Східніх Справ, як чинника надрядного, який цю справу упорядкував би. Тому прошу Вас, Пане Професоре, зайняти до цієї справи відповідне становище.

2 додатки

Керманіч ВОиМіР З. Зелений

Проф. Кубійович погодився з моїм висвітленням справи і згодом повідомив про цілу історію Уряд ГГ, посилаючи йому відповідного супровідного листа, прикладаючи до нього мій лист до Нікеля з 20. 10., відповідь Нікеля з 24. 10. і мій лист до проф. Кубійовича з 6. XI. в перекладі на нім. мову.

Лист Провідника УЦК до Уряду ГГ поміщую тут у дослівному перекладі:

УЦК, Зелена 26
До Уряду ГГ

Краків, 15. XI. 1944.

Головний Відділ Внутрішніх Справ
і Суспільної Опіки в Кракові

У справі Українських Юнаків.

Як відомо, у вишкільних таборах Головної Станиці Нікеля і у відділах Люфтваффе є тепер коло 10.000 наших хлопців і дівчат. Німці під час набору обіцювали їм, що ними буде опікуватись УЦК. З тією умовою

батьки сям і там погодились на те, щоб їх діти голосились в юнаки.

Рамки, в яких ця опіка мала відбуватися, були неодноразово обговорювані й устійнювані, деякі точки цієї умови поволі здійснюються, але, на великий жаль, головні її точки ніким не беруться до уваги. Ми перевірили, що наших дітей відсилають на працю до фабрик і що поведінка інструкторів дуже невідповідна. Справа харчування і одягу теж незадовільна.

Тому мій керівник ВМ, якому ці справи підлягають, написав листа до Нікеля і в ньому звернув увагу на всі недоліки в справі юнаків та юначок. На цього листа, з яким я цілком погоджуюся, бо в ньому він справді порушив був найосновніші речі, дістав він від Нікеля відповідь, яку додаю при цьому.

Тому що п. Нікель відібрав йому всяку можливість у майбутньому з ним контактуватися, він прислав мені листа, в якому з'ясував цілу справу і який Вам у перекладі теж прикладаю. Із змістом листа проф. Зеленого я цілковито згідний і прошу зайняти до обох листів своє становище.

Підписав проф. В. Кубійович

РЕАКЦІЯ НІМЕЦЬКИХ ЧИННИКІВ

У зв'язку з вищенаведеним листом у Кракові зчинився рух. У два дні після вислання цього листа покликав мене телефонічно п. Тюрк, до якого теж згодом прийшов п. Вайравх. По довшій розмові вони обидва признали мені слушність, кажучи, що цю справу з'ясують теж губернаторові Кравсгауерові та й іншим компетентним чинникам. Я заявив, що свою працю вести му далі по тій самій лінії і висуватиму на денне світло всі неправильності і кривди, що їх зазнають наші юнаки (-чки).

Того ж дня попросив мене теж до себе Шіммельфенг і з повним задоволенням заявив мені, що я добре зробив і що ні в чому тепер поступатись не повинен. Якщо буде потреба, він візьме мене у свою оборону.

І Гестапо ним теж поцікавилось. Фром розмовляв зо мною на тему компетенцій УЦК в справі юнаків досить довго, мовляв, йому відомо, як ставився УЦК до акції юнаків, і тепер йому (УЦК) ніяково висувати претенсію до того, щоб вглядати в ці справи, а тим більше їх критикувати та домагатися вирішального слова. Я відповів Фромові, що ми (УЦК) опікуємося всією українською молоддю, тим самим і юнаками та юначками. До цього ми покликані і з цього права нам не можна резигнувати. Зрештою, самі німці наклали на нас той моральний обов'язок, бо на летючці з червня 1944 року підписали Навроцького і мене без нашого відома. Загал про це не знає, що наші підписи знайшлися під летючкою без порозуміння з нами і проти нашої волі. Люди свято переконані, що підписи на летючці правдиві. А нам заборонено виявити правду, навпаки, навіть до ручено притакувати і покликатися на цю летючку при кожній нагоді. Тож нічого іншого тепер вже нам не лишається, як, спираючись на неї, боронити юнаків і дбати, щоб тій молоді не діялася несправедливість і щоб дані їй були всі ті речі, які летючка обіщувала. Фром не відізався, а прощаючись зо мною, сказав, що в цій справі хоче на днях мати зі мною ще одну розмову.

ПІДГОТОВКА ДО З'ЇЗДУ ПРЕДСТАВНИКІВ ВОнМіР

21. XI. ввечорі виїхав я до Любену, щоб тут у спокою обдумати програму З'їзду представників Відділу ОнМіР, який намітили ми на початок грудня. Я уважав, що він тепер на часі і що тільки він може устій-

нити напрямні для дальшої праці серед цих невідрадних відносин. Упродовж трьох днів виготовив я програму з'їзду, зв'язався з референтами ВонМіР та доповідачами і назначив з'їзд на 9 і 10 грудня 1944.

З Любону виїхав я на два дні до родини до Градліц, а 26. XI. до Кракова, де наступного дня без труднощів одержав в Уряді ГГ дозвіл на з'їзд. Ввечорі поїхав я до Праги, щоб, між іншим, обговорити із Старосольським деякі справи, зв'язані із з'їздом. 29. XI. вернувся до Кракова, де на 2. 12. скликав я конференцію у справах з'їзду і в поточних справах юнаків. На конференції були присутні: Т. Білостоцький, С. Левицький, Ц. Паліів, д-р Фіголь, Х. О. та я. Все потрібне для з'їзду підготовлено. Вислухали ми теж звіту Білостоцького і познайомились з його першим зверненням до юнацтва та з обіжником ч. 1. Вони поміщені на ст. 222, 258-9.

Згодом прийняли до відома звіт проф. С. Левицького, який, між іншим, повідомив нас про діяльність о. Сапруна, що, на його думку, дуже корисна, і що за його почином утворився у Відні комітет пань, з п. Сапруновою на чолі, з завданням допомагати проф. С. Левицькому у виконуванні опіки над юнаками. Тепер на черзі різдвяна акція, якою пані дуже заабсорбовані.

3. XII відбули ми (С. Левицький, Х. О. і я) розмову з Маком, звіт з якої подаю.

Краків, 3. 12. 1944.

Ділова записка

Справа: Розмова з д-ром Маком дня 3. 12. 44.

Дня 3. ц. м. запросив мене д-р Мак на розмову, на яку пішов я з проф. Левицьким і п. Х. Ціллю розмови було довідатися від нас, які наші досягнення, коли йдеться про опіку над юнаками, і які наші дальші пляни. Перше ніж оповідати йому про нашу працю і наші пляни, я просив його, щоб він поділився з нами вістками, які привіз з Берліну.

Д-р Мак казав, що не застав Нікеля в Берліні і

говорив тільки з Гартманом. Додав, що з Нікелем йому трудно взагалі говорити, бо Нікель запідозрює його в тому, начебто він (д-р Мак) мав у пляні копати рів між приятню Нікеля і Шіммельфенга, яка триває уже 22 роки. Це мав йому говорити сам Нікель. Мак виправдувався, що йому ані в думці не було втручатися в їх взаємини, він тільки хоче боронити права українських юнаків (-ок) і дати їм те, що під час набору їм обіщували (!). Згодом повідомив нас, що учительський персонал у Лінцу майже скомплектований; дотепер працюють там: д-р Гірняк — як директор, Тофан, Галайда, Жарський. На мою пропозицію призначив на вчителя історії мгр-а Бережницького, до якого зараз написав окремого листа. М-гра Романа Левицького, який був там призначений майором Фішером на вчителя музики і співу, д-р Мак відкликає до табору в Фінов, де він повинен мати функції виховника і вчителя німецької мови, бо, мовляв, в теперішньому часі не дуже то доцільно витрачати час на співи та музику.

В справі бібліотек для юнаків вислухав він проект проф. С. Левицького і, на мою пропозицію, погодився встановити д-ра Михайла Рабія бібліотечним референтом при Амт фюр Югенд. Д-р Мак закупив у Кракові кількадесят книжок для юнаків і частину їх передав до диспозиції проф. Левицького.

У справі „Дороги” Мак не протестував і запитував мене, звідки візьмемо друкарський папір. На це сказав я, щоб тим він не журився, бо справа ця — справа Українського Видавництва. Амт фюр Югенд має у пляні видати для юнаків різдвяну брошуру і з тією метою Мак просив п. Х. підшукати йому авторів статей і деякі різдвяні образки. Одноднівка згодом появилась. Вона мала 4 листки і декілька різдвяних ілюстрацій. Була написана доброю українською мовою. Але тому, що вона вийшла без порозуміння з Нікелем, кар’єра Мака була закінчена. З цього часу Нікель доручив шкільні справи Гартманові.

У справі жіночого комітету висловився Мак так, немов би він не був потрібний. Сказав, що якийсь майор в VIII Люфтгау не впускає пань до табору і що досить того, коли юнаками опікується уже одна станиця. На мій запит, чому в інших „гау-ах” команданти на це погоджуються, Мак жартуючи відповів, що певне тому, що до них заходять гарні пані.

До Любену призначає Мак на вчителя німецької мови проф. Криницького. Уважаю, що це добре.

Мгр-а Антоновича, Галайду і Ленцика Мак хоче зробити кур'єрами для розвожування часописів та книжок.

У висліді нашої розмови Мак написав відповідного листа до д-ра Рабія, якого призначає бібліотечним референтом при Амт фюр Югенд, до мгр-а Криницького, якому пропонує Любен, і до мгр-а Бережницького, якого призначив на вчителя історії до Лінцу. Одночасно вирішили ми справу Тофана, якого Мак назначив учителем математики для юнаків у Лінцу. Туди ж він відрядив проф. Гайду. На цьому розмову закінчено.

З розмови цієї ясно, як співпрацювали одна з одною німецькі станиці. Нікель і Амт фюр Югенд не терпіли себе взаємно, хоч працювали для тієї самої цілі. Мака не любили ніде. Між іншим, Мак почував до мене великий жаль за те, що я нібито уважав його за приятеля поляків і прихованого ворога українців. З тим ходив він навіть до проф. Кубійовича жалуватись на мене. Але коли я після того сказав йому, що ніколи позаочі нічого не говорю і що маю цивільну відвагу сказати кожному, що думаю, про що, зрештою, мав він нагоду переконатися, і що мені відомо про те, хто йому таке переказав, Макові розпогодилося чоло і він заявився за дальшою співпрацею зо мною.

З'ЇЗД РЕФЕРЕНТІВ ВІДДІЛУ ОПІКИ НАД МОЛОДДЮ ТА РОДИНОЮ

Дня 6. 12. від'їхав я до Любену. Остання підготовка до з'їзду тривала два наступні дні. З'їзд розпочався 9-го вранці при участі всіх референтів і запрошених гостей. Після відкриття слідували звіти з виконаної роботи і вказівки щодо дальшої праці. Протоколу зі з'їзду не маю*), але постанови з'їзду були більш-менш такі:

1. ВонМіР і далі опікується всією українською молоддю на еміґрації і опіка ця охоплює так шкільну, як і позашкільну молодь.

2. Окрему увагу присвячує ВонМіР юнакам (-чкам).

3. Для організаційного охоплення молоді на еміґрації будуть створені при представництвах УЦК і окремих станицях референтури і підреферентури молоді.

4. В існуючих школах і в тих, що поставатимуть, діяти будуть клітини ВСУМ (Виховні Спільноти Української Молоді).

5. Журнал „Дорога” матиме наклад 20.000 примірників. Для ст*) і ремісничої молоді виходитимуть окремі брошури. В них фахівці будуть обговорювати питання фахового і виховного характеру.

6. Опіку над юнаками (-чками) виконувати далі, незважаючи на заборону Нікеля і без співпраці з ним та його штабом, тільки в тісному порозумінні з Білостоцьким.

7. Поладнати справу бібліотек для молоді.

8. У зв'язку з надходячими різдвяними святами zorganizувати відвідини всіх таборів юнаків (-ок) і привітати їх рідним словом та різдвяними дарунками.

*) Той протокол, як теж багато інших документів, пропав під час евакуації Любену.

*) Сільсько-господарської.

9. Поробити заходи, щоб посилити релігійну опіку над юнаками (-чками) і виготовити для цього потрібні інструкції.

10. Поробити заходи у влади, щоб юнаки і юначки мали змогу продовжувати навчання у ще хоч би одній гімназії, крім Лінцу.

Проф. Білостоцький повідомив приявних, що Нікель, а радше в його заступстві Богун, надіслав до нього листа такого змісту (оригінал на кінці книжки, стор. 260):

Переклад:

Станиця Нікеля

28. II. 1944.

До

Уповноваженого для Української Молоді

Проф. Т. Білостоцького в Тройпав

Вельмишановний Пане Професоре!

Для Вашого зв'язку з німецькими станицями і під час Ваших відвідин таборів, як єдино компетентного українського заступника для справ СС-юнаків, установлено Ваш службовий титул: „Уповноважений для української молоді” (Дер Беауфтрагте фюр ді Укр. Югенд). Прошу вживати цього титулу у Вашім зв'язку з усіма станицями.

Пані Кузьмович має титул: Уповноважена для Українських Дівчат — Медельбеауфтрагте.

Підписав: А. Богун — Обербанфюрер

З цього знову виходить, що Нікель не хотів і не думав творити окремої української організації молоді, бо навіть „Укр. Югендфюгрунґ”, що місяць тому створив, а що в перекладі означало організацію української молоді, тепер скасував і з Білостоцького, якого зразу іменував провідником тієї організації, зробив тільки „уповноваженого для української молоді”.

До цього треба додати ще й те, що Нікель, який

урочисто заперечував те, що він передавав наших юнаків до літунської зброї як звичайних вояків, наказав був спершу усно, і то в суворій тайні, деяким провідникам молоді — між іншим, і Білостоцькому — вербувати з-поміж юнаків відважних і здорових хлопців до т. зв. Panzerfaust-ів, призначених до боротьби з танками. Це знову доказ безоглядності Нікеля й ламання ним зобов'язання, даного батькам і дітям! Цю вістку передав мені Білостоцький довірочно, бо згідно з інструкцією Нікеля — вона була суворою тайною. Я порадив Білостоцькому до цієї справи рішуче не ангажуватися і коли б вона насправду ставала актуальною, тоді без огляду на наслідки, треба висунути її на денне світло і до чортівських плянів Нікеля не допустити. Білостоцький теж не був іншої думки і зайняв вичікуюче становище. Цю відомість передали ми теж Кубійовичеві. Він доручив обережно й уважно слідкувати за розвитком пляну Нікеля і вчас розпочати протидію.

ПОЇЗДКА ДО КРАКОВА

По з'їзді відїхав я до Кракова, щоб узяти участь у засіданні ВУ в днях 13-14 грудня. Там з'ясував я коротко хід з'їзду в справах молоді та поінформував членів ВУ про стан, який витворився поміж УЦК, мною і Нікелем. Так само з'ясував я плян різдвяної акції юнаків і юначок і дістав запевнення помочі від ВУ. 15. 12. я відбуд в Уряді ГГ розмову з Тюрком в справі різдвяної акції і просив його про документи на дорогу для тих, що поїдуть до таборів і місць постою юнаків (-ок). При тій нагоді пригадав я йому теж про книжки для юнаків (-ок). Тюрк обіцяв мені приготувати відповідні папери для тих, що поїдуть на Різдво до юнацьких таборів і зголоситися по них 29. 12. Зараз Тюрк дав мені на руки листа такого змісту:

Переклад:

Уряд ГГ

15. 12. 1944.

Головний Відділ Внутрішніх Справ
Відділ Суспільної Опіки у Кракові
До проф. З. Зеленого, Краків
Справа — *Бібліотеки для СС юнаків.*

Повідомляю Вас, що керівник відділу пропаганди при ГГ, п. Геммель, погодився закупити в УВ 1500 книжок для СС юнаків і прошу Вас з ним зв'язатися, щоб ця трансакція була якнайскоріше проведена і щоб розподіл книжок для таборів юнаків відбувся в якнайкоротшому часі. Про вислід тієї акції прошу мене згодом повідомити.

підпис: Тюрк

Я подякував йому і Геммелєві за їх жести і просив дир. УВ інж. О. Тарнавського приготувати книжки до висилки.

Лист проф. Кубійовича до Уряду ГГ разом з 3-ма додатками (копія мого листа до Нікеля, листа Нікеля до мене і моя записка до проф. Кубійовича) нарobili теж і в Берліні великого розголосу. Д-р Ташнер і д-р Арльт вимагали від мене окремих копій для себе, щоб ними могли атакувати Нікеля. Кожний квапив, щоб ті копії негайно прислати. Машиністки в УЦК не мали відпочинку.

Крім цього, зараз же другого дня Тюрк писав ще до нас, щоб, на бажання радника Вайравха, виготовити йому додатковий звіт про справу юнаків за такими точками:

- 1) Хто проводив набір?
- 2) Які обіцянки давали юнакам і конкретно, хто?
- 3) Як ті обіцянки по нинішній день реалізувались?
- 4) Хто і що донині зробив у справі юнаків (включно з УЦК)?

Відповідь на останнє питання подати з найдокладнішими подробицями.

Підписав: Тюрк

На того листа виготовив я відповідь 17 грудня. 18-го ранком вона була готова і доручена Тюркові. В ній було зазначено, що, крім Уряду ГТ, зокрема завдяки Тюркові і Шіммельфенгові, ніхто більше з німецьких чинників для справи юнаків нічого конкретного не зробив. Окремий вступ говорив, що все досягнуте в цьому напрямі було тільки наслідком нашого натиску.

Листа підписав Кубійович.

Нікому не було відомо, навіщо Тюркові чи Вайравхові потрібно було таких матеріалів від нас, чи справді на те, щоб щось з ними робити „вище”, чи може вимагало цього від них Гестапо.

РІЗДВЯНА АКЦІЯ. ВІДВІДИНИ ЮНАКІВ (-ОК)

Ввечорі того ж дня поїхав я до Берліну, де чекав на мене проф. Сокіл, якого я стягнув на референта молоді при Представництві УЦК в Берліні. Його впровадив я у нові обов'язки, представив, кому було треба, і ввечорі 21-го від'їхав до Любену, а згодом до Кракова. Тут виготовив я плян поїздки до таборів юнаків на Різдво, намітив людей, що мали б туди їхати, узгіднив з ними реценці виїзду, зладив „слово” до командантів таборів, а п. Паліїв виготовила промову до юнаків, з о. Сапруном, який приїхав з Відня, обговорив плян різдвяних відвідин юнаків нашими священиками, відібрав від Тюрка документи на дорогу і показав йому сбіжник проводу УЮ ч-2, який переклав я йому на німецьку мову, і різдвяне привітання юнаків (-ок), що

**Юнаки на позиціях беруть участь у Службі Божій, яку відправляє польовий
духовник о. С. Сапрун.**

його Білостоцький розіслав до таборів. Вони поміщені на стор. 261 - 2 і 223 - 4.

3. I. 1945 виїхав я до Відня. Тут довідався від проф. С. Левицького, що до різдвяної акції все готове і що про віденську округу можу бути спокійний. Саме нині — говорив він — відїхали вже деякі наші представники до юнаків (-ок) за святковими дарунками (мгр. Ф. Любінецька і д-р І. Тесля до Гау Мюнхен).

Тоді відїхав я до Любену, куди прибув рано 5-го січня. І в Любені було все як слід приготовлено. Любенська станиця взялася обслужити юнаків (-ок) в Сілезії і підготовила печиво та книжки для Берліну та околиці. Якраз по ті речі прибули туди студенти з Берліну.

6-го ввечорі виїхав я з трьома пачками книжок і печивом через Берлін до Анкляму, Грейфсвальду і через Штральсунд до Барту. Свята перебув я з юнаками. Їх радість з приводу моїх відвідин була велика. Тішилися передусім книжками і молитовниками. Ставили багато питань, і найбільше цікаві були, коли закінчиться війна. Хлопцям жилося безпечно, бо ті околиці від року не були бомбардовані. Команда ставилася до них людяно. Командант табору дав доручення цілій компанії хлопців відпровадити мене на залізничу станцію (4 км).

12 січня був я уже в Берліні, де довідався про хід святкової акції там же і 13-го прибув до Любену. Тут зібрав дані з тієї ж акції з інших теренів (Сілезія, Познань, Дрезно, Кенігсберг), які загалом були задовільні, і просив виготовити звіт з усієї різдвяної акції в цілості.

Не враховуючи книжок, юнаки (-чки) одержали в той час понад 1500 кг печива.

При тій нагоді до речі буде згадати, що УЦК за той короткий час доставив юнакам і юначкам:

коло 12.000 примірників часопису „Краківські Вісті”,
10.000 книжок історичного, природничого і побутового змісту,

5500 календариків,
6.500 молитовників,
400 книжечок з колядками,
1.000 примірників Історії й Географії України,
400 книжечок із списком українських свят.

З Музею УВАН в Нью-Йорку отримав я фотокопію допису п. Ц. П., поміщену в „Краківських Вістях” ч. 15 (1346), ст. 2-3, з дня 24 січня 1945 р. п. н. „Різдвяні відвідини” (на спомин юначкам у Ш.*). Наводжу його без змін:

„РІЗДВЯНІ ВІДВІДИНИ

(На спомин юначкам у Ш.)

Перший день Різдва... На майже порожній станції Ш. зустрічає мене здивовано станційний урядовець. Клопочуся, чи прийшли тим поїздом мої клунки. Іду „на свята” до юначок, тож як показатись там без „гостиниця”? На щастя, є! Залишаю їх у станційного, бо мені ще треба найти дорогу до бараків у лісі. Спрямовують мене до села, а там „треба питатися”.

Іду. Сніг блищить на морозі і сонці — дерева вкриті білим інеєм, зовсім так, як не раз на Різдво „у нас”. Поле, а далі село (хоч по будинках того не пізнати). Починає мене огортати дивне враження: ні по дорозі не зустрічаю, ні в жадному вікні чи подвір’ї не бачу ані одної живої душі. У кого спитати дорогу?

У церкві задзвонили дзвони... теж так як „у нас”! У цей момент я вже не могла не перейнятися „різдвяним” настроєм. Іду за голосом дзвонів. Доходжу до старенької церкви, обкладеної деревом. Її дуже стара дзвіниця дерев’яна, старі внизу сходи і грубі двері... Входжу до середини: у церкві, крім священика, не бачу

*) Автором допису була п. Цюпа Паліїв, яка з доручення ВМ УЦК їздила до юначок у Шляйфе в Горішній Сілезії з різдвяними побажаннями.

ні одного чоловіка — самі жінки: всі однаковісінько одягнені — у чорному одязі, а голови завинені чорними грубими хустками: всі вони з білими молитовниками в руках стоять у лавках, а пастор читає молитву, в якій щораз згадка про упавших у бою, ранених, полонених, заблуканих на морі. Жінки не плачуть, але багатом котяться сльози з очей... У мене дивне враження: цей образ намалював мені поставу і жалобу німецького краю...

Незручно мені було у когось із них спитатися про дорогу, вони всі втоплені у своїх думках, далеко із своїми рідними, тож тихенько виходжу. Стараюсь не піддаватися враженню, бо ж я маю нашим дівчатам принести радість, підбадьорити їх... Коло церкви на вулицю вибігають, може, 6-річні два хлопчачки в одностроях ГЮ. У них питаю про дорогу. Знають, радо показують, підпроваджують, але кажуть, що в лісі певно заблуджу!

**

Дорога лісом. Їде, на щастя, якийсь робітник ровром, справляє на дорогу. Напроти мене йде юначка в однострою, жовто-блакитна стрічка при шапці. Здоровлю та питаю, чи вона не знає „нашого” табору. Здивований та немов радісний погляд і щирими, але російськими словами намагається мене переконати, „як то вчора очікували гостя, як гарно святкували Святвечір”... Кінчу розмову, а вона ніяк не хоче зі мною розставатися, вона пізно вернеться до табору, може, мене не застане, а хотіла б щось довідатися... Але прощаємося, мені спішно... Іду і роздумую: серце, може, і наше, певно наше, але треба заохоти, щоб навчитися і „нашої” мови...

**

Барак наліво. В темному довгому коридорі хтось відкриває якусь скритку в стіні. Підходжу ближче.

Струнка постать юначок. Питаю за українською провідницею. По здивованому обличчі і якомусь ніби зніжковінню догадуюся, що це певно вона сама — Катря Хр. Ідемо зараз до кімнати, де мешкають мої знайомі. У всіх велике здивування — уже мене не сподівалися, але в усіх і оклик радості. Це те, на що я з острахом чекала: чи мої відвідини будуть чимсь радісним для тих, до кого я із радістю їхала!

Тож пішло одне питання за другим, оправдання, що сьогодні довше спали, тож не так „складно” в кімнаті, та все хотілось би скоро-скоро і розпитати і розказати... Трилавою стоїть коло сотні юначок у синіх одностроях... „Слава, слава”... б'є грімко в стіни бараку привітання для мене.

— „Христос Рождається”... приїхала я сказати вам, дорогі юначки”... Ті, що звикли Різдво вітати цим кличем, — стрясають сльози-перли з очей... Ті, що вперше з тим зустрічаються, стоять, може, здивовані, цікаві, але, здається мені, теж радісні.

Що „твердо” вам живеться тут — це ми знаємо..., але великі цілі має перед собою український нарід..., гартуватися нам треба змалку, бо твердих, дуже твердих ворогів має Україна”...

В такі дні слова находять дорогу до людських сердець. Мені здавалося, що дівчатам починали ясніти очі...

— Чудово було вчора вчором! Просфорою (білий хліб із масломедом) ділилася Оксана з нами всіми... і страв було багато, ми аж три дні вечери не їли, щоб було хоч приблизно так, як „дома”..., а як Оксана до нас говорила, то ми ледве здержувались, щоб не плакати... і „Бог Предвічний” співали, і то всі, і ті навіть, що молитися не вміють”... і якимось усім так дивно було на душі... Бажання складали собі найгарячіші: повороту до Вільної Батьківщини — теж усі, навіть ті, „що вперше за нею тут тужити навчилися”.

Дай Боже, дівчатка, щоб бажання Ваші сповнилися Вам, як заслужена нагорода, бо дійсно „твердимися днями молодости проходить Ваше життя”.

„Скоб” — вітаються зо мною Рома, Ірина і Оля — це одні з наймолодших юначок, мої знайомі „ВСУМ-івки” зі Львова. Обставини склалися так, що їх приділено до найтяжчої праці, працюють увесь час надворі...

— „Раненько, ще темно, ідемо до праці, вертаємося ввечорі і тоді мусимо собі затопити в печі, все зробити”, — оповідають, ніби трохи жалуються, але одночасно збуджують у мені багато пошани до себе: вони не скаржаться, як „зломані”, вони при тому горді, що „все вже вміємо зробити самі”... „я в слюсаря як „челядник” працювала”. Не потішаю їх, щоб не розжалоблювати..., але, дівчатка, в мене було тоді багато подиву для Вас! Я так хотіла б — додати Вам сили до того, щоб Ви гідно, як на пластунок пристало — видержали... і вернулися до своїх гуртків справді „сильними” по тяжкій життєвій пробі!

По обіді розмова з першою з-поміж юначок провідницею... — Катрю! Чому розмовлялося нам так, якби ми були давніми - давніми знайомими, а зустрілися ми вперше, зустрілися ми в такі дивні дні, як Різдваїні, коли об’єднуються всі українські родини в одну Велику Сім’ю! Чи не відчули ми цього дива на собі?

І ті три „колядники”: Рома, Оля й Ірина, що перервали нам ділову розмову, бо прийшли Вам, Катрю, ...заколядувати... — чи не хотіли вони вам доказати, що ви хоч їх недавня знайома, і то аж з далекого Харкова, але рідна-близька душею! Може теж тому так тяжко було нам розпрощатися ввечорі, Зою, при моему від’їзді!

**

„Нова Радість стала...” співаємо в одній з кімнат бараку... Відчиняються двері і входить три селянські дівчини. З виду пізнати, що українки, а з способу при-

вітання та мови пізнаю зараз, що це із східньоукраїнських земель. „Господиня” Стефа — запрошує їх до столу... „це мої товаришки праці з фабрики”. Вони аж з-під Житомира, я їх запросила зайти до нас на свята”...

Стефа! У кожній ситуації, при кожній праці, можна робити велику національну працю. І якби так кожний з нас докинув цеголку від себе, то кордони будуть зломані безповоротно!

Ірма... молода медична сестра, харків'янка, завтра їде. В неї заплакані очі, бо лишає тут недалеко в шпиталі свого самотнього тяжко хворого брата. Хотіла б конче знайти якийсь спосіб, щоб вистаратися про дозвіл залишитися йому в тій місцевості,... бо товаришки доглянули б його в останніх днях його життя”... Як боляче, Ірмо, що всі ми безрадні в тій вашій старанні. Ще спробуємо написати в одне місце... Але як знову надійно виглядає наша молоддь, яку не змогли навіть більшовики „вилікувати” від ніжності та чутливості і почуття родинної спільноти!

— Ага! Товаришки! а гроші ще треба передати — каже Оксана. Це говорила вона про збірку, яку з нагоди свят провели юначки: 500 РМ на полонених і щось коло 200 РМ для брата товаришки.

Вісім дівчат, що пішли на станцію по клунки — вернулися. Розпаковую та кладу на стіл: книжки, календарці, картки, тісточка!

Як приємно було дивитися на дівчаток, як світлилися радістю їх очі на вид рідної книжки! Може вона їм справді в дуже рідку хвилину їх відпочинку принесе трохи радості і в чужому середовищі перенесе їх між своїх рідних.

— Даруйте за такі скромні дарунки, обставини не дозволяють нам обдарувати вас, дорогі, так, як ми хотіли б, але вірте — „що дар цінніший даєм від мира — це любов щира...”, а її у мене до Вас дуже - дуже багато.

В хаті відкриваю валізку... і знаходжу дбайливо запаковані шматочки булки, грудки „ледового цукру”, одинокі два яблука, які Оксана дістала на свята, та пляшечку... перфуми. Вони поділилися зі мною... „дорогоцінними речами”, але це був для мене найцінніший дарунок у моєму житті, як гарне було і те Різдво.”

У другій половині м. січня появився ще 3-ій і останній обіжник проводу Українського Юнацтва, що є поміщений на стор. 263 - 4.

УПАДОК КРАКОВА І НОВА СИТУАЦІЯ

15 січня ввечері виїхав я до Кракова, але доїхав тільки до Катовиць, бо поїзди до Кракова вже не відходили. Найближчим поїздом повернувся я до Любену і дав доручення співробітникам сортувати й пакувати акти. Упадок Кракова викликав деяку паніку в Любені. Тут з'їхалися люди з Кракова й з Катовиць. Події розвивалися скоро. Ходили погослови, що кінець війни буде напевне в квітні. Йшлося тепер про те, аби наші юнаки (-чки) в тому хаосі, який, очевидно, витвориться, не розгубилися по всіх усюдах, але щоб прямували до визначених місць і переходили під опіку наших станиць, що будуть під англійською та американською окупаціями. Ясно, така інструкція не могла бути на письмі, її треба було подати до відома довірених людей усно. Тому вся друга половина м. січня і майже цілий м. лютий зійшли на передаванні інструкцій референтам і підреферентам молоді при представництвах і станицях УЦК та деяким провідникам юнацьких груп. Юнаки, зрештою, самі здавали собі справу

з того, що їм в такому випадку робити. Під час дороги зустрічав я інколи наших хлопців і обережно їх розпитував, чи міркують вони над тим, що їм робити на випадок розвалу Німеччини. Вони сміло відповідали, що переходять до американців чи англійців, і там навіязуватимуть контакт з українськими осередками.

ПРАГА - ВІДЕНЬ - МЮНХЕН - КЕМПТЕН - БЕРЛІН - ДОРНБІРН - БЕРЛІН

Через оці постійні поїздки не бачився я з проф. Кубійовичем більше ніж місяць. І зустрівув його щойно 7 лютого в Празі. Тут показав йому довірочного листа Нікеля, зверненого до Білостоцького у справі вишколу наших юнаків до боротьби з танками, і другого листа в справі намічення меткого українця зі знанням німецької мови, який був би зв'язковим між Станицею Нікеля і ДАФ (Дойтше Арбайтс Фронт). Відбитки оригіналів поміщені при кінці книжки на стор. 265.

По короткій з Кубійовичем розмові виїхав я, на його доручення, на другий день до Берліну, щоб Білостоцькому передати інструкції в вищезгаданих справах.

11 лютого був я знову в Празі, де зголосив проф. Кубійовичеві звіт з поїздки, і виїхав до Відня. З Праги до Відня їхав я тоді 60 годин, бо по дорозі було постійне бомбардування. У представництві УЦК обговорив я з проф. Левицьким і д-ром Полянським справу дальшої опіки над юнаками (-чками) на випадок кінця війни, і 16-го ранком виїхав до Мюнхену. В Комітеті говорив я з мгр-ом Казанівським і хотів зловити ще когось із наших виховників (а були тут Панас і Корда), але вони вули в терені і з ними я не зустрівувся. Зате на Принцвегенденштр. біля Люфтваукоманди говорив я з трьома нашими юнаками і дав їм потрібні інструкції,

прохаючи їх одночасно передати ті вказівки усно довіреним хлопцям і дівчатам в Авігсбурзі і Регенсбурзі. В Люфтгаукоманді довідався я, що в Кемптені є коло 300 наших юнаків, тому я захопив швидкий поїзд і поїхав до Кемптenu, але, на жаль, їх там не знайшов. У команді міста сказали мені, що ні в Кемптені, ні в околиці українських юнаків уже немає. На мій запит, чи були, дістав я відповідь, що так, але вночі від'їхали. Куди — не могли сказати.

Тому що відси було вже недалеко до моєї родини, яка 3-го лютого вночі покинула Чехію і без мене подалася до Форальбергу, поїхав я туди, щоб упевнитися, чи доїхали і як примістились. Переконався, що ні мешкання, ні права на побут не одержали, тому задержався я кілька днів у Дорнбірні, щоб ті справи поладити. Одержавши дозвіл на одномісячний побут родини в Форальберзі, я залишив її у тимчасовому приміщенні в Дорнбірні, а сам виїхав, на доручення Кубійовича, через Ліндав до Берліну. Тому що біля Кемптenu всі шляхи були понищені, вернувся з Ліндав і через Інсбрук - Зальцбург - Відень - Прагу добився до Берліну. Подорож ця тривала більше ніж тиждень і була получена з різними пригодами. Приходилось кілька разів завертатися, їхати принагідними автами, десятки кілометрів іти пішки, бувати під обстрілом „тіфлігерів”, але, врешті, 6 березня таки добився до Берліну. Тим разом мав я сконтактуватися з ген. Шандруком, що саме готовився до того, щоб обняти команду над Українською Дивізією Галичина, що в той час була перетворилася у 1-шу Українську Дивізію Української Національної Армії (1 УД УНА). Я зголосився в нього як член ВУ і як керівник ВОиМіР та поінформував його про працю Відділу Молоді щодо юнаків і юначок. Ген. Шандрук вислухав мене уважно і просив зайти до нього вдруге разом із Білостоцьким (з того дня — говорив він — будемо співпрацювати разом), і тоді він дасть нам ближчі вказівки щодо дальшої нашої праці. Покищо просив мене діяти даліше за своїм пляном.

ЗАХОДИ ДО СТВОРЕННЯ ДРУГОЇ ГІМНАЗІЇ В МЮНХЕНІ

Щоб змилити німців, що наша праця іде вже в напрямі підготовки юнаків до евентуального переходу на англійський і американський бік, я домагався у Берліні у д-ра Ташнера створення другої гімназії для хлопців у Мюнхені, прикладаючи при цьому готові пляни і склад учительського збору. Д-р Ташнер приобіцяв мені зробити все по моїй думці і радив поїхати до Мюнхену, до Люфтфлоттенкомmando, щоб цю справу на місці обговорити.

Дня 11 березня через Прагу і Відень поїхав я до Лінцу і тут докладно обговорив ще з д-ром Гірняком та о. Сапруном справу відкриття другої гімназії в Мюнхені, а згодом з'явився я у Люфтфлоттенкомmando у Мюнхені. Мене представили д-рові Вернерові і д-рові Герденові (1-ий був шкільним референтом, а другий культурним дорадником при Люфтфлоттенкомmando). Їм з'ясував я організаційний плян, на зразок того, що був в гімназії у Лінцу, і представив склад учительського збору, в якому фігурували фіктивно учителі: Сокіл, Антонович, Стецюк, Максимович, Тесля, С. Левицький і Х. О. Д-р Вернер зв'язався при мені з Командантом Гау оберстляйтенантом Фоссом, щоб він цю справу апробував. Командант відповів, що він в засаді на відкриття гімназії погоджується, але ледве чи знайдеться до неї потрібна кількість учнів, бо, як йому відомо, їх тут зовсім не багато. Доручив д-рові Герденові виготовити статистику учнів і після цього з'явитися з нею у нього. Д-р Герден сказав мені, що цього скоро зробити не може і щоб я прибув до нього щойно 7 квітня, а тоді підемо до команданта й остаточно разом справу обговоримо.

НЮРНБЕРГ - БЕРЛІН

З цим 17 березня від'їхав я до Нюрнбергу, де разом із о. Сопуляком відвідав референта флякгельферів оберляйтенанта Вендля, якого ми просили, щоб дозволив нашому представникові відвідувати постійно наших юнаків у Нюрнберзі й околиці. Він на це погодився.

З Нюрнбергу поїхав я до родини до Дорнбірну і привіз їй дозвіл на перебування там же та востаннє вибрався до Берліну, щоб зустрітися з Соколом і Білостоцьким та з ними устійнити місце зустрічі після розпаду Райху. Мав я теж у пляні відвідати генерала Шандрука і зв'язатися із Військовою Управою. Сокола в Берліні вже не було. На доручення представництва УЦК він виїхав до Галле, зате бачився з Білостоцьким і він розповів мені всю історію з протитанковим вишколом юнаків. Зараз по моїм передостаннім від'їзді з Берліну він дістав доручення поїхати до Гамбургу в справі протитанкового вишколу юнаків і там із довірочним листом від Нікеля зголосився в XI Люфтгаукоммандо. Його прийняли майор Ноак і капітан Брумонд. Вони познайомилися з листом Нікеля і сказали, що він не має ніякого права втручатися у справи літунської команди, якій підлягають юнаки. Капітан Брумонд зв'язався з місця телефонічно з генералом Вольфом, а через нього з Люфтфльоттенкоммандо в Берліні, від якої прийшла відповідь, що акція протитанкового вишколу юнаків установою Нікеля заборонена. Ми відітхнули; все таки, як довідалися ми пізніше, невеличке число юнаків перейшло такий вишкіл і навіть брали участь у вуличній протитанковій боротьбі в Берліні. Лист шефа генер. штабу до Люфтфльоттенкоммандо в Берліні поміщений на стор. 266.

Між іншим, Білостоцький говорив мені, що йому вдалося відвідати багато місць постою юнаків і юначок,

з ними говорити, їх потішити і сказати, що мають ро-
бити на випадок закінчення війни. Ось побіжний пере-
лік таборів і місць постою юнаків, що їх відвідав Біло-
стоцький:

Альгорн біля Гамбургу — літунський майдан,
Берлін — флякові вежі у Гезундбрунен і Тіргартен,
Варельбуш біля Гамбургу — літунський майдан,
Везендорф біля Ганноверу — літунський майдан,
Відень — юнаки (-чки) при Станиці Нікеля,
Гамбург — юнаки у флякових вежах,
Гузум — літунський майдан,
Гульчин — літунські верстати,
Гедельсдорф — літунський майдан,
Грон над Везерою — протилітунські батерії,
Егер — вишкільний табір юнаків,
Кальтенкірхен — літунський майдан,
Кобленц — юначки при задимлюванні літунського
майдану,
Кошиці — набірна станиця юнаків і юначок,
Лінци — літунські батерії,
Любен — літунські верстати,
Найсе — літунські верстати,
Ноймюнстер — літунський майдан, б. Гамбургу,
Огльав — літунські верстати,
Оломунець — літунські верстати,
Пютніц — юначки й юнаки на вишколі,
Тропав — вишкільний табір,
Фарге — літунський майдан,
Фельтен — юнаки у фабриках,
Фінов — юнаки у фабриках,
Фленсбург (на границі Данії) — літунський майдан,
Цвішенгав — протилітунські батерії, б. Гамбургу,
Шляйфе — юначки у фабриках.

На спогад записую, що число польової пошти юна-
ків і юначок було 14298.

Станиця Нікеля не здавалася. Вона секретно (без
участі Білостоцького) плянувала передати всю юнаць-

ку молодь, що походила зі східних теренів, тобто українську, російську, білоруську, кавказьку і туркестанську, Союзів Визволення Народів Росії, що його очолював ген. Власов. Нікель не запрошував Білостоцького на підготовні наради в тій справі, бо знав його думку віддавна. Адже ніхто інший, тільки Білостоцький, відвідуючи юнаків (-ок) у таборах і на місцях постою, повчав їх, як поводитися з пропагандистами РОА, і не було випадку, щоб тим пропагандистам удалося когонебудь з наших юнаків (-ок) до РОА приєднати. Відпис документу в справі Союзу Визволення Народів Росії поміщений при кінці книжки на стор. 267-8. В той час був у Берліні Кубійович, і ми (Білостоцький і я) відвідали його, щоб порозумітися, як на цю нову затію Нікеля зареагувати. Проф. Кубійович відповів без надуми: — зігнорувати —, але порадив нам піти ще до ген. Шандрука, який очолював уже Український Національний Комітет (УНК), і повідомити його про цю справу. Ген. Шандрук, що ще попереднім разом просив мене відвідати його разом з Білостоцьким, прийняв нас дуже радо і з усмішкою заспокоїв, кажучи, що він про все знає і що не може бути жодної мови про підпорядкування наших юнаків (-ок) Комітетові Визволення Народів Росії. І прийшов день 30 березня і до плянованого Нікелем діла не дійшло. Ніщо теж не вийшло зі зв'язковим між Станицею Нікеля і ДАФ.

3-го квітня відвідали ми (Білостоцький і я) генерала Шандрука знову. Генерал Шандрук сказав мені, що Нікель бажав би тепер зо мною говорити і чи я не хотів би його відвідати. Я відмовився. Тоді генерал повідомив мене, що він творить окремих відділ молоді і мене іменує його керівником. Радив мені взяти собі до помочі п. Жилу. Просив якнайскоріше представити йому організаційний плян відділу і його персональну обсаду. Я запитався — чи на це все стане часу, а він усміхнувшись, сказав, що робити треба. Нам доручив працювати далі за своїм пляном, тобто мені їхати в Мюнхен і допильнувати відкриття другої гімназії, а

Вілостоцькому вдатися до Пютніц і відпровадити туди трьох старшин-українців із 1 УД УНА, які мали б охороняти наших юнаків (-ок) перед зазіханнями пропагандистів РОА. Сам генерал удається до Каринтії перебрати провід Дивізії.

Між іншим, Нікель, в порозумінні з ген. Шандруком, відправив був двох старшин з 1 УД УНА до XI Люфтваукомmando в Гамбурзі з призначенням до наших юнаків на опікунів. Відбитка оригінального листа Нікеля поміщена на стор. 269.

Накінець мав я ще в СС Гавптампті розмову з Вольфом. Він, в чотири очі, говорив мені, що всі ми, за всяку ціну, мусимо дістатися під американців чи англійців, бо від більшовиків нічого доброго нам не сподіватись. У Берліні нам нема вже чого сидіти — звідси треба скоро виїжджати. Він виїжджає автом до Праги і там треба назначити місце чергової зустрічі.

І дійсно у Берліні видно було вже безголов'я. По урядах праця йшла пиняво, а на вулицях міста була помітна легка паніка. Англійці не переставали бомбардувати місто. Барикади на вулицях і будували і не будували. Німецьке військо блукало по місті із спущеними головами. СС-и мали дуже слабкі міни. Гарматні стріли підсувались уже під саме місто.

З Берліну виїхав я 6-го квітня рано і через Прагу прибув 11-го до Регенсбургу. До Мюнхену вже не їздив, але написав до майора д-ра Гердена листа, що з зустрічі з ним резигную, бо вона нині недоцільна. З Регенсбургу поїхав я до Авхкірху, куди прибув 14. IV. Тут упорядкував деякі матеріяли, що торкались справи юнаків, записав дещо для пам'яті, зробив приблизний рахунок втрат юнаків (на 10 000 згинуло їх в цьому часі 12, в тому числі 2 юначки, і то не всі вони від стрілені!), взяв участь у ліквідаційному засіданні УЦК, що відбулося 17. IV. в ліску в пообідній порі, й 20. IV. від'їхав до родини до Дорнбірну.

Французькі війська прийшли до Дорнбірну 1. V.

Через Дорнбірн згодом переходили різні біженці, в розмові з якими я довідався, що вони зустрічались часто з нашими юнаками, з ними розмовляли і мали враження, що хлопці добре себе тримали.

Загартувалися хлопці на службі, багато бачили, дечого навчилися і добре пізнали німців. Розмовляючи з юнаками, яких я зустрів у 2 місяці пізніше в Баварії, довідався я, що наші інструкції про перехід до американців чи англійців і доходили і не доходили. Юнаки говорили, що їх ціла група опинилась по цьому боці і що втрат між хлопцями нема. Коли подекуди ще декого немає, то або погубилися, або поверталися додому, бо й таких було немало (головне в англійській зоні).

У Червоному Хресті в Мюнхені були заходи зібрати дані про юнаків (-ок) і скласти їх картотеку. У цій справі говорив я з головою УЧХ, д-ром Воробцем.

З Білостоцьким нав'язав я контакт. П. Кузьмович живе в Америці. Всі наші виховники по цьому боці залізної заслони.

ДОДАТОК

Моя праця мала за ціль:

- 1) З'ясувати дійсний хід подій, коли йдеться про набір українських хлопців і дівчат до німецької допоміжної протилітунської служби в часі другої світової війни,
- 2) виявити становище до цього набору так УЦК, як і Військової Управи Дивізії „Галичина”,
- 3) підкреслити особливу увагу для тієї справи проф. В. Кубійовича і д-ра К. Паньківського, які в критичній хвилині рішилися переорганізувати два Відділи УЦК, а саме — Шкільний і Молоді, щоб тільки збільшити можливості несення допомоги юнакам (-чкам) у кожному відношенні,

- 4) дати нагоду батькам юнаків (-чок) познайомитись із фактичним станом справи і
- 5) майбутньому історикові влегшити долю під час праці над тим періодом часу, що заторкуватиме участь наших неповнолітніх хлопців і дівчат у 2-ій світовій війні.

Керуючись вищенаведеними мотивами, я старався хронологічно відтворити події, що з дня на день наростали і хвилювали без винятку всіх, бо і молодь, і батьків, і громадянство, і нас — робітників УЦК, і членів ВУ. Я здавав собі справу з того, що участь дітей у воєнних діях є історичного значення, і тому вирішив був робити записки, щоб колись — як буде для цього можливість і нагода, — подати їх до публічного відома. З цією теж ціллю зберігав я потрібні для такої публікації матеріали, хоч велика їх частина затратилась під час переїзду УЦК з Любену до Берліну і попала в руки більшовиків.

З приходом німців до Львова 30. 6. 1941 р. дістав я призначення на референта для середніх шкіл при Відділі Освіти та Навчання у Львові, але довго там не побув, бо вже у вересні того ж року, коли губернатор Галичини Карло Ляш просив д-ра Паньківського зорганізувати Український Крайовий Комітет у Львові, я дістав від д-ра Паньківського пропозицію очолити в ньому Відділ Шкільних Справ. Я погодився і керував тим відділом до вересня 1943 року. Згодом, на доручення проф. Кубійовича, я обняв керівництво Відділу Опіки над Молоддю та Родиною.

Щоб дати читачам хоч би наближене уявлення про роботу тих Відділів, а зокрема Відділу Молоді (про Шкільний Відділ треба було б писати окремий трактат), хотілося б сказати, що німці не були за те, аби наша молодь студіювала і щоб ряди нашої інтелігенції зростали. Вони погоджувались на початкове шкільництво, а про гімназії, учительські семінарії і вищі школи вони не хотіли навіть чути. Далі, німці цілою силою

форсували фахове шкільництво, бо їм були потрібні ремісники, механіки, монтери, електрики, бляхарі, кравці тощо. Тому вони випрацювали цілу схему т. зв. професійних шкіл і нею почали насичувати край. УЦК, хоч розумів теж і власну потребу таких шкіл, все таки не міг ніяк погодитися з тим, щоб усі діти кваліфікувались тільки до того роду шкіл. І вже з самого початку розпочалась з німцями боротьба за середні школи академічного типу, а згодом і за університет. За кожную школу приходилось важко змагатись і тільки завдяки непоступливості Кубійовича і Паньківського нам все таки вдалося вибороти 12 гімназій, 7 вчительських семінарій, одну захоронкарську семінарію і вкінці т. зв. фахові університетські курси, дипломи яких німці згодом таки признавали і трактували нарівні з університетськими дипломами.

Для яснішого образу подаємо стан українського шкільництва в час окупації наших західніх земель німцями в рр. 1942-3: 1962 дитячі садки з 72000 дітей, 4173 початкові школи з 602000 дітей, 12 гімназій з 6100 учнями, 7 вчительських семінарій з 1800 учнями, 1 захоронкарська семінарія з 30 учнями, 297 професійно-обов'язкових сільсько-господарських шкіл з 15000 учнів, 18 фахових шкіл (різного типу) з 1900 учнями, 34 торговельні школи середнього типу з 7700 учнями, 4 професійно-обов'язкові торговельні школи з 170 учнями.

Державні фахові курси (університетського типу) мали на медичному факультеті 750 студентів, технічному (інженерному) — 398, агрономічному — 287, ветеринарному — 142, фармацевтичному — 124, лісовому — 80 студентів. Разом — 1781 студент, у тому числі коло 30% дівчат.

Німецька влада не хотіла і не дала дозволу на відкриття філософічно-педагогічних курсів і адміністративно-правничих.

Зрозуміло, що тих справ не можна було добиватись підпільним шляхом і, якби не УЦК, напевно в рядах

нашої інтелігенції була б страшна прірва, яка згодом була б тяжко відбилась на нашій житті взагалі. І якби не ті осяги на шкільнім відтинку дома, ми ніколи не мали б нагоди на те, щоб домагатись навчання юнаків, юначок під час їх служби. Насправді УЦК монтував окреме „міністерство” освіти і виховання, підтягаючи в його рамки дошкілля, народні і середні школи, професійні і сільсько-господарські і нарешті університети. Він повів серйозну і глибоку працю від самих основ. Зразу поставив собі був за завдання зліквідувати неграмотність і піднести свідомість молоді Холмщини, Підляшшя, Полісся та Лемківщини. Крім дитячих садків і народніх шкіл, УЦК доручив Відділові Молоді обняти своїм виховним впливом весь загал молоді. У т. зв. вужчій ГГ німці не ставились так вороже до тієї роботи Відділу і при кожнім Українським Допомоговим Комітеті (УДК) постали окремі клітини молоді, число яких вліті 1940 року було 282, восени 317, а вліті 1941 — 612 клітин із 20,504 членами. Розростові тих клітин сприяли відносини, розмах та енергія емігрантської молоді з Галичини і свобода рухів в терені, не в'язана гострішими адміністративними чи правовими обмеженнями. Праця в клітинах (т. зв. куренях молоді) була ведена в таких напрямках: ліквідація неграмотности, національно-суспільне виховання (основою було українознавство, вивчення історії і географії України, святкування національних свят і роковин), тіловиховання, фахове освідомлення і інформація про т. зв. службу праці. Для тієї праці треба було щораз більше виховників та інструкторів, тому Відділ організував для них окремі курси. Таких курсів в 1940 році було 36 і в них взяло участь 677 мужчин і 427 жінок — разом 1104 учасники.

З кінцем 1941 року німці прилучили Галичину до ГГ. Відділ Молоді УЦК поширив свою працю і на Галичину. Те сталося з кривдою для Холмщини, Підляшшя і Лемківщини, бо переважаюче число виховників та інструкторів переїхало тоді до Галичини, залишаю-

чи тамошню молодь на власні сили. Через це і праця там послабла, хоч не зупинилася.

У квітні 1942 року УЦК дістав дозвіл на ведення організації молоді з такими рефератами: виховання, тіловиховання і т. зв. „бавдінсту”. Перший реферат охоплював шкільну молодь у Виховних Спільнотах Української Молоді (ВСУМ), другий — здебільша позашкільну, а третій — опіку над тією молоддю, що попала на працю до Німеччини або до німецьких формацій у Галичині. Крім тих клітин, були ще в терені т. зв. Українські Освітні Товариства (УОТ), що відповідали нашим читальням „Просвіти”. У березні 1943 року було 1081 член у виховних клітинах (ВСУМ), 12,634 в УОТ і 10,751 у тіловиховних клітинах. Від жовтня 1940 року виходив у Кракові заходами Українського Видавництва місячний журнал „Дорога”, присвячений справам мандрівництва та краєзнавства.

Вліті 1943 року приїхало 20 учнів з Чехії на кошт УЦК на рідні землі, щоб узяти участь у літніх таборах ВСУМ.

Оцей короткий огляд праці УЦК в ділянках шкільній і виховній говорить про те, що провід УЦК охоплював своїми впливами так шкільну, як і позашкільну молодь, і що батьки та громадянство мали за те до нього респект і з довір'ям відносились до виховної політики УЦК. УЦК протидіяв усіма можливими засобами забиранню молоді до Райху, а коли т. зв. будівельна служба стала обов'язковою, тоді провід УЦК покликав до життя окремих реферат Будівельної Служби, керівництво якого доручив молодому і меткому студентові М. Руснакові. Він об'їздив усі робітничі табори, закладав хлопцям світлиці, організував імпрези та реагував на невідповідну поведінку німецьких наставників. У Галичині будівельною службою було охоплених 10,867 юнаків.

І коли б тоді, як німці розпочали набір до допоміжної військової служби, УЦК був візав молодь піти

до юнаків, то нема сумніву, що вона була б туди масово голосилась, і не 10,000, а щонайменше вп'ятеро більше служили б юнаками й юначками. Але УЦК про те ані не думав, навпаки — тій акції був противний. Зате, коли набір юнаків відбувся без будь-якої участі УЦК, тоді він порішив тією молоддю опікуватись і дбати про те, щоб обіцянки, дані їй під час набору, були дотримані. Ці заходи були роблені скрізь, бо так у найвищих німецьких чинників, як і у самих командантів поодиноких груп. Відомості про наші опікунчі ходи розходились моментально по всіх німецьких станицях і вони рад не рад мусіли лихо направляти.

Доречно буде підкреслити посвяту педагогів для цієї справи. Часи були дуже непевні і ніхто не знав, що буде через годину, однак деякі педагоги і виховники на наш поклик, сяк-так упорядкувавши родинні справи, вибирались у невідоме, інколи втративши зв'язок з найближчою родиною. Першим опікуном юнаків, що без надуми пішов ділити з ними долю, був проф. Т. Білостоцький. За ним пішли інші, хоч не всіх можна було у таборах закріпити. Деякі з них були з юнаками на фронтівій лінії, постійно наражені на небезпеку життя.

Правду кажучи, трудно було повірити в те, щоб у таборах можна було вести правильне навчання за будь-якою програмою. Німці мали свій вишкільний плян (ідеологічний і практичний), який виповняв юнакам майже цілий день, при чому різні, не передбачені програмою, функції відривали юнаків від нормальної праці (направа збомбардованих шляхів чи телефонних сполучень, вирівнювання літунських майданів після бомбової атаки, відкопування людей у засипаних льохах тощо). Неможливо теж було говорити про науку у переходових таборах, де кожного дня приходили нові транспорти, а інші від'їздили на нові призначення. Але вже сам факт прихвності наших педагогів і священиків підбадьорював юнаків і юначок. Вони заступали їм

батьків, вислужували їх бажання, інтервеніювали в міру потреби у командантів таборів чи в окремих інструкторів і сліdkували за їх доброю поведінкою. В Кремсі й Мальті, де були приділені сталі виховники, діти мали нагоду слухати Божої науки, сповідатись та причащатись. В інших таборах, куди священники тільки час від часу приїздили, німці відпускали дітей на Служби Божі (очевидно, у годинах, вільних від службових занять). До речі буде відмітити, що релігійну опіку мали тільки українські юнаки (-чки). Інші національні групи її не мали. І, на жаль, не мали її теж, незважаючи на постійні заходи, юнаки (-чки) православного віровизнання, хоч вони разом з усіма іншими радо ходили на українські католицькі Богослуження і спільно з ними виконували всі релігійні практики. Блаженної пам'яті о. Сапрун особливо дбав про те, щоб обслужити юнаків навіть у найдаліше висунених лініях, чого він, як затверджений військовою владою польовий духовник в ранзі полковника, міг завжди добитись. І нині ніхто з них не нарікає на те, що віддав свої послуги для добра юнаків. Отець Івашко писав: „Я вам того ніколи не забуду, що ви, ангажуючи мене на виховника юнаків, вирвали мене з неминучого пекла”, або д-р Самотулка: „Ви зробили все, що було у Вашій спроможності, щоб мене відшукати. Я цього не забув і Вам за це сердечно вдячний”. Ба, що більше — нам не довелось зустрічати юнаків (юначок), у таборах чи в місцях постою, які ми відвідували, які б жалувалися на недостачу нашої опіки, хоч напевне були й такі, до яких вона безпосередньо не доходила. Нам часто було годі устійнити місце перебування юнаків і юначок, бо німці держали це в тайні, але треба підкреслити, що і там юнаки й юначки здебільша здобували собі певні права без будь-якої помочі, тільки завдяки своїй поведінці. Передо мною програма листопадового свята, влаштованого нашими юначками в Пютніц в дні 1 листопада 1944 року. Наголовок програми: „Гельдентаг” — Свято Героїв. Про це свято пише юначка З. Максимович: — У святі взяв участь увесь

табір (а були там юначки різних народів і теж німці). Свято розпочалось піснею „Червона Калина”, по якій було вступне слово Е. Пазуняк, в німецькій мові. Вона говорила: Перший Листопад — це день нашої слави і нашої національної гордості. Ми зібрались тут, щоб звернути наші думки на геройські вчинки наших воїнів, що своє життя віддали за свободу нашого народу. Вшануймо їх славному пам'яті двохвилинною мовчанкою. Коли ми сьогодні далеко від рідних земель, наші почування ген в широчезних степах України, при могилах наших героїв, що є незатертими свідками нашого славного минулого. Від віків наші предки боролись і страждали за кращу нашу долю і ще нині нащадки тих героїв в рядах СС Дивізії „Галичина” продовжують бій, щоб таки здобути собі вільне місце в сім'ї вільних народів. Післязавтра — вона кінчала — триста українських дівчат відходять відси до польової служби. Вони виконують своє завдання гідно, бо свідомі того, що йдуть боротись за краще своє завтра. — (З німецької мови переклав автор.) А після цього були деклямації і хори (українською мовою). Зміст співаних пісень і віршів був перекладений на німецьку мову, щоб усі учасники їх добре розуміли.

Чи не зразкова постава дівчат наших? Чи в їх свідомості не домінувала рідна ідея і тільки ідея вільної України, задля якої вони носили німецьку уніформу? Оці і інші фрагменти з юнацького життя є еманациєю правильного виховного процесу, що його стосувала родина, наша школа, церква і наші виховні організації.

УМОВИНИ В ЮНАЦЬКИХ ТАБОРАХ

У переходових таборах у початках відносини були можливі, але коли число юнаків (-ок) у таборах збільшувалося і доходило кількох тисяч, тоді все змінилося.

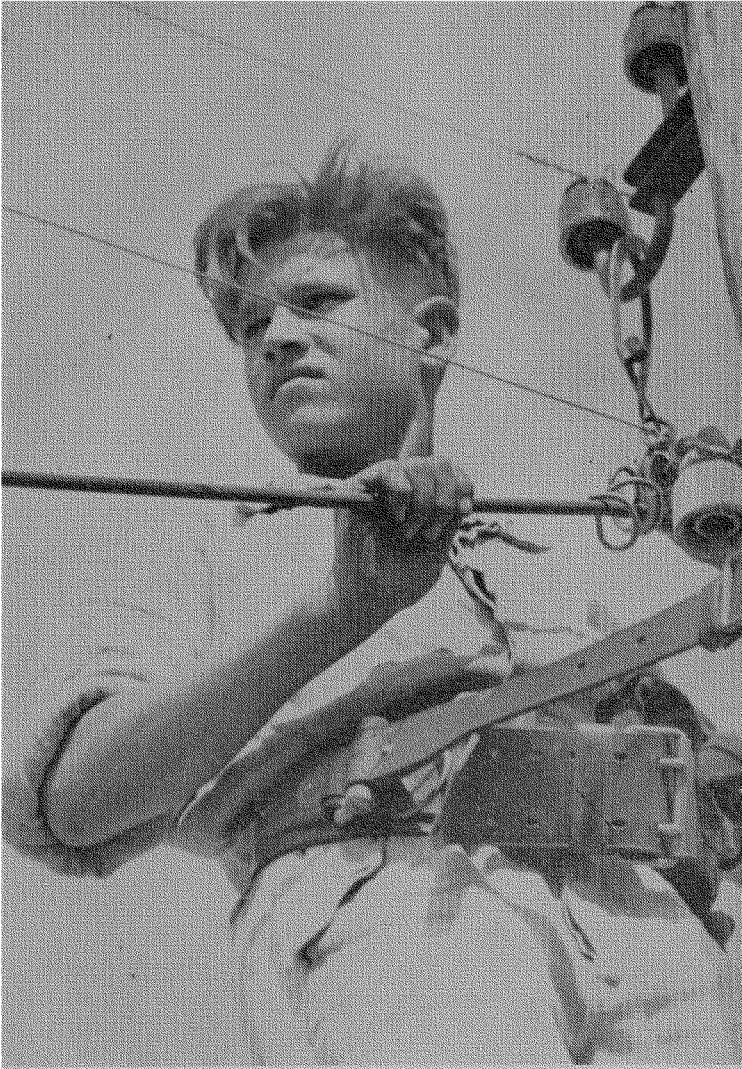
Юнак налагоджує телефонний зв'язок.

Діти спали на самих сінниках (без простирал), а то й на дошках, був брак білизни, коців і мила, і харчі погіршувались. Через брак легких - тикових (дреліхових) одягів юнаки діставали тяжку зимову уніформу, в якій літом, під час вправ, вони переходили танталові муки. З цього приводу приходило до нас (УЦК) багато скарг, але направити лихо було трудно. Подекуди не дописували теж і санітарні умовини і траплялися випадки тифу.

У вишкільних таборах звичайно було краще. Вони не були надто перелюднені і там приміщення та все інше були прийнятні. Час був раціонально поділений і юнаки (-чки) мали нагоду с'як-так розважитись (дещо читали, вчилися, виходили до міста, бували в кіні і відвідували знайомих).

Юнаки (-чки) на місцях постою, вишколені як помічники до протилітунської служби, мали ще найкращі умовини, хоч не завжди мали нагоду для будь-якого навчання, щоб продовжувати свою освіту. Те вдалося тільки в Лінцу-Вегшайд, де була більша група гімназійних учнів, в Асперн біля Відня, де наші педагоги вели більш-менш систематичну науку, і у вишкільному таборі в Мальті (Каринтія). Курси навчання німецької мови, доривочні гутірки про історію і географію України, Божі науки, спів і імпрези з нагоди різних релігійних і національних святкувань мали місце в переходових таборах, на вишколі і в місцях призначення юнаків (-ок) по вишколі, але вони не мали постійного характеру.

Юнаки (-чки), приділені до літунських верстатів, фабрик, каменярень, напрями доріг, складів амуніції, телефонних сполук тощо, були здебільша трактовані, як звичайні робітники, і почувалися на своїх призначеннях дуже погано. Фізична праця, беручи до уваги їх неповнолітність, була понад їх сили. Цього ніяк не розуміли доглядачі, і вимагали від них такої самої видатності праці, як від дорослих. Були випадки побит-

Готов! Можна перевірити.

ти, наскрізь злої поведінки і шикан, головно з боку фольксдойтш-ів, які навіть забороняли хлопцям співати своїх пісень. Не інакше було теж і з юначками, що працювали по фабриках. О. Кузьмович, що відвідувала тих дівчат, пише: — „Відносини в таборах залежали зовсім від місцевих умов і команди табору. Як пригадую свої відвідини в таборі на Помор'ю (либонь це Пютніц?), там були відносини фатальні. Командантка табору ставилась явно вороже до українок, фаворизуючи інших, зокрема росіянок. Вислухавши всі скарги наших дівчат, я вжила всіх заходів у централі в Берліні, і реферувала цю справу в УЦК в Любені, а не маючи ніякого вислідку в Берліні, зрезигнувала зі свого становища і перейшла працювати як звичайна стенографістка. Також відвідавши групу дівчат, які після вишколу працювали на відрядженні в Сілезії на важкій фізичній роботі в протилітунських верстатах, вносила я протест до Нікеля, але не пригадую собі, щоб це мало якісь поважні наслідки. Дівчат розкидали малими групами, а то й по дві-три, на різні відрядження, дуже різні щодо умов праці і відношення.”

Не мали ми відомостей про юнаків (коло 250), що були в Tours (Франція), і тільки скупі вістки про тих, що перебували на терені Голляндії (коло 700).

Проф. Вілостоцький у довірочній дорозі довідався, що юнаки (-чки) були розміщені меншими чи більшими групами в 272 пунктах постою, і велика більшість тих місць вдержувалась у таємниці так, що доступ до тієї молоді був прямо неможливий.

Вся пошта юнаків (-ок) була цензурована. Цензуру проводили здебільша наші люди і вони повідомляли нас з місця про скарги юнаків (-ок), так що ми вчас могли, де слід, інтервеніювати і вряди-годи лихо усувати.

Станиця Нікеля не цензурувала книжок, преси, молитовників тощо, які ми надсилали до таборів, бо вони йшли за дозволом Уряду ГГ, і ми, покликаючись на

Юнаки виконують перевірку.

шого, висилали цілі бібліотеки (малі по 100, середні по 200 і великі по 500 книжок), яких ніхто ніколи не перевірявав.

Не були теж під суворою цензурою обіжники, відозви і звернення Проводу Юнацтва, які виходили з-під пера проф. Білостоцького, що був офіційним провідником українських юнаків (-ок).

Короткий проміжок часу (вся юнацька справа тривала точно один рік) не дала нам нагоди охопити нашу опікою всіх юнаків (-ок) і вивчити повністю умовини, серед яких їм приходилось виконувати накинену їм службу, але все таки наші заходи, спрямовані до німецьких чинників, до певної міри поліпшували їх долю, і інколи ліквідували шикани, знуцання і нестерпні харчові та санітарні недостатки.

Резюмуючи сказане, треба ствердити одне, що німці, вичуваючи свій близький кінець, затратили глузд. Бо навіть коли правдою було б те, як дехто здогадувався, що вони — набираючи дітей до допоміжної протилітунської артилерії, чи до інших послуг — наслідували більшовиків, які з новозанятих теренів забирали дітей і пхали їх до першої лінії, то можна тільки дивуватись, що німці не бачили фатальних наслідків такого сліпого наслідування. Бо армія в офензивному поході може вживати всяких експериментів, не лякаючись невдачі, тому що їй тоді допомагає офензивний дух, зате армія у відступі — на такі експерименти йти не може. Діти здебільша руководяться інстинктом, який підшптує їм не пхатись туди, де їх шанси успіхів малі або ніякі. Коли ж німці, відступаючи, забирали мольдь, щоб її не залишати більшовикам, які б згодом обернули її проти німців, то цей засіб не мав підстав, бо ним німці настроювали проти себе все населення і, поки могли скористати з тієї дівтори, треба було приділити їй тисячі інструкторів та виховників, яких вони не мали, а якби навіть і були мали, то на те вже часу не було, щоб їх вишколити. З нашого боку спротив тій

акції був диктований педагогічною совістю, бож усі виховні принципи були і є противні втяганню дітей до військового діла (діти фізично нерозвинені, до військових ригорів не привчені, психічна й інтелектуальна структура дітей остаточно не завершена і тим самим вони не свідомі завдань і наслідків акції). А коли інколи ходили слухи, що німці за цю акцію повинні були дати певні гарантії чи концесії українцям, то, на мою думку, такі міркування були зовсім нереальні, бо в тому часі німці вже не були в силі роздавати будь-які концесії, а коли б і були їх обіщували, ніхто не був би їх брав поважно.

Для характеристики відчувального стану юнаків під час їх служби дозволю собі навести допис юнака О. Сагайдаківського (нині в Торонті), тоді 14-літнього хлопця, який пише:

КІНЕЦЬ 2-ої СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Окрім командного складу, нас було двадцять чотири юнаки. За одним винятком, це були хлопці в віці 16 - 18 років, усі гімназисти, яких після вишколу (спочатку у вишкільному таборі Кремс, а потім у Відні) було призначено до служби при найтяжчій протилітунській батерії, що находилась у самім серці міста Ліну над Дунаєм. Тут ми були тільки частиною маси українських юнаків, що нараховувала яких три сотні юнацьких голів і в той час надавалася радше до військових парад, аніж до безпосередньої військової дії.

Згодом, до речі — перед самим розбиттям цієї т. зв. "Grossbatterie" американськими бомбовиками, нашу групу, подібно як і інших українських юнаків, було призначено до обслуги одної з легких протилітунських батерій, недалеко т. зв. "Hermann - Goering - Werke" —

ну проблему у мене була проста розв'язка: тримайся своєї групи, не забувай за Бога і все буде гаразд. Була й друга можливість: можливість утікати, але зробити так — здавалось мені неетичним.

Особливо в той час для нашої групи не було байдуже питання: з ким прийдеться мати справу: з більшовиками чи з американцями? Ніде правди діти, ми боялися попасти в лапи більшовиків і тому хотіли дістатися на західний фронт.

Одної ночі, яких два тижні до формального закінчення війни, ми дістали наказ змінити позицію, і це частинно розв'язало нашу проблему. Нашу групу перекинено на т. зв. "Pestlingberg" для оборони Ліңцу із західньої сторони.

Мабуть, ніхто не заперечить, особливо турист, що гора "Pestlingberg" більше надається до плекання чудових виноградників, аніж для військових цілей, але в той час оцінка вартостей з боку тих, які мали вирішальне слово, була інша. Між іншим, на цій горі мав свою квартиру головнокомандувач фронту, а завданням нашої батареї було боронити цю штабову квартиру на випадок наступу американських танків. Одного вечора я пустився був шукати того головнокомандуючого генерала, бо дуже хотів його побачити і запевнити, що наша група дасть йому добру охорону. Однак, цей наївний задум мені не вдався; мене заарештували, збештали, а потім відіслали до моєї частини.

Деякий час ми почували себе на цій горі, немов на якомусь пластовому таборі, — безжурно і самовистачально. Погода була ідеальна, весняна, а настрої — великодній. Ніхто з нас не мав поняття, що західній і східній фронти наближалися до точки своєї зустрічі.

Раптом одного пополудня атмосфера стала напружена. Звідкись взялися німецькі вістунки на мотоциклах..., зчинилася метушня, відчулася тривога, а на устах усіх було: „сунуть американські танки”. Ми всі побігли до своїх замаскованих гармат і, затаївши дух,

чекали, як сунуть американські танки, а за танками лави піхоти, а за піхотою знову танки і т. д. (Принаймні, так я уявляв собі модерний фронт). Хтось почав говорити, що американці — добродушний народ і що, як вояки, вони подібні до дітей. Це підбадьорило мене і зменшило страх.

Все ж таки, — і це було згідне з нашим хотінням, — американські танки не наступали. Натомість, навколо нас розігралася канонада; це далекобійні американські батареї почали залицятися до німецьких, так собі надвечір. В той сам час почали ескадрами гуляти мисливські літаки, творячи деколи пекло. Нас покищо, винятково, ніхто не чіпав і ми сиділи тихо. Команда була: “Feuer einstellen!” („Припинити вогонь!”).

Вночі, мабуть, чимало людей пішло спати, бо канонада затихла. Ми були нервово і фізично вичерпані і спали в окопах міцним козацьким сном аж до світанку, коли то нас безпосередньо потурбувала американська артилерія. До капітуляції Лінцу залишилося 24 години, але ми про це не знали.

Останній день ми провели зовсім пасивно. Американська артилерія протягом цілого дня продовжувала обстрілювати різні стратегічні пункти, додержуючись певного ритму. Цей ритм нас найбільше денервував, бо після певного інтервалу треба було сподіватися нового гарматного обстрілу. (На щастя, у нас не було жодних жертв). Перевтомлений, невиспаний і голодний, я вперше відчув у собі повну байдужість до всього навколишнього і, мабуть, це вияснило причину, чому у мене не залишилося якихсь ще інших психо-соціальних вражень.

До закінчення війни осталась тільки одна ніч. Ми дримали під звуки артилерії. О годині 3-ій по півночі ми дістали наказ відступати до Лінцу, буцім то на вуличні бої. Але наші старшини, так мені здавалось, не дуже були настроєні на таке діло. Їхню дилему, мабуть, розв'язала гарматна куля, що розірвалась неда-

леко. Замість того, щоб відступати на вуличні бої, вони доручили нам висадити наші гармати в повітря. Я ставився до цієї справи з сентиментом, але не було ради. Що за іронічна ситуація! — гадав я собі, — колись говорили нам, що ми непереможні, а тепер...?

Проминули роки... Дивлячись на справи ретроспективно і маючи на увазі свій скромний досвід, я приходжу до суб'єктивного висновку, що II-га світова війна закінчилася з хвилиною, коли наші гармати пішли в повітря, коли наші офіцери потаємно покинули нас і коли наша група, тої вогненної ночі, розбрелася — хто куди, — але всі — на захід.

О. Сагайдаківський

І чи не жалюгідний образ німецького військового проводу, який у такій важливій хвилині лишає цю неповнолітню дівчину на поталу долі, а сам шукає спасіння в безсоромній утечі з фронту?

Згідно з відомостями, які ми мали від людей з англійської зони в Німеччині, певне число юнаків попало у більшовицький полон. Долею тієї групи юнаків ми були найбільше затривожені. І прийшлося нам довго чекати на вістку про їх долю, аж нарешті довідались від деяких батьків, що знайшлися по цьому боці океану, що більшовики їх не карали і дозволили їм їхати, куди вони хотіли. Це свідчило б про те, що більшовики знали про їх примусовий набір німцями і тому залишили юнаків на свободі.

SUMMARY

The turning-point in the Second World War was the year 1943. D-Day and the surrender of the German armies at Stalingrad assured for the Allies a decisive defeat of Hitler. The latter had, however, no intention of surrendering. Hopes for new weapons enabled him and his ministers to rekindle for a short time at least the enthusiasm of some Germans, although many of them ceased to believe that Germany would win the war. Faced with repeated setbacks on the fronts and with ever-increasing shortage of man-power and supplies Hitler and his generals decided to explore the possibility of using teenagers between the age of 14 - 17 for manning of anti-aircraft artillery in cities, and thus freeing for combat duties several divisions of able-bodied soldiers. Himmler acted quickly. He entrusted his young and energetic lieutenant and member of the Hitler's Youth, Captain Nickel, with the task of recruiting young boys and girls for anti-aircraft defence. Together with a few selected assistants he set up in Berlin a Central Office directly responsible to the Ministry of Occupied Territories in the East.

Reactions

News of recruiting of adolescents for anti-aircraft defence was received with mixed feelings. Nickel's headquarters assured the German public that recruiting would be on a voluntary basis. Hitler Jugend responded swiftly and enthusiastically supplied the first contingents. But it proved to be much harder to recruit youth in occupied territories, because Hitler's alien aims and objectives were only too well known. Had it not been for the ever - present threats that all teenagers would eventually be forced into labour camps, very few indeed would have volunteered despite such promises as

equal treatment in getting jobs and acquiring higher education. Furthermore, youngsters and their parents were assured that upon completion of training as anti-aircraft gunner-assistants they would be used solely in defence of their native lands and in fighting Soviet planes only.

Recruitment

Nickel's lieutenants descended upon towns and villages bringing with them a mass of propaganda literature to meetings organized by County Wardens, all intent on persuading parents and their children to join the service voluntarily. The response was negligible. People waited for instructions from their respective National Welfare Committees, which had been set up in all occupied territories and, failing to receive these, very few volunteered. This being the case the Germans in Ukraine went as far as to falsify signatures of Ukrainian leaders on the Central Ukrainian Welfare Committee and on the Military Council of the Ukrainian Division "Halychyna". These signatures were used to appeal to all boys and girls to volunteer. The author who was at that time responsible for the Youth Branch of the Ukrainian Central Welfare Committee had his signature falsified, too. Our subsequent protests to German authorities were of no avail. The Gestapo was quick "to advise" never to raise this issue again. The Ukrainian Welfare Committee was thus completely helpless. The only sphere of activity left open was to continue its welfare work and to ascertain, whenever possible, that at least the conditions and promises proffered originally were being adhered to.

Renewed threats were also brought to bear on school children. Dr. Mak, an official representative of the German Education Ministry in charge of Ukrainian schools, visited schools and threatened principals, teachers and pupils that he would have the schools closed down if able-bodied youngsters did not volunteer en masse for the anti-aircraft service and that the Labour Ministry would force them into labour camps in the event of refusal to cooperate.

The situation along the front zones was becoming more critical every day. Many adolescents in occupied territories finding themselves in this desperate situation were fleeing to join the Underground Movement (UPA), where they fought the Nazis and the Bolsheviks. In the meantime the Germans were deporting thousands of people to labour camps, stone quarries, factories, and farms. About three million Ukrainians were now working in Germany. Some of them, of course, went there of their own accord, choosing Germany's regime rather than that of the USSR. In the central regions of Ukraine Communists had been bitterly resented and resisted for 25 years for their atrocities. Ukrainians in the Western Ukraine had also come to know them well during the occupation of 1939-41. (See *Ukraine: a Concise Encyclopaedia*, I, pp. 886-87).*

Germans placed the refugees in special camps and frequently left them under the open skies. To these camps Nickel would send special propagandists, well-dressed and well-fed who spoke proudly of being active members of "the Great European Commonwealth of Nations", all fighting for "the New Europe" and would succeed in convincing some teenagers at least that they should not starve and stagnate in squalid camps and live under constant fear of being tracked down by the Ministry of Labour. They should rather join the anti-aircraft service as many thousands of boys and girls of several nationalities had already done "to their great satisfaction".

According to our best estimates there were toward the end of 1944 some 100,000 boys and girls, exclusive of German nationals, in the anti-aircraft units. Hungarians numbered some fifty thousand, Russians fourteen thousand, Ukrainians ten thousand, Latvians seven thousand, White Russians three thousand and three hundred, Lithuanians twelve hundred, Estonians eleven hundred and an indefinite number of the following nationalities: Arabs, Belgians, Dutch, Greeks,

* Ukrainian Insurgent Army.

Italians, Gypsies, Tartars, Slovaks, Flemish and French. Girls numbered about 10% of the total.

The appellation "SS Youth" was given to those formations to glamorize them, for it is well known that the SS units were considered to be the best, the most courageous and consequently the most privileged ones.

Training

Approximately one half of the boys and girls were trained as anti-craft gunners assistants. (Boys were known as SS Trainees and girls as Women's Auxiliaries). They manned light as well as heavy anti-aircraft guns, machine guns, search lights. The other half, especially those who did not speak German, or were unfit for this kind of service, were assigned to onerous duties on the airfields and to stone quarries. Others were forced to dig anti-tank trenches and clean up rubble in many bombed towns and cities, or act as firemen.

The boys who were manning anti-aircraft artillery were best looked after. All the others were in great need of clothing, food and articles of personal hygiene. The behavior of German instructors toward them was often intolerable. These boys did not only work extremely hard for their tender age, with no time off for recreation, but were also subject to frequent corporal punishment.

During the last months of war an attempt was made by Nickel and his lieutenants to use those boys for fighting tanks. A secret order is known to have been issued to that effect, but luckily with the assistance of the German Air Force Command (which was not subject to SS Command) this order was rescinded. There were, however, a few isolated cases where boys having been trained as anti-tank commandos did actually fight tanks in the streets of Berlin.

Nor were all the girls trained as anti-aircraft auxiliaries. Most of them were assigned to units whose duty it was to produce smoke screens, (extremely difficult and messy work) and to man search lights. Some were employed in offices and military hospitals, canteens, and ammunition factories, load-

ing and lifting heavy ammunition crates. Some again were sent to work on farms.

Girls fared worse than boys, for in addition to all these hardships they were frequently in danger of being abused by their German supervisors for their personal gratification. Failing the latter, they would send the girls out of revenge to dangerous assignments. There were known cases of rape. Notwithstanding those sordid aspects of life, the moral standards of Ukrainian boys and girls remained unusually high.

Ukrainian Central Welfare Committee (UCWC)

It is to be noted that the Germans, upon occupying Poland and West Ukraine, did generally tolerate the setting up of Ukrainian Welfare Committees whose scope it was to rebuild the economy of the country, to continue fostering cultural traditions, to aid refugees and to represent Ukrainian interests before German authorities. Cooperative Societies, Youth Organizations and schools came into being during the same period of time. A Central Office was set up in Cracow in order to finalize and coordinate the activities of those Committees and in April 1940, during a convention, the delegates representing these semi-legal committees chose Prof. W. Kubijovych as the President of the Central Ukrainian Welfare Committee. But it was not until June 1940 that the Germans, under the pressure of the American and the International Red Cross, already active in providing assistance to the needy non-German nationals and subjects of the Military Administration of former Polish Territories, agreed to legalize those Ukrainian Welfare Agencies and draft their first statutes. It thus became possible for the Cracow Ukrainian Central Welfare Office with modest means at its disposal to conduct business legally. (Ukraine: a Concise Encyclopaedia, Toronto, Univ. of Toronto Press, 1963, I. pp. 878 - 80).

Faced with many problems and various responsibilities the Central Ukrainian Welfare Committee set up departments for greater general efficiency. Its department of Education

and Youth Affairs, mindful of the physical and spiritual needs of future citizens of Ukraine, were instrumental in organizing Kindergartens, Elementary, Secondary, Agricultural, Commercial and Technical Schools and later University Courses leading to professional qualifications. To supplement the work of these various types of schools, courses for adults were offered in towns and villages. Yet in spite of all this, it soon became evident that the Committee's efforts to protect the youth with all the means at its disposal from being forced into labour camps were in vain, for the fascists had by now undertaken massive man-hunts for their labour camps in Germany. It fell upon the Central Ukrainian Welfare Committee to provide Ukrainian teenagers with whatever services possible: it remained in constant touch with boys and girls, sent them books, newspapers, and ministered through its priests to their spiritual needs.

The UCWC Department of Youth Affairs was headed in those crucial times by the author. It often became his duty to intercede in cases of abuse and cruelty to Ukrainian youngsters when still in Ukraine, or later when drafted into anti-aircraft service in Germany.

Steps undertaken by the Central Ukrainian Welfare Committee to safeguard the rights and privileges of Ukrainian Youth

The Germans did not honour promises and assurances given to adolescent trainees and their respective parents prior to recruitment of the former. The training programme of these boys and girls was devoid of all academic and professional content. Their spiritual needs were completely neglected and being severed from all parental bonds these youngsters could not even get a book or newspapers from home. Their physical comfort left a lot to be desired. No wonder, then, that they bitterly complained of lack of clothing, bedding, soap and other articles of personal hygiene and of complete lack of recreational facilities. At home their parents fared just as badly. Financial grants and recompensation to enable farmer-

parents to replace their missing sons and daughters with hired farm labourers were not forthcoming. Hundreds of complaints from parents and children alike arrived daily at the Ukrainian Central Committee, all requesting immediate help and intervention on their behalf. Representatives of the Central Committee did everything in their power. They made repeated representations to various German military and civil authorities. The Germans had refused, at the outset, permission to all representatives of UCWC to establish contacts with boys and girls in training camps and rendered, wherever possible, their difficult task more difficult.

Conflicts of interest between German military and civil authorities added to the general confusion. Military authorities looked unfavourably on Nickel who was initially responsible for recruiting boys and girls and their subsequent ideological indoctrination, and later for transferring them to the SS Command. The German Air Force was not under the aegis of the SS which precluded any cooperation between the two. To reach a boy or a girl, one was entangled in a maze of vicious forces such as Nickel's headquarters, Hitler Youth Organization, SS Supreme Command, Gestapo, and Police, Ministry of Education and the German Air Force. Each of these agencies would brazenly assure representatives of the UCWC that it alone had the right to deal with any matter concerning Ukrainian Youth. In fact all of them were at logger heads, not only contradicting each other but actually waging inter-departmental wars — all of which did not help our boys and girls much. The author experienced great difficulty while dealing on behalf of the UCWC with Nickel's assistant and H. J. Lieutenant Haupt. The latter could not only settle any complaint, but flatly refused to have anything to do with UCWC. He knew only too well how discontented and indignant the whole Committee had become. It was at his request, however, that the UCWC delegated all responsibilities of intervening to Mr. T. Bilostockyj, an energetic and enterprising educator, for H. J. Lieutenant Haupt felt convinced that it would be easier to deal with one man.

This decision did not contribute to the welfare of Uk-

rainian boys and girls now attached to the combat group "South". The author was thus forced to plead personally with Nickel in Berlin. His attitude remained negative. Rather than process complaints of individual boys and girls, he continually emphasized the importance of concentrating all energies on winning the war. "There was no time" he argued "for continuing one's education, let alone indulging in recreational activities." He accused me in a letter (see his original page 253) of being a prosecutor and refused to grant any reasonable request. It is to the honour of the UCWC that despite all these setbacks, the UCWC and the author were able eventually to gain admission into training camps and establish a liaison with Ukrainian youngsters.

Practical steps to aid boys and girls

The Welfare activities of UCWC extended over one year and comprised the following:

1. Sending of about 12 thousand copies of Ukrainian Weekly known as Cracow News, of 10 thousand copies of History, Science, and Geography text books and popular novels, of 6500 Prayer Books, of 5500 Calendars, of 400 Booklets containing Christmas carols and 400 booklets outlining all religious holidays.

2. Assigning of 19 teachers and 14 priests to attend to spiritual needs of boys and girls. It was not always possible to place these people in training camps, but most of them did succeed in staying with teenagers permanently until the end of war.

3. Organizing Women's Auxiliary Committees in Vienna, Berlin and Luben. These public-spirited ladies visited boys and girls bringing gifts and books with them.

4 Assigning teachers to individual camps to teach German to Ukrainian youth and to help with individual problems. Futhermore, a Secondary School was set up at Linz, Austria, and two additional Secondary School Centres at Aspern near Vienna and Malta in Carinthia.

5. *Visiting camps and field units and intervening with commandants whenever need for same arose.*

6. *Organizing Christmas parties in 72 Youth Centres.*

7. *Arranging of hundreds of interviews with German authorities concerning infringements of conditions and commitments given to boys and girls.*

8. *Actively resisting Nickel's efforts to train them for anti-tank warfare.*

9. *Setting up of index cards for all boys and girls using all possible media such as personal contacts, circulars, bulletins and private correspondence.*

10. *Taking of a census of all teenagers in active service. (10 boys and 2 girls out of ten thousand lost their lives).*

Conclusions

The author based his book on his personal diary, on correspondence between German and Ukrainian authorities, on photographs and reports of his colleagues, many of whom are still living this side of the Iron Curtain, on unpublished memoirs of Mr. T. Bilostockyj, on diaries of educators who lived in camps, and diaries of boys and girls themselves, on newspaper articles published during and after the war, on archives of the UCWC and those of The Ukrainian Encyclopaedia and finally on the work of Mr. P. Isajiw entitled History of the Ukrainian Educational System in Occupied Ukraine (not yet published).

The purpose of this work is:

a) *to give a factual account of recruitment of Ukrainian boys and girls for the anti-aircraft services.*

b) *to help a future student of history in his studies of this period of time so that he may know what part was played in the Second World War by Ukrainian teenage boys and girls and perhaps to add another page to the long history of human suffering inflicted on Ukrainians by their innumerable invaders and the courage of Ukrainians to fight for human rights, dignity and freedom.*

R E S U M E

Das Jahr 1943

Der Wendepunkt des zweiten Weltkrieges fand im Jahre 1943 statt. Der "D-Day" und die Kapitulation von Stalingrad sicherten den Alliierten entscheidendes Uebergewicht ueber Hitler. Er dachte aber nicht daran, zu kapitulieren. Mit den Aussichten auf eine neue Waffe hielten Hitler und seine Minister den Geist des deutschen Volkes aufrecht, obwohl nur noch wenige an den Sieg glaubten. Unter anderem fehlte es den Deutschen bereits an Menschenmaterial, und als die Situation an den Fronten sich verschlimmerte, vertiel das Sicherheitsamt auf den Gedanken, die Flugzeugabwehrkanonen in den Staedten durch Kinder bedienen zu lassen, Knaben und Maedchen im Alter von 14 bis 17 Jahren, um die Wehrmacht zu entlasten. Dies wuerde dem Generalstab mehrere gute Divisionen aufsparen.

Himmler verwirklichte diesen Plan so schnell wie moeglich. Mit der Anwerbung der Kinder zum Luftschutzdienst beauftragte er den jungen, energischen Hauptbannfuehrer der HJ (Hitlerjugend) Nickel, der sofort in Berlin einen Stab von Mitarbeitern organisierte und seine Stelle die Hauptstelle Hauptbannfuehrer Nickel benannte. Sie war dem Reichsminister fuer die besetzten Ostgebiete unterstellt.

Proklamationen ueber die Anwerbung zum Luftschutzdienst

Laut der Proklamation der Hauptstelle Nickel sollten die Kinder freiwillig zum Luftschutzdienst angeworben werden. In Deutschland meldete sich zuerst die Hitlerjugend. Nickel hatte mit ihr keine Schwierigkeiten, denn sie meldete sich gerne und der Dienst imponierte ihr. Doch so leicht ging es nicht in den besetzten Gebieten, denn die Jugendlichen wollten sich nicht freiwillig melden, nachdem sie und ihre

Eltern die Deutschen und deren wirkliche Absichten ihrem Lande gegenueber kennengelernt hatten. Die Deutschen versprachen, dass sie niemand mit Gewalt einziehen wuerden, dass die Kinder unter denselben Bedingungen dienen wuerden, wie die deutsche Jugend, dass sie Urlaub kriegen wuerden, dass fuer sie religioes und kulturell gesorgt werden soll und dass sie ihre Studien fortsetzen koennten, nach dem Abschluss des Dienstes aber vor allen anderen das Recht haben wuerden, zu studieren und Arbeit zu kriegen. Ferner behaupteten die Deutschen, dass die Jugend aus dem Osten als Helfer bei der Luftschutzartillerie geschult werden solle und dass man sie zum Schutze ihres Vaterlandes und nur gegen bolschewistische Flugzeuge einsetzen wuerde. Aber weder die Eltern, noch die Jugend schenkten diesen Versprechungen Glauben. Haette das deutsche Arbeitsamt zugleich mit der Anwerbung nicht gedroht, dass es die gesamte Jugend zur Fabrikarbeit einziehen werde, haette sich niemand freiwillig gemeldet.

Der Verlauf der Anwerbung

Die Mitarbeiter Nickels, mit Proklamationen, Verlautbarungen, Flugblaettern und Plakaten ausgeruestet, reisten von Stadt zu Stadt und von Dorf zu Dorf, beriefen dort mit Hilfe der Kreishauptmaenner Versammlungen von Eltern und Jugendlichen, und versuchten die letzteren zu ueberreden, sich zum Dienst zu melden. Der Erfolg war nichtig. Die Bevoelkerung wartete auf die Anweisungen seitens der Leitung der Nationalausschuesse, die sich inzwischen in allen besetzten Gebieten gebildet hatten; da aber keine kamen, so meldeten sich fast keine Kinder.

Was die ukrainische Jugend anbelangt, so hatten die Deutschen, um die Jugend zum Luftschutzdienst anzusporren, die Unterschriften der Mitglieder des ukrainischen Hauptausschusses und des Wehrausschusses der Division "Galizien" gefaelscht, darunter auch die meinige, weil ich damals Leiter der Jugendabteilung beim ukrainischen Zentralausschuss war. Unsere Proteste bei den deutschen Be-

hoerden blieben erfolglos. Die Gestapo aber gab uns den Rat, diese Frage nie mehr aufzustellen, und der Hauptauschuss, nachdem er den "Rat" sehr wohl begriffen hatte, beschloss, einstweilen zu schweigen und die Fuersorge fuer die eingezogene Jugend zu organisieren sowie dafuer zu sorgen, dass die Versprechungen, die die Deutschen gemacht hatten, eingehalten wuerden.

In die Werbeaktion mischte sich auch die Schulbehoerde ein. Der Beauftragte fuer das Schulwesen Dr. Mak, dem das ganze ukrainische Schulwesen unterstellt war, suchte Schulen auf und drohte den Direktoren, Lehrern und Schuelern, dass er alle Schulen aufloesen wuerde und dass das Arbeitsamt die Schueler zum Fabrikdienst einzoege in dem Falle, wenn nicht all die gesunde Jugend in Massen zum Luftschutzdienst antraete.

In den Frontzonen mobilisierten die Deutschen alle Juendlichen ohne Unterschied. Viele fluechteten in die Waelder, besonders die aelteren Burschen, die in die UPA (Ukrainische Aufstaendische Armee) eintraten, welche sowohl gegen die Deutschen als auch gegen die Bolschewisten ankaempfte. Als dann die siegreichen bolschewistischen Armeen nach dem Westen vordrangen, verschleppten die Deutschen aus den bedrohten Gegenden auch die aelteren Leute und schickten sie nach Deutschland zur Arbeit in den Fabriken, Steinbruechen und bei den Bauern. Im ganzen verschleppten die Deutschen etwa 3 Millionen Menschen aus der Ukraine. Doch viele Leute wanderten auch freiwillig nach dem Westen aus, um nicht unter die bolschewistische Gewalt zu geraten, denn sie kannten wohl die Roten aus 25-jaehriger Erfahrung in den Zentralgebieten und aus den Besatzungs Jahren 1939-1941 im Westen der Ukraine (siehe Ukraine: a Concise Encyclopaedia, I, pp. 886 - 87). Die Fluechtlinge wurden in besonderen Lagern untergebracht, haeufig unter freiem Himmel. Diese Lager wurden dann von geschulten Propagandisten aufgesucht, jungen Burschen und Maedchen, gut gekleidet, zufrieden und stolz darauf, dass sie der "grossen Gemeinschaft der europaeischen Voelker"

ungehoerten, die fuer ein "neues Europa" kaempfte. Ihnen gelang es teilweise, die Jugendlichen zu ueberzeugen, dass ihr Platz nicht in den Lagern sei, in Hunger und Kaelte und in der staendigen Furcht vorm Arbeitsamt, sondern in den Reihen des Luftschatzes, unter vielen Tausenden von Jugendlichen verschiedener Nationalitaet, die sich dort sicher und wohl fuehlten.

Diese Luftschutzverbaende der Jugend wurden von den Deutschen SS-Junaken oder SS-Zoeglinge benannt, wahrscheinlich deshalb, um ihnen den Glanz der Spezialabteilungen zu verleihen, denn bekannterweise galten SS-Verbaende als die besten, mutigsten und meist privilegierten Abteilungen der deutschen Streitkraft. In der zweiten Haelfte des Jahres 1944 bestanden sie aus etwa 100,000 Jungen und Maedchen, die deutsche Jugend nicht mitgerechnet, und zwar: etwa 50,000 Ungarn, 14,000 Russen, 10,000 Ukrainer, 7,000 Letten, 3,300 Weissruthenen, 7.200 Litauer, 1.100 Esten, und ausserdem noch Araber, Belgier, Hollaender, Griechen, Italiener, Zigeuner, Tataren, Slovaken, Flaemen und Franzosen, — Zahl unbestimmt. Darunter gab es etwa 10% Maedchen.

Die Schulung der Jugendlichen

Nicht alle Jungen und Maedchen wurden zu Helfern fuer den Luftschutzdienst geschult (die sogenannten SS-Zoeglinge bzw. Luftwaffenkampfhelferinnen), sondern etwa nur die Haelfte. Sie hatten die leichten und schweren Flugzeugabwehrgeschuetze, Maschinengewehre, Sperrballons und Scheinwerfer zu bedienen. Der Rest der Jungen, insbesondere diejenigen, die nicht Deutsch konnten und koerperlich nicht auf der Hoehe waren, wurden zu gewoehnlichen Arbeiten auf den Flugplaetzen eingesetzt, in den Luftwaffenfabriken und -werkstaetten, bei Fernsprechverbindungen, in Steinbruechen und zum Ausschaufeln von Schuetzengraeben. Auch wurden sie zur Schuttbeseitigung nach den Bombardierungen und zum Loeschen von Feuerbraenden verwendet.

Am besten hatten es noch die Jungen, die bei den Bat-

terien dienten. Allen anderen fehlte es an Kleidung, Waesche, Seife und Nahrung, und die Instruktoren und Vorgesetzten behandelten sie oft sehr brutal. Sie wurden manchmal gepuegelt und erhielten keine Freizeit.

In den letzten Monaten des Krieges versuchte Nickel mit seinen Mitarbeitern, die Jungen zur Panzerabwehr einzusetzen und hatte bereits entsprechende Geheiminstruktionen erlassen. Zum Glueck gelang es aber mit Hilfe des Luftwaffenkommandos, das sich nicht in den Haenden der SS befand, diese Plaene zu vereiteln. Nur in seltenen Faellen machten einige Jungen diese Schulung durch und beteiligten sich sogar am Kampf gegen die Panzer auf den Strassen Berlins.

Auch nicht alle Maedchen wurden als Luftwaffenkampfhelferinnen geschult. Die meisten wurden in den Verbaenden verwendet, die vor den Bombardierungen die Objekte zu vernebeln hatten (eine sehr schwere und schmutzige Arbeit), zum Bedienen der Scheinwerfer, hie und da zu Kanzleiarbeiten, in Lazaretten, Kantinen, Fabriken, zum Verladen der Munition (eine ueberanstrengende Arbeit fuer Maedchen), ja selbst zur Arbeit auf dem Lande.

Die Lage der Maedchen war viel schlimmer, als die der Jungen. Sie waren haeufig dem mehr oder minder rohen Hofmachen der deutschen Aufseher ausgesetzt, und wenn es erfolglos blieb, raechten sich die Aufseher dadurch, dass sie die Maedchen auf die meist exponierten Posten schickten. Es kamen auch allerlei Misshandlungen, ja sogar Vergewaltigungen vor. Dabei ist zu bemerken, dass die Moral der ukrainischen Jugend und insbesondere der Maedchen sehr hoch stand.

Die Information ueber den ukrainischen Hauptausschuss

Nachdem die Deutschen Polen und spaeter Galizien besetzt hatten, duldeten sie mehr oder weniger die ukrainischen Hilfskomitees, die sich spontan, zuerst auf polnischem Gebiet, gebildet hatten, um das kulturelle und wirtschaftliche Leben aufzubauen, den Fluechtlingen zu helfen und die ukrai-

nischen Interessen vor den Deutschen zu vertreten. Es entstanden unmittelbar ukrainische Schulen, Jugendorganisationen und Kooperativen. Um das Wirken dieser einzelnen Komitees zu koordinieren, wurde in Krakau eine Zentrale organisiert, die dann auf der Versammlung der Vertreter aller halblegalen Komitees im April 1940 ihre endgültige Gestalt fand, wobei Prof. Volodymyr Kubijovyč zum Leiter gewählt wurde. Die deutschen Behörden erkannten zwar die Zentrale nicht an, aber tolerierten sie. Erst im Juni 1940 legalisierten die Deutschen die Hilfskomitees fuer die nicht-deutsche Bevoelkerung. Die Deutschen selber bearbeiteten fuer sie die Statute, welche sie dann herausgaben. Das geschah unter dem Druck des Amerikanischen und des Internationalen Roten Kreuzes, die eine Hilfsaktion fuer die Bevoelkerung des Generalgouvernements begonnen hatten. Auf diese Weise wurde die Zentrale des ukrainischen Lebens und Treibens in der bescheidenen Form einer Hilfsorganisation legalisiert, naemlich als der Ukrainische Hauptausschuss mit dem Sitz in Krakau (siehe *Ukraine: a Concise Encyclopaedia*, Toronto, Univ. of Toronto Press, 1963, I, pp. 878 - 80).

Der Hauptausschuss bestand aus verschiedenen Abteilungen, darunter die Abteilung Schulwesen, die fuer den Aufbau von Schulen aller Typen sorgte, und die Abteilung fuer Jugend- und Familienfuersorge, die bestrebt war, die Jugendlichen nicht verkommen zu lassen, sondern zum Studieren anzuregen, damit sie in der Zukunft eine koerperlich und moralisch gesunde ukrainische Generation abgeben. Mit diesem hohen Ziel vor Augen organisierte der Hauptausschuss Kindergaerten, Volks- und Mittelschulen, sowie landwirtschaftliche, Handels- und Fachschulen und Kurse und spaeter sogar Fachkurse auf einem Hochschulniveau. Der Hauptausschuss sorgte auch fuer die physische und sportliche Erziehung der Jugend, fuer eine ergaenzende Bildung der Erwachsenen, indem er in Staedten und Doerfern Lesehallen und Kulturvereine gruendete, und schuetzte die ukrainische Jugend solange wie moeglich vor der Deportierung zur Arbeit nach Deutschland. Als aber die deutsche Kriegsmaschine zu versagen anfang und die Deutschen die Jugendlichen mit Ge-

walt zur Fabrikarbeit und zum sogenannten Baudienst zu zwingen begannen, beschloss der Hauptausschuss, sie zu beschuetzen und dafuer zu sorgen, dass sie nicht von den Deutschen ruiniert werden.

Der Hauptausschuss versorgte sie mit der Presse und mit Buechern, sorgte fuer deren religioese Betreuung und blieb mit ihnen in steter Verbindung.

Auf dieselbe Weise sorgte der Hauptausschuss auch fuer die Minderjaehrigen, die mit Gewalt zum Luftschutzdienst eingezogen worden waren, oder aber zuweilen sich freiwillig gemeldet hatten. Die Schul- und die Jugendabteilungen des Hauptausschusses wurden in die Fuersorge fuer die SS-Zoeglinge und Luftschutzkampfhelferinnen eingeschaltet. Der Verfasser war damals Leiter der Jugendabteilung. Er hatte Erfahrung im Umgang mit den Deutschen. Er war frueher Leiter der Schulabteilung des ukrainischen Hilfskomitees in Lwiw (Lemberg) und musste oft bei den deutschen Schulbehoerden intervenieren, wenn es sich um die Gruendung neuer Schulen und um ihre Besetzung mit Lehrkraeften handelte sowie um den Schutz der ukrainischen Jugend gegen die Massnahmen des Arbeitsamtes.

Wie der Hauptausschuss die Rechte der SS-Zoeglinge und der Luftschutzkampfhelferinnen schuetzte

Die Deutschen hielten ihre Versprechen nicht, die sie den Jugendlichen und ihren Eltern vor der Einberufung zum Luftschutzdienst gemacht hatten. In den Ausbildungslagern gab es keinen Unterricht nach einem akademischen oder einem Fachprogramm, es gab keine religioese Obhut, die Jugendlichen erhielten keine Buecher und keine Presse, hatten keine Verbindung mit ihren Familien, sie beklagten sich oft ueber Mangel an Waesche, Decken, Seife und Freizeit. Ihre Eltern kriegten keine Zuschuesse, um Hilfsarbeiter fuer die Wirtschaft zu dingen, welche mit der Wegreise ihrer Kinder nach Deutschland verfallen musste. Der Hauptausschuss erhielt Hunderte von Briefen sowohl von den Eltern, als auch von den Jugendlichen mit den Bitten, zu intervenie-

ren und zu helfen. Man musste verschiedene Aemter und militaerische Stellen aufsuchen, um die Misstaende abzuschaffen. Zuerst wollten die Deutschen ueberhaupt keine Vertreter des Hauptausschusses zulassen und machten alle moeglichen Schwierigkeiten. Man musste versuchen, eine Genehmigung von der Regierung des Generalgouvernements, der der Hauptausschuss unmittelbar untergestellt war, zu erhalten. Aber auch dies half nicht, wenn es sich um das Aufsuchen von militaerischen Lagern handelte, denn dazu war eine Genehmigung der militaerischen, nicht der Zivilbehoerde noetig. Die Wehrmacht aber respektierte die Stelle Nickels nicht sehr, die fuer die Einbeziehung der Minderjaehrigen und fuer deren ideologische Ausbildung verantwortlich war, und zwar wahrscheinlich deshalb, weil man die Jugendlichen der SS einverleibt hatte. Die deutsche Luftwaffe befand sich nicht unter der Vormundschaft der SS und es bestand zwischen beiden keine Harmonie. Fuer die jugendlichen Verbaende waren vor allem Nickel selbst mit seiner Stelle zustaeendig, dann aber die Hitlerjugend, das SS-Hauptamt, die Regierung des Generalgouvernements, der Sicherheitsdienst und die Gestapo, die Schulbehoerde und die Luftwaffe. Alle diese Behoerden kooperierten ueberhaupt nicht miteinander, ja bekaempften sich sogar gegenseitig. Ausserdem versicherte jede von ihnen den Vertretern des Hauptausschusses, dass sie allein zustaeendig sei und man allein mit ihr in Verbindung stehen sollte.

Die ukrainischen Luftschutzhelfer teilte man der Gruppe "Sued" zu, mit dem Mitarbeiter Nickels, Oberbannfuehrer Haupt, an der Spitze. (Die Balten gehoerten der Gruppe "Nord", die Weissruthenen und die Russen der Gruppe "Mitte", ausserdem gab es die Gruppe "Reich", deren Auftrag es war, die Jugendlichen in den Umsiedlungslagern anzuwerben). Der Verfasser hatte mit Haupt grosse Schwierigkeiten, weil dieser ohne groessere Bevollmaechtigungen Nickels nichts aus sich selber heraus entscheiden oder zurechtsetzen konnte. Auch wollte er mit dem Hauptausschuss nichts zu tun haben, denn er wusste, dass der Hauptausschuss dem ganzen Unternehmen abweisend gegenueberstand. Er schlug

uns vor, irgendeinen energischen Vertreter des Ausschusses zum Betreuer der Jugendlichen zu erwählen, der dann fuer uns alle Angelegenheiten erledigen koennte. Fuer diesen Posten wurde der bekannte Paedagoge und Sportsmann T. Bilostocky ernannt.

Als aber auch dann die Zustaende sich nicht besserten, trat der Verfasser unmittelbar mit Nickel in Berlin in Verbindung. Doch die Aussichten waren nicht viel versprechend. Nickel wollte mich und den Hauptausschuss ueberzeugen, dass es jetzt nicht an der Zeit waere, sich mit der kulturellen Taetigkeit zu befassen, denn der Krieg befinde sich im Kulationspunkt und wir sollten alle nur fuer die militaerische Ausbildung der Jugend sorgen. Es sei hoechste Zeit, den Beschwerden einzelner Jugendlichen oder ihrer Eltern kein Gehoer zu schenken und mit dem Kritisieren seiner Stelle aufzuhoeren. Spaeter nannte er mich im Brief einen Generalanklaeger (siehe Seite 253) und lehnte jede Mitarbeit mit mir und dem Hauptausschuss ab. Trotz allem aber gelang es spaeter dem Hauptausschuss sowie dem Verfasser personlich, in die Lager vorzudringen und mit den Jugendlichen so gut wie moeglich eine Verbindung zu unterhalten.

Was hat der Hauptausschuss fuer die Jugendlichen getan?

1. Der Hauptausschuss verteilte unter die Jugendlichen 12,000 Exemplare der Zeitung "Krakiwski Wisti" (Krakauer Nachrichten), 10,000 Buecher geschichtlichen und naturwissenschaftlichen Inhalts sowie Heimatliteratur, 6,500 Gebetbuecher, 5,500 kleine Kalender, 1,000 Exemplare eines Unterrichtsbuches ueber Geschichte und Geographie der Ukraine, 400 Buechlein mit Weihnachtsgesaengen und ebensoviele mit dem Verzeichnis ukrainischer Feiertage;

2. Der Hauptausschuss lud 19 Paedagogen und 14 Geistliche zur Betreuung ueber die Jugendlichen ein. Zwar nicht alle, aber die Haelfte davon verharrete bei den Jugendlichen die ganze Zeit in den Lagern oder auf den Posten und hielt mit ihnen fast bis zum Kriegsende aus. Die Geistlichen

hielten bei den Batterien die Gottesdienste ab, hoerten Beichten ab und erteilten die hl. Kommunion;

3. Der Hauptausschuss gruendete in Wien, Berlin und Lueben Frauenkomitees, die fuer die Jugendlichen Buecher und Gebaeck besorgten sowie auch Besuche ihnen abstatteten;

4. Der Hauptausschuss organisierte fuer die Junaken in Linz an der Donau (Oesterreich) ein Gymnasium und in Aspern bei Wien sowie in Malta (Kaernten) fuer sie Gymnasialkurse. Ausserdem wurden Lehrer in einzelne Lager geschickt, wo sie den Jugendlichen den Deutschunterricht gaben und fuer deren anstaendige Haltung sorgten;

5. Der Hauptausschuss suchte durch seine Vertreter die Jugendlichen in den Lagern sowie auf ihren Posten auf und wies die Leiter auf alle festgestellten Unzulaenglichkeiten hin;

6. Der Hauptausschuss organisierte Weihnachtsfeiern fuer die Jugendlichen, indem er seine Vertreter mit Buechern und Weihnachtsgaben zu 72 Aufenthaltsposten schickte;

7. Der Hauptausschuss hielt ungefaehr einhundert Konferenzen mit den deutschen Stellen ab bezueglichen der Versprechungen, die man an die Jugendlichen gemacht hatte;

8. Der Hauptausschuss vereitelte die Absichten der Dienststelle Nickel, die Jugendlichen gegen die Panzer einzusetzen;

9. Der Hauptausschuss brachte durch seinen Vertreter T. Bilostockyj, der persoenliche Kontakte mit den Jugendlichen hatte, sowie durch Zirkulare anlaesslich der religioesen und nationalen Feiertage, durch Verlautbarungen und Korrespondenz es fertig, eine Kartotek der Jugendlichen aufzustellen;

10. Der Hauptausschuss ueberpruefte die Verluste der Jugendlichen waehrend ihrer Dienstzeit; auf 10,000 Jugendliche kamen damals 10 Jungen und 2 Maedchen um.

Der Verfasser stuetzte sich in seiner Arbeit auf folgendes Material: sein Tagebuch, deutsche Flugblaetter, die Briefkorrespondenz mit den deutschen und ukrainischen Stellen, Aufnahmen und Berichte seiner Mitarbeiter (die meisten befinden sich diesseits des Eisernen Vorhangs), ungedruckte

Memoiren von T. Bilostockyj, Aufzeichnungen der Erzieher, die zusammen mit Jugendlichen waren, Aufzeichnungen und Memoiren der Jungen und Maedchen, Kriegs- und Nachkriegspresseartikel, vorhandene Dokumente des Hauptausschusses, Enzyklopaedie der Ukrainekunde, sowie Studie von P. Isajiw "Die Geschichte des ukrainischen Schulwesens im Generalgouvernement". Mit dieser Arbeit beabsichtigt der Verfasser zweierlei:

a) *die wirklichen Vorgaenge waehrend der Anwerbung der ukrainischen Jungen und Maedchen zum Luftschutzdienst wahrheitsgetreu darzustellen;*

b) *dem zukuenftigen Historiker die Studie ueber die Teilnahme der minderjaehrigen ukrainischen Jugend am zweiten Weltkrieg zu erleichtern.*

ДОКУМЕНТИ

Торонто, 2 січня 1964.

Високоповажаний і Дорогий Отче — Колего:

Приготовляю до друку працю п. н. „Українська неповнолітня молодь в німецьких протилітунських частинах під час 2-ої світової війни”. Маю матеріали до генези цієї справи і матеріали про заходи УЦК, якщо йдеться про релігійно-моральну, духову і матеріальну опіку над юнаками (-чками) і маю теж докладні відомості про організаційні заходи проф. Т. Білостоцького, який в той час був офіційним провідником молоді при штабі Нікеля, але не маю докладних відомостей про те, чи в усіх таборах відбувалося навчання і хто його проводив, хто виконував релігійну опіку і в якій формі і хто оплачував учителів і священників.

Був би дуже вдячний, якби Ви були ласкаві подати

1. місце і країну, в якій Ваш табір мав місце,
2. умовини праці з юнаками,
3. число юнаків (-чок) у таборі,
4. про поведінку німецьких інструкторів з юнаками (-чками),
5. хто з УЦК відвідував табір,
6. загальну характеристику нашої молоді, якою Ви опікувалися.

Якщо відомі Вам прізвиська юнаків (-ок), що були вбиті, ранені або взяті в полон під час служби і число тих (без прізвиськ), що по капітуляції Німеччини повернулися на рідні землі, тоді був би Вам особливо за це вдячний.

Знімки з тих часів дуже побажані. Я міг би зробити репродукції і з подякою відіслати Вам оригінали.

Також просив би зазначити, хто запросив Вас до опіки над юнаками і в яким часі Ви цю опіку виконували.

Додаю теж квестіонар, який я вислав на адреси юнаків (-ок) і прошу передати його при нагоді знайомому Вам юнакові (-чці) до виповнення і переслання на мою адресу. Коли б потребували більше примірників, радо пришлю.

Сподіваючись, що до двох тижнів отримаю відповідь на моє прохання, вітаю Вас сердечно і бажаю всього добра

Ваш

Зенон Зелений

Торонто, 2 січня 1964.

Вшановний (-а) Пане — Пані!

Приготовляю до друку працю п. н. „Українська неповнолітня молодь в німецьких протилітунських частинах під час 2-ої світової війни” і звертаюся до Вас з проханням виконати нижчий квестіонар, дані якого зроблять мою працю повнішою. Працю видає Братство Дивізійників.

1. Ваше ім'я і прізвище
2. Як звербований (-а) до юнаків (-ок)
 - 1 силою
 - 2 добровільно і чи за згодою батьків
3. Якщо силою, то в яких обставинах?
4. Якщо добровільно, то чи сам, чи за намовою і з чийого боку?
5. Де перебував у переходовому таборі?
6. Де у вишкільному?
7. Чи українці становили окрему групу?
8. Які були відносини в таборі?
9. Який вишкіл відбув (-ла) юнак (-чка)?
10. Чи було в таборі навчання і якщо так, то за якою програмою (гімназійною, семінарійною, технічно-фаховою) і хто його проводив
11. У яким вимірі годин денно?
12. Чи була релігійна опіка і хто її виконував? (Прошу зазначити — стала, чи доривочна)
13. Хто з УЦК (Українського Центрального Комітету) відвідував табір і скільки разів
14. Чи отримували Ви від УЦК книжки, часописи, молитовники, співаники, харчі?
15. Який харч був у таборі? Чи голодували?
16. Як було з одягом, взуттям, білизною і милом?
17. Яку платню отримував (-ла) юнак (-чка)?
18. Подати число юнаків (-чок) у Вашому таборі, а потім у формациї, до якої був (-ла) приділений (-а) по вишкোলі

УКРАЇНСЬКІ ЮНАКИ І ЮНАЧКИ!

Упродовж *многих століть* аж до сучасних днів *Україна* була оборонним муром для Європи перед заливом варварських орд Азії. І впродовж століть змагалась і кривавилась наша Батьківщина в боротьбі з азійськими ордами, засвідчуючи тим свою беззастережну приналежність до Європи. І тепер найбільша в історії людства й найжахливіша війна, що її веде Німеччина для захисту європейської культури перед варварськими ордами більшовизму, нищівно проходить по чудових життєдайних ланах нашої многотрадальної Батьківщини.

А в тім знову *Україна* засвідчує своєю співучастю в боротьбі приналежність до *Європи*. Десятки тисяч *українських добровольців* Дивізії - СС та *Українського Визвольного Війська* пліч-о-пліч з *німецькою армією* найхоробріше борються проти жорстокої комуністично-більшовицької навали, яка загрожує цілому світові. В тій важкій боротьбі самовіддано допомагають десятки тисяч *українських робітників і робітниць* у промислі й сільському господарстві.

Не остається теж позаду *українська молодь*, що невпинно працює для великого діла перемоги. Кільканадцять тисяч *робітничого та сільського — господарського юнацтва*, а головно десять тисяч *українських юнаків і юначок допоміжної літунської оборони*, творять нову організацію, що з посвятою працює для святого діла визволення, відбудови та оборони *України* від її віковичного ворога.

В історичному дні поминок *українських героїв* 1-ого листопада приступив до праці *Провід Українського Юнацтва*. Спираючись на величні традиції *українських організацій молоді* в Батьківщині, приступаємо до важкої і відповідальної праці, у змінених обставинах, але з неменшим завзяттям, бо просвічує нам шлях беззастережна єдність та відданість у юнацькій службі нашій *Неньці*, для її кращої долі й волі.

СЛАВА УКРАЇНІ!

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

УКРАЇНСЬКИМ ЮНАЧКАМ І ЮНАКАМ
З ХРИСТОВИМ РІЗДВОМ
ВІД ПРОВІДУ УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

Д о р о г і Д р у з і !

Оце вперше приходиться нам зустрічати *Христове Різдво*, це традиційне, сімейне свято *українського народу*, здалека від рідних сторін нашої великої *Батьківщини*, яку не пощадили страхіття сучасної війни.

Ми відірвані від наших найдорожчих *батьків*, *родин* — *своєків*, із якими рік-річно ділилися святою просфорою, при-держуючись старовинних, прадідівських звичаїв чудової укра-їнської різдвяної містерії. Тепер ми перебуваємо в важких умо-винах війни і твердої допоміжно-військової служби, але ми свідомі того, що з нами у з'єднаному, спільному гурті наші Старші Побратими *українські добровольці Дивізії-СС, Україн-ського Визвольного Війська*, що з нами *українська молодь* і ціле *українське громадянство*.

Всі ми линемо душею в *Україну*. Бо так є всюди, де лише б'ється хоч би одне українське серце, де б воно не було і в яких важких умовах воно не жило б. Усюди на *Святий Вечір* бу-дуть співати з нами спільно безсмертну нашу *коляду - мольбу*:

Просим Тебе, Царю,
Просимо всі нині,
Даруй славу, верни волю
Нашій Неньці — Україні...

І всі разом подумаємо тоді про наших Братів *українських добровольців*, що перебувають тепер у боях на фронті, та про наших *батьків і рідних*, що є по цій або по тій стороні бойових дій. А всі вони з нами співатимуть у цей мент оту могутню нашу *коляду* і будемо передавати собі взаємно леліані в наших сер-цях побажання, щоб наша „*Нова радість стала*”.

Мусимо зложити тоді урочисто наш *юнацький обіт*, що бу-демо *вірними й гідними дітьми* нашої *Батьківщини*.

В цю величну, святочну хвилину передаємо теж усім нашим *землякам українцям* від усього *українського юнацтва* наше ста-ровинне ХРИСТОС РАЖДАЄТЬСЯ!

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

З а в в а г и .

До зустрічі Різдвяних Свят треба юнацьким підстаршинам перевести з усіма своїми роями юнаків-юначок відповідну підготовку. Мабуть усюди там, де є більші з'єднання наших юнаків-юначок, будуть спільні Різдвяні Вечори із запрошеними представниками Командування, а часто теж делегатами українських центральних установ, українськими духовниками, вчителями. Чи треба тому вяснення, що до зустрічі тих представників українського громадянства серед нас юнаків-юначок слід дбайливо приготувитися?

Отож треба вибрати із співучих юнаків (-ок) хоровий гурток, приділити провідника, щоб гарно вивчити співати українські колядки та народні пісні. Треба вивчити так, щоби спів був гарний, якщо можна — хоральний, бо це великий і цінний скарб культури нашого народу, який відчувають і незвичайно цінують чужинці.

Добре було б, щоби один з юнаків-юначок вивчив та задеклямував актуальний вірш, чи то з нагоди Святого Вечора, чи загального змісту. Також часто прийдеться зложити побажання Командуванню чи подяку за влаштування Різдвяного Вечора німецькою мовою і тоді треба уложити собі коротку подяку, написати і відчитати та це треба заздалегідь передбачити і призначити когось відповідного.

Іншим знову треба призначити декорацію приміщення. На Різдвяні Свята всі юнацькі кімнати мусять бути виїмково впорядковані і прикрашені. А вже окремо треба доложити старання, щоби прибрати місце, де відбуватиметься Різдвяний Вечір.

З усіма треба перепроводити виховні гутірки, як поводитися в часі вечора та при святочному столі, щоби все проходило в питомій нам, українській, культурній атмосфері, щоби ніяким вчинком не дати причини до злого враження, що могло б причинитися до якогось закиду нашому юнацтву.

Чому Провід УЮ пише про те? Бо, нікуди правди діти, доводиться нам деколи й гірке слово почути, що трапляються між українськими юнаками такі вчинки, що не приносять чести. Випадки гри за гроші в карти, підміювання, а навіть найбільш нечесне в збірності — крадіж чужих речей.

Тому Провід Українського Юнацтва піддає це загальній розвазі юнацьких підстаршин і вірить, що юнаки - юначки з честю вив'яжуться з тих завдань і українські представники з радістю почують признання про вартісну й національну турботу українського юнацтва.

УКРАЇНСЬКИЙ ЮНАЧЕ!

Т е б е

закликає європейська молодь співпрацювати для нової Європи.
Помагай, як допомічний дружинник німецької авіації, в рядах юнаків !!

Ти борешся за волю Твоєї української батьківщини в Європі єдності, свободи й справедливості.

Допоможи в боротьбі проти заклятого ворога Твого народу — б о л ь ш е в и з м у!

Виконай заповіт героїв КРУТ.

Вступай в ряди борців, разом з молоддю Європи.

Ти будеш: передовим борцем української молоді.

Ти пізнаєш: Європу, її мову, її культуру. Після двох років військової служби перед Тобою будуть відкриті всі шляхи, і Ти зможеш продовжувати свою фахову освіту в найкращих учбових закладах Європи.

Ти житимеш: з Твоїми земляками. На чужині Ти будеш не сам, а в товаристві людей однієї з Тобою крови та однакових поглядів.

Ти будеш: підчас військової служби цілком забезпечений з національного, релігійного і матеріального боку. Твоїх родичів підтримуватимуть і захищатимуть. Вони матимуть по-

Ти матимеш: стійний зв'язок з Тобою. Ти діставатимеш відпустку і Твої рідні відвідуватимуть Тебе. таке саме харчування, помешкання, униформу та платню, як і німецька молодь на військовій службі. З Тобою поводитимуться так само, як і з нею.

За Твою працю Тебе нагороджуватимуть. Якщо Ти визначишся, то дістанеш відзнаку „За вояцьку службу європейської молоді“. Відзнака має чотири класи-

Відзнака 1-ої класи дає право на:
„безплатне фахове навчання за Твоїм вибором.“

Відзнака 2-ої класи дає право на:
„вільний вибір професії та на вступ до відповідних учбових закладів.“

ЗГОЛОШУЙСЯ НЕГАЙНО!

Не зволікай! чекати далі — це зрадити майбутнє свої батьківщини.

Фюрер Адольф Гітлер закликає і Тебе!

Приводь з собою і своїх товаришів!

Пам'ятай — кращі приходять першими!

Зголошуватися можуть усі — від 15 до 20 років!

МІСЦЯ ЗГОЛОШЕННЯ:

Meldestelle:

Українські батьки!

Українська молодь дістала вкінці можливість брати спільно з молоддю других європейських народів активну участь у боротьбі з большевизмом.

Всі ті, що ще надто молоді, щоби як вояки боротися на фронті, можуть в рядах СС-Юнацтва боронити батьківщину в запіллі. При тому вони підчас сповнювання своєї служби не будуть занедбувати шкільних обов'язків, бо шкільна наука відбуватиметься у таборах даліше правильно. Зголошення до СС-Юнаків є добровільне. Молодь буде приміщена в просторих, добре зорганізованих таборах і під кожним оглядом зрівнана з німецькою молоддю. Їхній вишкіл на помічників протилетунської артилерії будуть провадити німецькі вояки і українські провідники молоді. Всі товариші з однієї кляси, чи з одного села відійдуть разом до Німеччини. Їх включають там до частин помічників повітряної оборони, де вже сповняє таку службу молодь німецька, та молодь других європейських народів. Там відбуватиметься далі шкільна наука під проводом українських учителів.

Ваші діти задержать вповні свою національну та релігійну окремішність. Вони будуть під опікою українських священників, та діставатимуть українські книжки і журнали. Лікарська опіка в кожному таборі запевнена. Перед кожним юнаком, що добре сповнятиме свої обов'язки, відкриваються по двох роках служби всі дороги у виборі звання. Першвні матимуть змогу студіювати за допомогою держави і мають право на безплатний вишкіл у їхньому званні. Батьки матимуть змогу тримати тісний зв'язок зі своїми дітьми. Помічники протилетунської артилерії дістають такі самі відпустки, як німецька молодь, можуть писати листи і одержувати пошту.

Багато хлопців вже зголосилося і багато ще хотілоб зголоситися але не хочуть робити цього без Вашого батьківського дозволу.

Українські батьки! Коли Ваш син прийде до Вас і буде просити Вас, дозволу зголоситися до юнаків-СС — застановіться добре! По добрій застанові скажете напевно: »згода«. Легко зрозуміти, що Ви в теперішніх непевних часах не радо думаете про розлуку зі своєю дитиною. Але подумайте: чи Ваш син дома зовсім безпечний? Ніщо йому не грозить?

Є дві речі, що мають для 15—20 літнього юнака велике значення: 1) шкільна наука, 2) співжиття з однолітками в налагоджених умовах. В таборах юнаків-СС буде Ваш син мати запевнене і одне і друге. А чи можете Ви дати йому те дома? Чи не є важке для Вас батьків мати свідомість, що Ваш син у безпечному місці, під доброю опікою? Ваш 15- чи 18-літній син починає саме пропустувати крила. Ваш хлопець стає мужчиною. І саме на карного, самопевного, творчого, військово вишколеного члена національної спільноти виховують його в таборах помічників протилетунської оборони. А власне таких людей завжди треба українському народові.

І хоча Ваше серце здригається на думку про розлуку з Вашою дитиною, мусите ділати так, як наказує Вам розум.

Не слід нам в наші неспокійні і так важливі для майбутнього дні бути тільки глядачами, коли маємо можливість активно брати участь в боротьбі за добро нашого народу. Хиба-ж Ваш син не гідний того, щоби стояти нарівні з молоддю других европейських народів? Хиба-ж українські батьки не є гідні стояти поруч батьків других европейських народів?

Молодь Європи бореться проти спільного ворога, а матері всіх европейських народів глядять спокійно у майбутнє, що його виборять їхні сини. Там, де ціла Європа бореться проти спільного ворога — большевизму, не сміє забракнути української молоді!

Як будете роздумувати над Вашим рішенням, мусите взяти під увагу особисте добро Вашої дитини і політичні та національні інтереси народу. Як з однієї, так з другої точки бачення мусите признати, що служба Вашого сина в рядах юнаків-СС так йому, як цілому українському народові принесе тільки користь.

Подбайте отже про добро Вашого сина вже тепер, коли трапляється добра нагода.

Спокійно дивимося в майбутнє. Українська молодь зі зброєю в руках буде гарантом того, що Українці вже вневдовзі займуть належне їм місце в спільноті европейських народів.

Українські батьки! Представники Українського Центрального Комітету і Військової Управи підписали відповідні відозви і лєтючи цієї акції і її гаряче піддержують.

Українська Молоде! Твоє місце між нами!

У великій боротьбі за „бути чи не бути“ європейського континенту, ніхто краще не зрозумів значення цієї боротьби, як молодь Європи.

Європейська молодь далека від того, щоби легковажно забавлячись, очікувати рішального дня, вона відчуває інстинктивно, що вона теж втягнена в цей бій, зокрема тому, що вона покликана на скінченні цієї війни, при відбудові Європи взяти в ній рішальну участь.

В Німеччині навіть десятилітні причиняються своїм вкладом праці до перемоги. Вони збирають придиво, вони працюють як вістун при летунстві. П'ятнадцятилітні діють активно як помічники в протилетунській обороні. Великі тисячі з них відзначені воєнними відзнаками, тому що вони в найтяжчий для свого народу хвилині мимо своєї молодости стояли в рядах оборонців.

Так є у Франції, в Словаччині, Італії, Мадярщині, Болгарії та Румунії. Всюди вступає молодь в ряди своїх старших друзів.

Українська Молоде, чи хочеш цим подіям, які Тебе безпосередньо обходять приглядатися бездільно? Саме в цьому моменті, коли Твоя тісніша Батьківщина zagrożена большевизмом, коли щодня приноситься криваві жертви на те, щоби Галичина лишилася тим чим вона є, а саме європейською країною.

Також Ти мусиш включитися у воєний фронт, у фронт молоді Європи, що борється! Також Ти мусиш дати свій вклад в оборону краю та народу!

Для того вступај в ряди СС-Юнаків як помічник протилетунської оборони! Ти будеш боритися в цій спільноті для свободи Твоєї Батьківщини в Європі Єдності, Свободи та Справедливості. Тільки в цей спосіб можеш станути сміло перед обличчям Твоїх старших товаришів, які сьогодні боряться в рядах СС Стрільницької Дивізії „Галичина“!

Ти ще замолодий, щоб бути вояком на фронті, Ти покликаний до того, щоб бути вояком у завізлі.

Помічники протилетунської оборони — це юваки у віці 15—20 літ, які у всіх zagrożених налетами частинах Європи працюють при протилетунських гарматах. На цьому, такому відповідальному та почесному пості можеш виповнити свій обов'язок супроти Батьківщини.

Іде про Твою будучність, про будучність Твого Народу! Ця найтяжча з усіх воєн мусить знайти свій побідний кінець!

Перемога Німеччини — це перемога Європи, — отже вона забезпечує і Твою будучність. Якщо Ти сам не можеш стояти це на фронті — то через Твою участь звільниться один воєк для фронту.

Як помічник протилетунської оборони в рядах СС-Юнаків пізнаєш Європу, її мову, її культуру. Ти вступиш у дружній союз європейської молоді! Перед Тобою стоїть весела та щаслива будучність.

Ти матимеш ті самі харчі, помешкання та однострій, що й німецька воєньолу у воєній службі. З Тобою будуть так само поводитися, як і з нею.

ТВОЇ БАТЬКИ ОДЕРЖАТЬ ДОПОМОГУ ТА ОХОРОНУ!

ТВОЯ БУДУЧНІСТЬ ЗАПЕВНЕНА!

ТВОЯ БАТЬКІВЩИНА БУДЕ НА ВІКИ ТВОЮЮ!

Зенон Зелений
Керманіч Відділу Молоді УЦК

Альфред Бізанц
Керм. Відділу Керманіч Управи

Осип Навроцький
Керм. канцелярія В

Dieses Merkblatt ist dem Jugendlichen durch den Lagerkommandanten auszuhändigen, wenn er das Erfassungslager zur Abfahrt in das Reich verläßt.

Wospitanik ⚡!

Junak ⚡ usw.

Du verläßt heute Dein Erfassungslager und fährst nach Deutschland. Du kommst in ein Land, das seit fünf Jahren im härtesten aller Kriege steht und das die Hauptlast dieses schweren Kampfes trägt. Deutschland kämpft auch für Dich und Dein Volk. Deshalb hast Du Dich freiwillig zum Kriegseinsatz der europäischen Jugend gemeldet. In Deutschland gilt im Kriege das Gesetz härtester Disziplin. Es muß überall tapfer gekämpft und fleißig gearbeitet werden. In dieses tapfere und fleißige Land bist Du nun hineingestellt als ein Sendbote Deines Volkes. So wie Du bist, wird man Dein Volk beurteilen. Sei fleißig, freudig, sauber, ehrlich, anständig, mutig, tapfer, damit man das gleiche auch von Deinem Volk sagt. Die Dir gegebenen Zusagen werden voll erfüllt. Du mußt Dich bewähren. Der beste, der erste, der hervorragendste Spezialist mußt Du werden wollen, der disziplinierteste und tapferste Soldat.

Jedes Anliegen, jede Sorge, die Du hast, sage Deinem Vorgesetzten. Tue es höflich und korrekt, wie Du es als Soldat lernst.

Nachrichten an Deine Angehörigen kannst Du geben:

1. Mit Feldpost über Deine Anschrift, die Du von Deinem Truppenteil erfährst.

2. Ueber das Erfassungslager, in dem Du warst.

In Deutschland kannst Du schreiben an:

1. Reichsminister für die besetzten Ostgebiete,
Dienststelle Hauptbannführer Nickel,
Berlin C 2, Klosterstraße 79,
Tel.: 52 56 01;

2. An Feldpostnummer 14 298

3. An Dienststelle Osten der Hitler-Jugend,
Leitstelle Troppau,
Troppau/Sud., Jägerndorfer Str. 16.

An eine dieser Anschriften teile sofort Deine Anschrift in Deutschland mit und jede Anschriftenänderung.

Wir wünschen Dir eine gute Fahrt ins Reich und ein großes Erlebnis in Deutschland.

Heil Hitler!

gez. Nickel
Hauptbannführer

Bestimmungen

Den Personalausweis hat der Inhaber stets in seiner Rocktasche bei sich zu tragen. Aufbewahrung im Gepäck, in der Unterkunft usw. ist unzulässig. Sor-same Aufbewahrung liegt im eigenen Interesse des Inhabers. Zu Eintragungen sind nur Dienststellen der Luftwaffe befugt. Eigenmächtige Änderungen sind verboten. Der Verlust des Personalausweises ist von dem Inhaber sofort dem Truppenteil oder der Dienststelle, bei der er sich gerade befindet, zu melden. Die Ausstellung eines neuen Personalausweises ist zu erbitten.

ПРАВИЛА

Власник особистої посвідки мусить завжди мати її при собі в кишені. Лишати її вдома або серед речей не дозволяється. В інтересі власника — добитливо зберігати свою посвідку. Записи в ній мають право робити тільки авіаційні установи. Самовільно щось змінювати заборонено.

Про втрату особистої посвідки власник її повинен негайно заявити військовій частині або установі, де він служить, і просити видати йому нову.

Best. Nr. 2/3 Gel. 1944

44. Helfer

PERSONAL-AUSWEIS

Nr.

Alle militärischen und zivilen Dienststellen werden
ersucht, dem Inhaber nötigenfalls Schutz und Hilfe
zu gewähren.

DER OBERBEFEHLSHABER DER LUFTWAFFE

Name _____

Vorname _____

Geburtsort und -jahr _____

Geburtsort _____

Farbe der Haare _____

Farbe der Augen _____

Besondere Kennzeichen _____

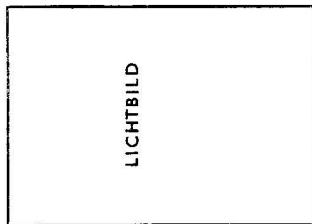
Tag des Dienst Eintritts _____

Ort und Tag _____

Truppenteil _____

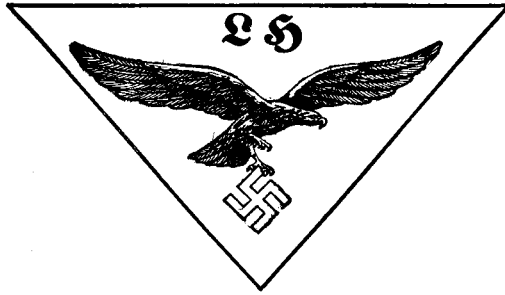
DIENSTSTEMPEL

1944		
	1945	
		1946

Unterschrift und Dienstgrad des Einheitsführers

Eigenhändige Unterschrift des Inhabers des Ausweises
Власноручний підпис власника особистої посвідки.

PERSONALBUCH

Kriegshilfeinsatz

Luftwaffe

ОСОБИСТІ ВІДОМОСТІ
PERSONALIEN

Прізвище Ім'я
Familienname Vorname

народився в
geboren am data in Місце народження, область (Ort, Kreis)

національність
Volksstammzugehörigkeit

професія родинний стан
Beruf Familienstand

місце мешкання вулиця буд. ч.
Wohnort Straße Hausnummer

служить у од до
gedient bei von bis

Заповнює тільки приймальна комісія:
Nur von der Annahme-Untersuchungskommission auszufüllen

Оглянуто дня в
Untersucht am in

Ступінь придатності Ріст
Tauglichkeitsgrad Größe

Прийнятий до авіації (летунський помічник) дня
Einberufen zur Luftwaffe (Luftwaffenhelfer) am

Пункт призначення
nach

частина
Truppenteil

Best.-Nr. 2/ukr. 1944 C/8974

Адреса найближчого родича
Anschrift der nächsten Familienangehörigen

Ч. службової посвідки
Nr. des Dienstausweises

День прийняття до юнацького табору №
Tag der Annahme in Erlassungslager

День переведення
Tag der Weiterleitung

Нове місце служби
Neue Dienststelle

Der Reichsminister
für die besetzten Ostgebiete

Dienststelle
Hauptbannführer NICKEL

Berlin C 2, den 30. Mai 1944

Vertraulich!

Nur für den Dienstgebrauch!

Der von Ihnen geführten Einheit sind Jugendliche aus den besetzten Ostgebieten zugewiesen worden, und zwar:

Diese Jugendlichen sind durch meine Dienststelle angeworben worden auf Grund einer Vereinbarung zwischen dem Reichsminister für die besetzten Ostgebiete, dem Reichsminister der Luftfahrt und Oberbefehlshaber der Luftwaffe, dem Reichsführer H und dem Jugendführer des Deutschen Reiches (Vereinbarung Nr. 166 a/44 geh.).

Die Jugendlichen haben sich f r e i w i l l i g gemeldet. Sie sind sehr willig, ja zum Teil sogar begeistert für ihren Einsatz. Im Gegensatz zu älteren Angehörigen der Völker aus den besetzten Ostgebieten sind sie nicht rein bolschewistisch erzogen, sondern eher in den 3 Jahren des Krieges erzieherisch vernachlässigt. Soweit es Litauer und Ukrainer aus Galizien sind, entfällt auch das.

Mit allen ist viel anzufangen, wenn man sie richtig behandelt. Die Welt, in die die Jugendlichen jetzt treten, ist ihnen völlig neu und damit fremd. Das bedingt besonders im Anfang, daß ihnen alles gründlich, richtig und oft mehrmals erklärt werden muß. Wenn es jeder weiß, soll man ihn voll verantwortlich machen. Hart sein, aber gerecht, ist der erste erzieherische Grundsatz für sie. Etwas mehr Mühe wird durch doppelten Erfolg belohnt.

Die sprachlichen Schwierigkeiten werden bald überwunden sein. Am Anfang eingeschobener Deutschunterricht wird sich bald lohnend in der Ausbildung und im Einsatz bemerkbar machen. Die Angehörigen der Völker des Ostens sind alle sehr sprachbegabt.

Im übrigen gilt in allem, daß man das tun soll, was vernünftig ist.

Wir wissen, daß der Weg zum Sieg für uns alle der Weg des totalen Krieges ist. Es kann uns dabei nicht gleichgültig sein, ob die in den Völkern des Ostens liegende Wehrkraft brach liegt oder gar Gegnern zur Verfügung steht. Es öffnet sich mit der Hereinnahme jugendlicher Kräfte auf dem nunmehr begonnenen Wege für uns eine einmalige Möglichkeit, diese Wehrkraft mit in den Dienst dieses Krieges zu stellen, von unerhörter Bedeutung. Darüber hinaus kommt besondere Bedeutung der Tatsache zu, daß nur von der Jugend aus der Bolschewismus total überwunden werden kann. Von diesem Gesichtspunkt gesehen, bedarf der Jugendliche vom ersten Augenblick seines Einsatzes ab einer ständigen erzieherischen Betreuung. Sie muß selbstverständliche Sache jedes einzelnen sein, der in irgendeiner Verantwortung dem Jugendlichen gegenüber vorgesetzt ist. Ich darf Sie bitten, den Ihnen unterstehenden Offizieren und Unteroffizieren diese auch für eine spätere deutsche Führung des Ostraumes so wichtige Frage sehr ans Herz zu legen. Die im Eingang meines Schreibens erwähnte Vereinbarung sieht eine Sondereinbarung in der Frage der erzieherischen Betreuung dieser Jugendlichen vor. Richtlinien dazu werden auf dem Wege über die Ihnen

vorgesetzte militärische Dienststelle in Kürze ergehen. Ich darf Sie bitten, der Sache, die auch im Interesse der Zucht und Ordnung für diese Jugendlichen bei der Truppe liegt, schon vor Erscheinen der offiziellen Richtlinien; deren Ausarbeitung naturgemäß Zeit erfordert, Ihre persönliche Aufmerksamkeit und Initiative zu schenken. Die Grundfrage auch für diese Jugendlichen lautet, so wie bei allen, die aktiv an diesem Kriegsgeschehen teilnehmen: „Wofür kämpfe ich?“ Diese Frage immer wieder neu und immer sich wiederholend zu beantworten, muß erste Aufgabe sein. Dem Jugendlichen muß in immer neuer Form einleuchtend klargelegt werden, daß er durch seinen Einsatz als Luftwaffenhelfer und durch seinen späteren Einsatz im landeseigenen Verband, bei der Polizei usw. für sich und sein Volk, für seine eigene Zukunft, für seines Volkes Zukunft, für sein eigenes Leben und seines Volkes Leben kämpft. Von diesem Grundsatz aus ergibt sich dann die weitere Thematik der erzieherischen Betreuung, zu der Richtlinien und Schulungshefte die notwendigen Unterlagen liefern werden.

Im besonderen gebe ich zu bedenken, daß es sich um Jugendliche handelt, die alle Möglichkeiten einer körperlichen, geistigen und seelischen Entwicklung noch in sich schließen und die an der Kunst, sie zu führen, bemessen werden, ob für sie und ihr Volk das Leben unter deutscher Führung ein erstrebenswertes Ziel ist. Aus den Jugendlichen aber selbst können wertvollste Kräfte erwachsen, die die deutsche Führung des Ostraumes breit untermauern können und den Aufbau im Osten nach dem Kriege zu tragen vermögen.

Die Anwerbung der Jugendlichen erfolgte auf der Grundlage folgender Zusagen:

Gute Verpflegung, gute Unterkunft, gute Kleidung und Besoldung. Urlaub wie beim deutschen Soldaten. Unterstützung und Schutz der Angehörigen. Gesicherte Zukunft. Bei Bewährung Verleihung des Kriegsdienstleistungszeugnisses in 4 Klassen. Die Verleihung der ersten Klasse berechtigt zur freien Berufsausbildung nach Wahl, der zweiten Klasse zur freien Berufswahl und Vermittlung von Lehrstellen.

Die damit eingegangenen Verpflichtungen müssen voll eingehalten werden. Meine Dienststelle und ich stehen für jede Rückfrage ständig zur Verfügung. Bitte wenden Sie sich an:

1. Reichsminister für die besetzten Ostgebiete

Dienststelle Hauptbannführer Nickel

Berlin C 2, Klosterstraße 79

Telefon: 52 56 01

2. Einheit Feldpostnummer 14 298.

Soweit die Ihnen zugewiesenen Kräfte höhere Schüler im geschlossenen Klasseneinsatz darstellen, muß für sie durch die mitkommenden Lehrer eine gleiche Fortsetzung des Schulunterrichts gewährleistet sein, wie beim deutschen Luftwaffenhelfer.

Ich darf noch an Sie die Bitte richten, bei Versetzungen darum besorgt zu sein, daß die neue Einheit durch Sie entsprechend dem Inhalt dieses Schreibens unterrichtet wird.

Heil Hitler!

gez. N I C K E L

(Hauptbannführer und
Chef der Dienststelle)

ПАМ'ЯТКА

Тебе

закликає європейська молодь співпрацювати для нової Європи.
Стань дружинницею авіації і візьми участь у боротьбі за
вільну й нову

УКРАЇНУ

в Європі єдності, свободи й справедливості.

- 1. Ти одержиш:** добре харчування,
добре житло,
добрий одяг
та добру платню.
- 2. Ти будеш:** у всіх відношеннях також і щодо відпустки зрівняна з німецькими дружинницями авіації
- 3. Ти житимеш:** разом із своїми товаришками й землячками.
- 4. Ти вступиш:** до товариства європейської молоді.
- 5. Ти зможеш:** побачити веселе й щасливе майбутнє;
залежно від Твоїх заслуг: Тобі буде забезпечений вільний вибір фахової освіти відповідно до громадських, адміністративних, господарських, промислових ремісницьких та сільсько-господарських потреб Твоєї Батьківщини.
Ти знайдеш собі роботу на Батьківщині згідно з твоїми нахилами й освітою.

Ти вступаєш до лав передовиків відбудови
власної країни.

Ти дістанеш свідоцтво.

Ти зможеш через два роки, якщо захочеш,
звільнитися зі служби.

7. Твоя родина матиме підтримку й захист.

Твоє майбутнє забезпечене!

Твоя Батьківщина буде для Тебе врятована.

ЗГОЛОШУЙСЯ НЕГАЙНО!

Не вагайся: вичікуючи, ти зраджуєш майбутнє Твоєї
Батьківщини.

Фюрер Адольф Гітлер закликає й Тебе!

Вияви себе гідною його довір'я, доведи йому, що Ти
українка, а не большевичка.

Якщо Ти виправдаєш себе, то дістанеш „Свідоцтво про
воєнну службу європейської молоді“. Ці свідоцтва
бувають 4 категорій.

Свідоцтво 1 категорії дає право:

на безплатну фахову освіту за власним вибором.

Свідоцтво 2 категорії дає право:

на вільний вибір фаху й допомогу від навчальних
закладів.

МІСЦЕ ЗГОЛОШЕННЯ:

Meldestelle:

*Молодь, до якої й
Тии належиш,-*

*це май-
бутнє
Європи!*

*Сідай до
лав великої
спільноти!*

ЗГОЛОШЕННЯ

Meldeschein

Цим добровільно зголошуюсь до військової служби в лавах європейської молоді.

Ich melde mich hiermit freiwillig im Rahmen der europäischen Jugend zum Kriegseinsatz

ОСОБОВІ ДАНІ:

Personalien

Прізвище

Name

Ім'я

Vorname

Дата народження

geb. am

Професія

Beruf

Адреса на батьківщині: (місто-село)

Heimatanschrift (Ort)

Вулиця

Straße

Ч. будинку

Hausnummer

Район

Kreis

Адреса батьків

Anschrift der Eltern

Національність

Volkszugehörigkeit

_____, дня 194... р. Підпис

, den

Unterschrift

-----Тут відрвати (Hier abtrennen!)-----

МІСЦЕ ЗГОЛОШЕННЯ:

Meldestelle

Видання райхсміністерства для З. С. О. Управа гавітбанфюрера Нікеля, відділ Пропаганди. Гавітштурмфюрер зброї // Курт Лянге. Редакція й текст обергефрйтера Глави. Ілюстрації воєнного кореспондента Ернсте.

ЗВЕРНЕННЯ

Тебе

закликає європейська молодь співпрацювати для нової Європи.
Ставай до лав юнацтва // і бери участь у боротьбі за вільну
й нову

У К Р А І Н У

члена європейської спільноти народів, серед яких пануватиме
єдність, свобода і справедливість.

- 1. Ти одержиш:** добре харчування,
добре житло,
добре вбрання
та добру платню.
- 2. Ти будеш:** у всіх відношеннях зрівняний з німецьким
вояком, в тому числі й щодо права на відпустку.
- 3. Ти пізнаєш:** Європу, її мови й її культуру.
- 4. Ти перебуватимеш:** разом з своїми товаришами одно-
племінниками й земляками.
- 5. Ти вступиш:** до товариства європейської молоді.
- 6. Ти зможеш:** побачити веселе й щасливе майбутнє.

Адже ж: за Тобою, на підставі Твоєї поведінки, буде
забезпечений вільний вибір фахової освіти відповідно
до громадських, адміністративних, господарських, про-
мислових, ремісницьких та сільсько-господарських
завдань, що їх ставить Твоя вітчизна.

Ти працюватимеш на батьківщині згідно з твоїми прагненнями й освітою.

Ти вступаєш до лав авангарду відбудови твоєї країни. Ти дістанеш відповідне свідоцтво.

Ти маєш змогу дослужитися до старшинського рангу в себе на батьківщині, а також вступити до лав Галицької Дивізії ¶

Ти маєш змогу набути у власність землю в звільнених областях твоєї батьківщини.

Через два роки ти зможеш на власне бажання звільнитися з служби.

7. Твоя родина матиме підтримку й захист.

Твоє майбутнє забезпечене.

Твоя батьківщина буде для Тебе збережена

ЗГОЛОШУЙСЯ НЕГАЙНО!

Зволікання означає зраду майбутнього Твоєї батьківщини. Фюрер Адольф Гітлер закликає й Тебе!

Вияви себе гідним його довір'я, доведи йому, що Ти українець, а не большевик.

Якщо Ти виправдаєш себе, то одержиш „Свідоцтво воєнної служби європейської молоді“, що може бути чотирьох клас.

Хто одержить свідоцтво 1-ї класи,

„той матиме право на безплатний вишкіл в обраній ним професії“

Хто одержить свідоцтво 2-ї класи,

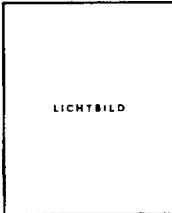
„той матиме право на вільний вибір професії та підтримку від держави в навчанні“.

МІСЦЕ ЗГОЛОШЕННЯ:

Meldestelle:

F 33b / ukr.

Erfassungs-
Nummer:

I. Name: _____

Vornamen (Rufnamen unterstreichen): _____

Mädchenname (falls verh.): _____

Familienstand (ledig, verh., verw., gesch.): _____

Zahl der Kinder: _____

Beruf: _____

Wohnort: _____ Straße Nr.: _____

Name und Anschrift der nächsten Familienangehörigen:

_____ (Eltern, Ehemann, Verlobter)

Sprachkenntnisse: _____

Zugehörigkeit zu einer Jugendorganisation: _____

Tag der Annahme im Erfassungslager: _____ Name des Lagers: _____

II. Ärztliche Voruntersuchung, Tag und Ort: _____

Größe: _____ cm, Tauglichkeitsgrad: _____

III. Tag der Verpflichtung: _____

Weiterleitung an das Hauptlager, Tag: _____ Ort des Lagers: _____

Tag des Eintreffens: _____

Best. Nr. 27 U. 1944

IV. Abgabe an die Luftwaffe: _____

geeignet als: _____ FLKH. _____ SKH. _____ VKH.

Tag der Abgabe: _____ Ersatzeinheit: _____

Hauptuntersuchung, Tauglichkeitsgrad: _____

Nr. der Erkennungsmarke: _____

Versetzungen: _____

Veränderungen im Familienstand: _____

Beförderung: _____

Strafen: _____

Grund des Ausscheidens: _____

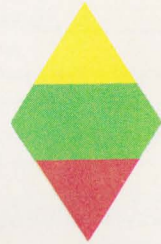
ВІДЗНАКИ НА ШАПКАХ

Українська

Латвійська

Литовська

Естонська

Татарська

Російська

Білоруська

РОМБИ ДЛЯ ПОМІЧНИЦЬ ЛІТУНСЬКИХ
ЗБРОЙНИХ СИЛ

Естонія

Латвія

Литва

Білорусь

Галичина

Росія

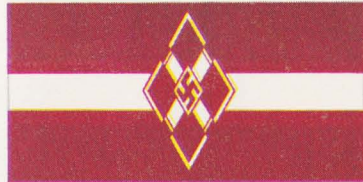
НАЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛИ ДЛЯ ОПАСОК

НА РУКАВИ ДЛЯ ПОМІЧНИЦЬ СС

Ромби уживається як кокарди на шапках

Естонія

Латвія

Литва

Білорусь

Галичина

Україна

Росія

Волзьські і Кримські татари

An
Herrn Prof. Bilostotzki
Kaschau

Betr. Ihre Verwendung in der ukrainischen Jugendarbeit.

Sehr geehrter Herr Professor!

Ich kann Ihnen heute endlich konkrete Vorschläge über Ihre weitere Verwendung in der ukrainischen Jugend-Führungsaufgabe machen: Am 20.9.44 habe ich in längerer Besprechung mit Hauptbannführer Nickel erfahren können, dass die Führung der ukrainischen Jungen und Mädchen, die als Luftwaffenhelfer tätig sind, durch einen ukrainischen Jungendführer erfolgen soll. In ähnlicher Weise werden auch die Jugendlichen aus Weisruthenien und anderen Ländern und Völkern geführt. Auf meinen Vorschlag wird Sie Hauptbannführer Nickel mit dieser Führungsaufgabe innerhalb seiner Dienststelle betrauen. Ihre Aufgabe wird die Führung aller ukrainischen Angelegenheiten der Luftwaffenhelfer sein. Sie werden die Lager aufsuchen, zu den Jungen sprechen und ihre Sorgen und Wünsche in Zusammenarbeit mit dem ukrainischen Hauptausschuss und der Dienststelle Hauptbannführer bearbeiten.

Als Organ für die Ukrainischen Jungen und Mädchen wird die "Doroga" herausgegeben. Deshalb tritt Frau Dr. Kusmowitsch als Mitarbeiterin zu Ihnen. Wenn auch der ukr. Verlag die Herausgabe und den Druck der Zeitschrift besorgen soll, so wird doch durch Sie jede Nr. vor dem Druck dem Hauptbannführer Nickel zur endgültigen Genehmigung vorgelegt.

Ich hoffe sehr, dass Sie diesen Arbeitsvorschlag annehmen werden. Deshalb bitte ich Sie, die Verlegung mit der Kommandoführung mitzuteilen, um dann von Westungarn aus nach Berlin zu reisen. Ihren Dienstsitz sollen Sie in Troppau haben.

Ihre Antwort erwarte ich, wenn wir uns nach der Verlegung wiedersehen.

Mit freundlichen Grüßen und Heil Hitler!

Oberbannführer

Der Reichsminister für die besetzten
Ostgebiete
Ständige Hauptbannführer Nickel
Berlin C 2, Klosterstr. 79

Berlin, den 24.10.1944

Herrn

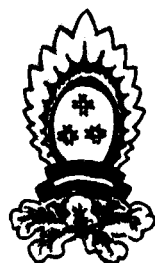
Professor Zenon Z e l e n y j

Ukrainischer Hauptausschuss

Abt. Jugend

Berlin

Zu Ihrem Schreiben vom 20.10.1944 muss ich nun doch einmal eindeutig Stellung nehmen. Ich darf vorausschicken, dass ich in jeder Form mit allen Dienststellen und allen Personen zu einer Zusammenarbeit bereit bin, die einer Arbeit in einer Sache im positiven Sinne dienen kann. Ich habe auch meine Bereitschaft Ihnen gegenüber als Sie das erste Mal bei mir waren unter Beweis gestellt. Schon damals musste ich Ihnen sagen, dass unrichtige Äusserungen, durch Sie verbreitet, die SS- Zög- lingsaktion in ungerechtfertigter Weise zu belasten begannen. Auch hinterher musste ich feststellen, dass Sie offensichtlich einige Themen in unserer Unterhaltung missverstanden hatten und verschiedenen Leuten gegenüber Äusserungen taten, die von mir in ganz anderem Zusammenhang und infolgedessen in ganz anderem Sinn gemacht waren. Ich bin Ihnen, Ihren Gedanken und Wünschen, soweit es mir überhaupt möglich war und soweit nicht andere Stellen darüber im Endpunkt zu befinden haben, offen, kameradschaftlich und höflich entgegengekommen. Das kann aber nicht dazu führen, dass Sie nun einfach glauben, auf sogenannte allgemeine Bekanntmachungen hin mit Anwürfen bei meiner Dienst- stelle vorstellig zu werden, so als ob eine Zusammenarbeit darin bestünde, dass Sie grundsätzlich das Recht haben, nur negative Kritik zu üben an einer Sache, um die sich viele deutsche Menschen verantwortungsvoll und fleissig tagtäglich mühen. Deutschland steht im 6. Kriegsjahr. Es hat gerade im letzten halben Jahr Belastungen durchstehen müssen, die jeden anderen Staat und jedes andere Volk längst völlig zerbrochen hätten. Dass es in einem solchen Stadium des Krieges alles aus- schliesslich darauf konzentriert, mit dem Gegner fertig zu

Ukrainu jaunatnes vadītājam.

Latvju jaunatnes organizācijas dalībnieku vārdā
novēlu Jums un Jūsu vadītai organizācijai panā -
kumiem un sasniegumiem bagātu jauno gadu un drī -
zu atgriešanos Jūsu dzimtenē.

A. Mēness
Štāva šefa uzdevumā,

werden ohne Rücksicht darauf, ob es irgendeinem Menschen persönlich bis zum letzten friedensmässig wohl geht, ist an sich nicht nur selbstverständlich, sondern mittlerweile eine nationale Pflicht. Kein deutscher Mann und keine deutsche Frau, kein deutscher Junge und kein deutsches Mädchen werden in diesem Zeitlauf des Krieges auch nur daran denken, etwas anderes zu sehen, als den Einsatz, der im Augenblick von jedem gefordert wird, ganz einerlei unter welchen Umständen, Verhältnissen und unter welchen Opfern. Ich muss mir dabei den Vorwurf machen lassen, dass ich über das vertretbare Mass hinaus die Jugend anderer Völker umsorge und Sie mit einer Reihe anderer Herren können zu all dem nichts anderes tun, als immer wieder festzustellen, dass wieder einmal ein Junge oder ein Mädchen nicht damit einverstanden ist, dass auch einmal von ihm etwas gefordert werden muss und einmal Verständnis vorhanden sein muss für manche Dinge, die die Lage mit sich bringt. Dass für viele tausend Jungen und Mädchen ihres Volkes das beste getan wird und dass sich viele tausend begeistert äussern, das wird nicht gesehen, nicht gelesen, auch nicht besprochen und auch nicht weitererzählt. Nur die wenigen, die zum grossen Teil noch aus rein persönlichen Überlegungen heraus dumme und boshafte Briefe schreiben, werden zum Kronzeugen der Wahrheit aufgerufen. Ich denke nicht daran, meine Zusammenarbeit mit Ihnen und der Einrichtung, die Sie vertreten, auf die Basis zu stellen, dass Sie der Generalstaatsanwalt für einige wenige werden, die ich heute lieber denn morgen aus dem Einsatz zu entlassen bereit bin, für den ihnen jede menschliche Voraussetzung fehlt. Ich werde mich dann allerdings bemühen, die Jungen und Mädchen wieder dorthin zurückzuschicken, wo sie einmal hergekommen sind. Sie sollten mit allen Ihren Herren froh darüber sein, dass 1000 ukrainische Jungen und Mädchen durch unsere Aktion vor dem Bolschewismus erhalten blieben, dass ihnen das Leben bewahrt wurde und dass ihnen dazu die einmalige Chance geboten wird, in dem schicksalhaftesten europäischen Kampf für sich und für ihr Volk ein Zeugnis der Leistung abzulegen. Sie und alle Ihre Herren sollten Ihre erste Aufgabe darin sehen, jeden Jungen und

jedes Mädchen anzuhalten, dabei persönlich einmal etwas mehr zu opfern, weil es an dem oder dem Platz nun gerade einmal dreckig aussieht, dem Jungen oder dem Mädchen einmal beizubringen, dass sie darin eine Möglichkeit zur besonderen Leistung sehen sollen. Wo pausenlos deutsche Städte angegriffen werden, haben die Menschen auch keine Möglichkeit, daran zu denken, ob sie nun einmal in einer Arbeit zufassen müssen, die sich an sich für ein junges und intelligentes Mädchen nicht gehört. Sie können ab sofort jeden Jungen und jedes Mädchen wiederhaben, die sich in einer derartigen Weise über ihren Einsatz äussern, wie die Äusserungen offensichtlich aussehen müssen, die die Grundlage Ihres Schreibens bilden. Ich halte es für meine Pflicht, die vielen tausend ukrainischen Jungen und Mädchen, die brav ihre Pflicht tun und die sich in keiner Weise deklassiert fühlen, nun endlich vor ihren unzulänglichen Landsleuten zu schützen. Man könnte fast annehmen, da es immer dieselben Fehler sind, die angeführt werden, dass es sich hier um planmässige Dinge mit bestimmter Absicht handelt. Ich höre seit Monaten immer wieder die gleichen Fälle, die sie in Ihrem Schreiben vom 20.10.1944 endlich einmal schriftlich fixiert haben. Dabei ist erstaunlich, dass am 20.10.44 so etwas aufgeschrieben wird, nachdem man es bei allen Ukrainern, mit denen man zusammentrifft, seit Wochen zu hören bekommt. Es gibt erstens keine SS-Zöglinge, die sich in einem KLV-Lager befinden, es gibt zweitens keine SS-Zöglinge, die sich in Arbeitsdienstlagern befinden. In beiden von Ihnen angeführten Fällen, die von mir eingehend überprüft worden sind, handelt es sich um ukrainische Jungen, die niemals als SS-Zöglinge in das Reich gekommen sind. Die Jungen haben sich zwar in Galizien als SS-Zöglinge gemeldet, sind aber durch den Arzt als nicht tauglich bezeichnet und aus dem Lager wieder nach Hause entlassen worden. Sie sind dann nicht durch Organe meiner Dienststelle dem Arbeitseinsatz im Reich zugeführt worden und behaupten jetzt hartnäckig eigentlich SS-Zöglinge zu sein. Ich habe, trotzdem mich die Sache garnichts angeht, in den Vorgang eingegriffen und veranlasst, dass die Jungen Kleider und Schuhe bekommen und dass ein Bauleiter, der sich nicht korrekt benahm, abgelöst und bestraft wurde.

Ich empfehle Ihnen, doch persönlich zu den beiden Stellen hinzufahren und sich persönlich davon zu überzeugen, was dort los ist. Die Jungen unterstehen ausschliesslich der Zuständigkeit des Arbeitseinsatzes und sind weder von mir angeworben, noch in das Reich gebracht, noch ihrem Einsatz zugeführt worden. Ihre Lage ist in keiner Weise so, wie Sie sie in Ihrem Schreiben darstellen. Was Sie zu Pütnitz meinen geht mehr als zu weit, Sie sind, soviel ich weiss, nicht einmal dort gewesen und können deshalb garnicht beurteilen, was dort geschieht und wie es dort aussieht. Ich lade Sie herzlich dazu ein, einen Besuch dort zu machen. Dort wird man Ihnen erzählen und beweisen können, was war, warum es so war und was geschehen ist. Der dortige Lagerkommandant, ein Oberstleutnant, würde sich wahrscheinlich sehr verbitten, dass man ihm derartige Vorgänge unterschiebt, wie sie in dem Schreiben von Ihnen angedeutet werden. Wenn man in Deutschland heute einmal auch als Frau oder als Mädchen eine Munitionskiste schleppen muss oder Kartoffeln roden muss, ist das in keiner Weise eine Angelegenheit, ^{die} gegen die Ehre eines intelligenten deutschen Mädchens verstösst, im Gegenteil, es gereicht ihr nur zur Ehre. Auch für ein junges intelligentes ukrainisches Mädchen kann das keine Ehrverletzung sein. Es stimmt, dass die in Pütnitz untergebrachten Luftwaffenkampfhelferinnen bedingt durch eine Reihe von Vorgängen, die ich Ihnen gegenüber nicht erwähnen kann, nicht sofort ihrem ursprünglich gedachten Einsatz zugeführt werden konnten. Sie mussten also infolgedessen etwas anderes tun, da es sich Deutschland im Augenblick nicht leisten kann, irgendeine junge Kraft herumsitzen zu lassen, die nur isst. Im Augenblick, wo der den Mädchen zugedachte Einsatz möglich ist, kommen sie dorthin, wozu sie sich gemeldet haben. Dabei wird jedes Mädchen entsprechend ihrem Interessengebiet und entsprechend dem, was es gelernt hat, seinen Einsatz bekommen. Es kann aber nicht in Frage kommen, dass tausend zusätzliche Rücksichten geübt werden, die unter deutschen Mädchen und Frauen im totalen Kriegseinsatz nicht gegeben sind.

Ich warte bis zum heutigen Tage auf den Lehrer, der von der Luftwaffe zurückgeschickt worden ist. Bei mir hat sich noch keiner gemeldet.

Es ist nicht wahr, dass SS-Zöglinge in Luftwaffenuniform als Luftwaffensoldaten marschieren. Ich ersuche genaue Angabe, wo das gewesen sein soll. Herren, die diese Gruppe gesehen haben sollen, bitte ich, mir genau zu benennen.

Ich lehne es ab, dass eine Spendenaktion durchgeführt wird, die den SS-Zöglingen Wäsche und Waschmittel zuführen soll. Die SS-Zöglinge haben eine Bekleidungszuweisung, die voll auf der des deutschen Luftwaffenhelfers entspricht. Eine ärztliche Versorgung wird durch die deutschen Sanitätseinrichtungen bei der Truppe wahrgenommen, die die gesundheitliche Betreuung der Jungen garantiert. Dort wo Mängel auftreten, kann ich nachweisen, dass sie im Schwergewicht auf die ungenügende Erziehung der Jungen zurückzuführen ist, die zu leichtfertig mit ihren Dingen umgehen, ja sogar damit Handel treiben. Die Lehrer, die Ihnen darüber haben Meldung zukommen lassen, sollten ihre erste Erziehungsaufgabe darin sehen, diese Mängel, die durch die Jungen selbst gegeben sind, zu beheben.

In einem Augenblick, wo durch die Massnahmen des totalen Krieges, die kulturelle Betreuung für die deutschen Soldaten restlos gestrichen ist und die SS-Zöglinge sich auf der anderen Seite in der Ausbildung befinden, kann ich von Ihrem Angebot, mir drei Gruppen für die kulturelle Betreuung zur Verfügung zu stellen, keinen Gebrauch machen.

Die Luftwaffenkampfhelferin Maria Koropetzka hat ihren Studienurlaub bekommen. Ich bitte Sie davon Abstand zu nehmen, in Zukunft noch an mich zu schreiben oder sich an mich zu wenden. Sie haben die Möglichkeit, das über Herrn Professor Bilostotzki zu tun. Ich möchte allerdings noch einmal betonen, dass ich eine derartige Handhabung einer Mitarbeit in der Erziehung und Betreuung der SS-Zöglinge, wie sie durch Ihr Schreiben vom 20.10. zum Ausdruck kommt, ab sofort ablehne.

Heil Hitler!

Der Chef der Dienststelle

J. Winkler
(Nickel)
Hauptbannführer

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

ОБІЖНИК Ч. 1

Приступаючи до діяльності, Провід УЮ пересилає щирий юнацький привіт Провідникові *Українського Центрального Комітету проф. В. Кубійовичеві*, Українській Військовій Управі та *Проводам Українських Установ Довір'я, УНО* і всім Українським Становим Товариствам, складаючи подяку за всесторонню допомогу УЮ.

1. *Листопадові Роковини* відсвяткують усі Відділи УЮ та мовчанкою вшанують пам'ять Героїв, що полягли за волю України.

В цей великий день 1 Листопада 1944 р. у Львові замкнув на віки очі *Митрополит Андрей граф Шептицький*, Князь Української Церкви, найкращий *Добродій і Опікун* Української Молоді. Вічну і Світлу Його Пам'ять зберігатиме *українське юнацтво*, а Його *безсмертний дух* нехай благословить нашу самовіддану працю.

2. ПРИЗНАННЯ.

Після відвідин таборів вишкільних станиць та верстатів *Провід УЮ* висловлює *українським юнакам і юначкам* признання за зразкову поставу, дисципліну і з'єднаність у твердій праці. Відділи УЮ здобули признання Командування, яке надалило сотні юнаків - юначок ступенями ройових (Роттенфюрерів) та десятників (Обсрроттенфюрерів). Вони є першими юнацькими підстаршинами, що є відповідальними старшинами друзями і опікунами юнаків - юначок, яких самі вишколюють.

3. ВИДАВНИЦТВА.

Пресовий Референт УЮ друкує *Німецький Соловчитель* для юнаків - юначок. Також від грудня 1944 р. буде поповлене видавання юнацького журналу „*Дорога*” та актуальних книжечок юнацького знання.

ЗВ'ЯЗОК.

До ПРОВІДУ УЮ надіслано багато запитів про адреси юнаків - юначок, як і листи. Щоб уможливити доручення тих листів та устійнення адрес, треба, щоб юнацькі *підстаршини*

негайно переслали Проводові УЮ адреси Відділів та списки юнаків - юначок за зразком: а) Прізвище й ім'я, б) Дата, місце народження, в) Закінчена школа - класа. Також усі ройові й десятники подадуть негайно свої прізвища, імена й дані Проводові. Постійно також треба повідомляти Провід УЮ про кожну зміну постою.

Список юнаків - юначок, які негайно подадуть Проводові УЮ свою адресу для повідомлення родин: (його пропускаємо з тактичних причин. У цьому списку є 81 прізвище юнаків - юначок).

Продовження списку в черговому Обіжнику за грудень 1944 р.

5. ПРОВІД УЮ має адресу:

Dienststelle Hauptbannfuehrer Nickel
Ukrainische Jugendfuehrung
(9b) Troppau, Hauptpost — Abhofach.

Тропшав, у листопаді 1944 р.

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

Nr. Dienstst. Hptst. Mickel

Klosterstrasse 79 X. II. 45

Es wird gebeten, diese Geschäftszeichen und den
Ortsanstand bei weiteren Schreiben anzugeben.

An den
Beauftragten der ukrainischen Jugend
Herrn Prof. P i l o s z t o t z k i j

z. Zt. B e r l i n

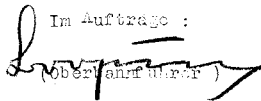
Unter Bezugnahme auf eine Rücksprache mit dem Unterzeichneten
bitte ich einen Ihrer Führer namhaft zu machen, der hauptsächlich
die Betreuung der im Reich im Arbeitseinsatz befindlichen
ukrainischen Jugendlichen im Rahmen der Deutschen Arbeitsfront
übernehmen soll.

Diese Aufgabe bietet eine große Reihe von Möglichkeiten. Da
die Aufgabe selbständig aufgebaut werden muß, ist es erforderlich,
einen durchaus befähigten Führer dafür abzustellen.
Es ist Wert darauf zu legen, dass er die Gewähr bietet, unbedingt
nach den von Ihnen und der Dienststelle Hauptmannführer
Mickel herausgegebenen Richtlinien zu arbeiten.

Da die Arbeit in Zusammenarbeit mit deutschen Dienststellen
durchgeführt werden muß, sind ausreichende deutsche Sprach-
kenntnisse unbedingt erforderlich. Der Führer muß in der Lage
sein, seine Arbeit sofort aufzunehmen.

Ich bitte ihn daher nach nochmaliger Rücksprache sofort nach
Berlin in Marsch zu setzen.

Im Auftrage :

(Oberführer)

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

У грудні 1944 р.

ОБІЖНИК Ч. 2

1. ВИШКІЛЬНІ КУРСИ ПРОВІДНИКІВ.

З Новим Роком розпочнеться кілька вишкільних курсів *українських юнацьких провідників та провідниць*, що будуть покликані Командами в порозумінні з *Проводом УЮ*. Щоб улегшити підбір членів, негайно письмово зголосяться до Проводу УЮ юнаки — студенти високих шкіл, абсолювенти гімназій та фахових шкіл вищого ступеня.

2. ШКІЛЬНІ СПРАВИ.

а) *Гімназійний осередок*. Перший гімназійний осередок для СС-Юнаків розпочав навчання в Лінці під керівництвом дир. д-ра Никифора Гірняка з 9-тма гімназ. професорами. Шеф Установи Гавптбанфюрер Нікель доручив уповноваженому для шкільних справ д-р Макові організування дальших осередків.

б) *Відмітка зрілості для юнаків - абітурієнтів*. Згідно з розпорядженням Відділу Навчання при уряді ГГ юнаки, що закінчили щонайменше 7 клас гімназії та відбули 6 місяців юнацької служби, *одержують відмітку зрілості на свідоцтві* (т. зв. Райфефермерк), що дає права іспиту зрілості. Хто з юнаків бажає це одержати, повинен прислати до Проводу УЮ: а) заяву німецькою мовою до Абтайлжонг Віссеншафт унд Унтерріхт у Кракові, б) життєпис нім. мовою, в) відпис (не оригінал) свідоцтва, г) посвідку своєї Км-ди.

в) *Книжки*. Завдяки опіці Уряду і *Українського Центрального Комітету* закуплено книжки для розсилки юнакам - юначкам, що будуть найкращим дарунком на Ялинку тим, що так дуже відчували досі брак друкованого рідного слова. Дякуючи так щедрим *жертводавцям*, Провід УЮ запевнює від юнаків - юначок, що українські книжки будуть зберігані як великий скарб духової культури.

3. ЗАПИТИ ТА РОЗШУКИ АДРЕС.

З огляду на незвичайно численні листи в справі адрес Провід УЮ повідомляє, що від дня 1 січня 1945 р. треба писати листи:

а) розшуки за *юнаками - юначками* на адресу:

Der Beauftragte fuer die Ukrainische Jugend

(9b) Troppau — Abhofach.

б) розшуки за *батьками - родинами* на адресу:

Ukrainischer Hauptausschuss — Ausweichsstelle

(8) Lueben (Schles.) Rathaus.

в) розшуки за *українськими добровольцями* на адресу:

Wehrausschuss "Galizien" (8) Lueben (Schles.) Finanzamt.

4. ПІДМОГИ ДЛЯ БАТЬКІВ ЮНАКІВ.

Одноразову допомогу батькам дають бюргермайстри або ландрати на підставі посвідки, що юнак є в допоміжній літунській службі. Посвідки видає на жадання *Провід УЮ*.

5. ОСТОРОГА.

При мундируванню *юнаків* вписувано в їх особові книжечки (т. зв. Зольдбух) все, що вони одержали. Обов'язком *юнаків - юначок* є додержувати точних записів, а потім дбайливо всі одержані речі зберігати. Ті речі треба хемічним олівцем підписати, щоб забезпечити перед можливістю заміни. *Рішуче і під ніяким оглядом не вільно* військових речей -- державної власності відступати чи позбуватися, за це грозить сувора військова відповідальність. Провід УЮ звертає, крім цього, *українським юнакам* увагу, що негайно слід узятися до боротьби з такими загрозливими для чести і слави *українського юнацтва* випадками, як *закореніла гра за гроші в карти та обкрадання товаришів*.

6. Докладна адреса Проводу УЮ:

Der Beauftragte fuer die Ukrainische Jugend

(9b) Troppau — Abhofach.

СЛАВА УКРАЇНІ!

ПРОВІД УКРАЇНСЬКОГО ЮНАЦТВА

У січні 1945 р.

ОБІЖНИК Ч. 3

1. ПЕРША ВІЙСЬКОВА ЯЛИНКА УКРАЇНСЬКИХ ЮНАКІВ.

Подібно як на запрошення *Команди Української Дивізії*, так і від *Проводу Українського Юнацтва* наші представники відвідали коло 50 збірних відділів *українських юнаків і юначок*, щоб поздоровити їх старовинним українським звичаєм зі *Святами Христового Різдва та Нового Року* і передати їм дарунки. Провід складає на цьому місці найщирішу подяку *Станицям УКК* за ту велику допомогу при організації *Ялинки*, а особливо *Гурткам Українських Пань*, що справді з материнською запопадливістю готовили дарунки, щоб нашим *юнакам - юначкам* заступити на чужині батьківські домів.

2. БІБЛІОТЕКИ.

З нагоди *Ялинки* одержали *українські юнаки* багато книжок, що мають не лише велику грошеву вартість, але й є перш за все неоціненним культурним скарбом. *Книжка — це найкращий приятель українського юнака - юначки*. Провід УЮ наказує найдбаливіше зберігати книжки. Вони стануть зав'язком бібліотеки юнацьких відділів, бо Провід буде посилати час від часу нові книжки. В такий спосіб книжки не змарнуються, а будуть іти з рук до рук.

Календарці і книжки приготовано для всіх *юнаків - юначок*; де їх не отримали, треба негайно написати до Проводу УЮ, подаючи точне число *юнаків - юначок*, тоді вишлеться додатково поштою.

3. ЧАСОПИСИ.

Висилаємо часописи звичайно на адресу одного *юнака - юначки* як зв'язкового для цілого Відділу. Тому треба часопис передавати собі з рук до рук, або читати гуртом уголос. Це відноситься також до обіжників Проводу УЮ, які треба подати до відома кожного *юнака - юначки* і виконати всі доручення. Щоб не було перерви при висилках, треба повідомляти про зміну постів та подавати адреси *юнаків - зв'язкових*, що на їх руки маємо висилати посилки.

Nienstelle
Hauptmannführer Michal
As. 0100/45 - B.S.Br.

Berlin, den 1.9.1945

**Dur den Kommandeur und den
zuständigen Botschafter per-
sönlich voranzugehen!**

A u f t r a g .

Der Beauftragte für die ungarische Jugend

Herr Professor **M i l o s z t o t z k i j**

hat den Auftrag, aus dem bei der Truppe eingeworbenen SS-Abgelingen seines Volontars eine kleine Gruppe sich freiwillig meldender höchst brauchbarer SS-Abglinge auszuwählen und die Kommandeure zu veranlassen, dieselben sofort nach ihrem Bestimmungsort in Marsch zu setzen, der von dem Inhaber dieses Auftragschreibens angegeben wird. Die Dienststelle in Berlin ist durch fernmündlichen Anruf zu verständigen, wieviel SS-Abglinge in Marsch gesetzt wurden. Ich veranlasse dann sofort Freisetzung für den abgehenden Truppenteil.

Die Sondermaßnahme ist notwendig auf Grund eines Auftrages der Reichsführers SS, dass geeignete SS-Abglinge sofort nach einer kurzfristigen Ausbildung auf Grund besonderer gegebener Umstände für Panzerabwehrkampfung eingesetzt werden müssen. Die erforderl. Anzahl ist so gehalten, dass die Truppenteile dadurch keine Einbußen erleiden, da insbesondere sofort Freisetzung garantiert werden kann.

Die Truppenteile muss ich dringendst bitten, verständnisvollsten Entgegenkommen zu zeigen in Hinblick auf die Bedeutsamkeit und Dringlichkeit des Unternehmens.

[Handwritten signature]
(Michal)

Hauptmannführer und
Chef der Dienststelle

4. ВІДПУСТКИ.

Деякі *юнаки* запитують про відпустки, тому повідомляємо, що одержання відпустки залежне виключно від військового командування і тепер дуже обмежене розпорядком про припинення відпусток (т. зв. Урлявбсшперре). В першу чергу можуть одержати відпустку ті, що їх найближчі члени родини важко хворі, щоб їх відвідати, для чого треба представити урядове лікарське свідоцтво.

5. ГРОШІ.

Багато *юнаків* - *юначок* пересилає до Проводу УЮ в листах гроші на часописи та каледнарці. Їх пересилаємо безкоштовно і тому не треба присилати грошей. На замовлення передплати часописів треба посилати гроші поштовим переказом на адресу адміністрації часопису.

6. ПРИЗНАННЯ.

Донедавна при нагоді відвідин *юнацьких відділів* треба було звертати увагу подекуди на недостатню чистоту. Тому що *українські юнаки і юначки* виконали в тому напрямі всі розпорядки Проводу УЮ, відмічуємо це з *признанням*. Провід УЮ закликає всіх *юнаків* ужити всіх заходів для ліквідації пропадання чужих речей, випадки такі, на жаль, досі ще трапляються та приносять найбільшу *нечесць* нам. Добре, славне ім'я *українського юнака* вимагає негайної повної поправи тої справи.

ВАЖЛИВІ ДАТИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ в місяці січні:

4. 1. 1649 р. Тріумфальний в'їзд Гетьмана Богдана Хмельницького до Києва, після великих переможних боїв з поляками.

22. 1. 1918 IV-ий Універсал Української Центральної Ради в Києві на проголошення самостійности *України*.

29. 1. 1918 р. Славної пам'яті бій *Юнаків Української Військової Школи і студентів* з більшовиками під *Крутами*.

(Слідує спис 80 юнаків (-ок), яких адрес потребує Провід УЮ. Його пропускаємо).

СЛАВА УКРАЇНІ!

Abschrift. Aufnahme der nationalen Jugendarbeit der Völker Russlands in Berlin am 30.3.1945.

Zu dem Vorschlag des Befreiungskomitees der Völker Russlands vom 6.3.1945 nimmt die Hitlerjugend wie folgt Stellung:

Sie begrüßt den Willen des Befreiungskomitees, die Jugend der Völker Russlands zu aktivieren und bejaht:

- 1/ Die Bildung nationaler Jugendorganisationen,
- 2/ Die Notwendigkeit der Sicherstellung der einheitlichen Ausrichtung dieser Jugendorganisationen im antibolschewistischen Kampf und der Koordinierung ihrer Aufgaben und Ziele mit dem im Manifest des Befreiungskomitees der Völker Russlands proklamierten Ziele.

Zur praktischen Durchführung der Jugendarbeit werden folgende Vorschläge gemacht:

- 1/ Beim russischen Nationalrat innerhalb des Befreiungskomitees wird eine nationale russische Jugendorganisation gegründet.
Der Name lautet:
Der bisherige Jugendverband unter Hauptmann Lasarew wird hierin überführt.
- 2/ Beim Weisseruthenischen Nationalrat entsteht eine weisseruthenische nationale Jugendorganisation.
Der Name lautet:
Die Hitler-Jugend gibt die Anregung, dass der Chefpravodnik des Weisseruthenischen Jugendwerkes, Hanjko, die Führung der weisseruthenischen Jugendorganisation übernimmt. Eine Unterstellung unter den derzeitigen weisseruthenischen Nationalrat ist v.Z. noch nicht möglich, da Hanjko durch den weisseruthenischen Kongress vom Juni 1944 dem Weisseruthenischen Zentralrat gegenüber getreten ist. Er glaubt jedoch einen Ausgleich zwischen dem Weisseruthenischen Zentralrat und dem Weisseruthenischen Nationalrat in Kürze herbeiführen zu können und wird seine ganze Kraft hierfür einsetzen.
- 3/ Beim Ukrainischen Nationalrat entsteht eine ukrainische nationale Jugendorganisation.
Der Name lautet:

Luftgaukommando XI
Az. 23 SS (IIB/4)
Br.B.Nr. 585/45 off.

(24) Hamburg-Blankenese, den 8.2.1945
Hbst. 3264
Sch.

Betr.: Prof. Bilosztotskij
Bezug: Ohne

An
Luftflottenkommando Reich
- IIB/4 -

(1) Berlin

Der von der Dienststelle Hauptbannführer Nickel zur Werbung von ukrainischen SS-Zöglingen beauftragte

Prof. Bilosztotskij

hat sich beim Lg.Kdo.XI, IIB, gemeldet.

Auf fernmündliche Anfrage des Lg.Kdos. XI bei Lfl.Kdo. Reich, IIB, Major von Westernhagen, ist Lfl.Kdo.Reich gemäß Oberkommando der Luftwaffe angewiesen, die Werbung von SS-Zöglingen von Seiten der Dienststelle Hauptbannführer Nickel beim Luftgaukommando zu untersagen. Herr Prof. Bilosztotskij ist daher wieder zur Dienststelle Hauptbannführer Nickel zurückgekehrt.

Für das Luftgaukommando
Der Chef des Generalstabes

4/ Beim Kaukasischen Nationalrat entsteht eine kaukasische nationale Jugendorganisation:

Der Name lautet:

5/ Beim Turkestanischen Nationalrat entsteht eine turkestanische nationale Jugendorganisation.

Der Name lautet:

Diese Jugendorganisationen sind dem jeweiligen Nationalrat verantwortlich. Es ist somit bereits eine Koordinierung der einzelnen Auffassungen sichergestellt, da die Nationalräte ja bereits ihre einheitliche Ausrichtung durch das Befreiungskomitee erfahren.

Um jedoch darüber hinaus noch besondere Arbeitsvorhaben und alleinige jugendführerische Aufgaben abzustimmen und die formationsmäßig betriebene Jugendarbeit besonders schlagkräftig zu machen, wird darüber hinaus eine Union der nationalen Jugendorganisationen der Völker Russlands getil-det, der die jeweiligen Jugendführer der nationalen Jugendorganisa-tionen angehören. Diese Union bestimmt sich selbst ihre Statuten und ihre Arbeitsmethodik.

Dieser Vorschlag entspricht somit sowohl den Grundsätzen des Prager Manifestes des Befreiungskomitees als auch der Karlsbader Entschliessung vom 6.3.1945 und stellt doppelgleich die Koordinierung der einheitlichen Ausrichtung sicher.

Für die NSDAP - Hitler-Jugend

gez. Nickel

Hauptbannführer

Für den weissruthenischen Nationalrat:

gez. Unterschrift

Für den kaukasischen

Nationalrat:

gez. Unterschrift

Für den russischen Nationalrat:

gez. Unterschrift

Für den ukrainischen Nationalrat:

gez. Unterschrift

Für den turkestanischen Nationalrat:

gez. Unterschrift.

lin. den 30.3.1945.

Dienststelle
Hauptmannführer Mickel
Az. / 0595/45

Berlin-Wannsee, am 11. April 1945
Am Kleinen Wannsee 18

Betr.: Zuweisung ukr. Jugendführer als // -Zöglingbetreuer.

An das
Luftgaukommando XI
Abtl. I c - Ausl.Pers.

Hamburg-Blankenese

Im Rahmen der durch Vereinbarung vom 24.2.1945 zwischen OKL.-
Gen.f.ausl.Pers.d.Lw., OKL.- Lt.Wehramt und Dienststelle Haupt-
mannführer Mickel durchzuführenden politischen und erzieherischen
Betreuung weise ich Ihnen für die Zeit bis zum 30. April 1945
die

ukrainischen Jugendführer Leutnant Tscherniditschenko und
Leutnant Sokalenko

zu. Ich bitte um Eintreffbestätigung und Mitteilung über den
Einsatz.

Im Auftrag:

Oberleutnant

ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Абрамов, д-р, провідниця білоруських юначок — 115
- Айхольц, д-р, Президент Гол. Відділу Освіти й Навчання на ГГ — 63, 64, 92, 110, 136
- Антонович Адам, педагог — 47, 60, 126-128, 130, 146, 154, 170
- Арльт Фріц, д-р, керівник Відділу Суспільної Опіки при Уряді ГГ, потім у СС Гавптамі в Берліні — 95, 98, 101, 133, 158
- Бавман, майор, кмдт літунських верстатів у Любені — 144
- Бальдумс Мальвіна, провідниця логиських юначок — 115
- Бачинський Леонід, педагог — 128
- о. Бачинський Степан, капелян — 47, 58, 60, 65, 73
- Бережницький Олександр, педагог, пластовий діяч — 47, 58, 60, 67, 73, 126-128, 153, 154
- Бернтран, референт пропаганди в станиці Гавпта — 51
- Бізанц Альфред, полковник, голова Військової Управи — 15-18, 20, 26-32, 34-35, 40, 42, 44, 79, 98
- Білостоцький Тиміш, педагог — 7, 9, 42, 44, 49, 50, 51, 54-57, 64-66, 73, 80, 82, 84, 86, 88, 92, 103, 104, 109, 110, 113, 115, 117, 119, 125, 126, 130, 131, 133, 136, 141, 142, 145, 147, 148, 149, 150, 152-157, 160, 168, 169, 171-175, 180, 186, 187, 188
- Блащук, виховник — 60, 73, 126, 127, 130
- Богун, асистент Гавпта — 156
- о. Боднар Євген, капелян — 60, 65, 73, 107
- Бриль, юнак із Сокаля (Україна) — 52
- Брумонт, капітан літунства при XI Люфтваукомандо — 171
- Буркштіпгавз, лейтенант — 36
- Вайтрам Гайнріх, керівник Суспільної Опіки при Уряді ГГ в Кракосі — 109, 110, 150, 158
- Вендт, д-р, співробітник 8-ра Ташнера в Берліні — 105
- Венер, заст. Гавпта — 51
- Вергуд, шеф пропаганди при Дистр. Уряді в Галичині — 26
- Вернер, д-р, шк. референт при Люфтваукомандо в Мюнхені — 170
- Вехтер Отто, д-р, губернатора Галичини — 27, 36, 44
- Власов Андрей Андрійович, генерал і кмдт РОА — 88, 173
- Вольф, вищий урядовець СС-Гавпату в Берліні — 133, 171, 174
- Вольф, генерал літунства — 171
- Воробець, д-р, лікар — 175
- Гавпт, обербанфюрер, співробітник Нікеля — 15-19, 21-28, 30-32, 34, 35, 40-42, 44, 45, 47, 49, 50, 53-59, 64-66, 74, 76, 80, 92, 94, 95, 98, 101, 103, 104, 108, 109, 112, 116, 117, 118, 125, 126, 143, 147
- Гайда Пилип, педагог — 60, 66, 67, 73, 126, 128, 129, 130, 154

- Гайда Ігор, юнак — 68
- Гайдучок Степан, педагог — 20
- Галайда Степан, педагог — 47, 53, 60, 73, 126-128, 153, 154
- Ганько Михайло, провідник білоруської молоді — 115, 116
- Гартман, оберляйтенант, референт навчання і виховання в Установі Нікеля — 50, 51, 54, 55, 57, 58, 98, 99, 100, 104, 113, 114-116, 130, 133, 158
- Геллер, д-р, командант м. Львова — 44
- Гемель, реф. пропаганди при ГГ — 110
- Герден, д-р, культурний реф. при Люфтфлоттенкоммандо в Мюнхені — 170, 174
- Гімлер Гайнріх, міністер внутрішніх справ Райху і лідер СС — 13, 14
- Гірняк Никифор, д-р, педагог — 66, 67, 68, 70, 72, 153, 170
- Гітлер Адольф — 24, 29, 128
- Гнатів Микола, д-р, адвокат — 40
- Голінатий Осип, голова Львівського УДК — 18, 44
- Горбач Олександр, д-р, проф. — УВУ — 11
- Городиловський Володимир, юнак — 132
- Городиловська Романа, юначка — 132
- Гошовський Богдан, редактор — 96
- Гримайло Михайло, юнак — 132
- Гриневич Володимир, адвокат — 59
- Гувіщак Петро, юнак — 70
- Гасселіх Антоні, д-р, голова Відділу Освіти й Навчання на Галичину — 32, 33
- Грош, генерал літунства — 98
- Деніц Карль, адмірал нім. фльоти і наступник Гітлера — 190
- Добрянський Михайло, редактор і журналіст — 15, 18, 20-22, 30, 31
- Дорр, співробітниця Гавпта — 74
- Дренг, оберштамфюрер, при Відділі Молоді ГГ — 94, 95, 97
- Дуда Грина, юначка — 90
- Ерке, секретарка Бізанца — 98
- Ернст, співробітник Відділу Пропаганди ГГ — 51, 57
- Жарський Едвард, мгр., педагог — 20, 67, 153
- Жила Володимир, журналіст — 115, 173
- о. Закревський Роман — 69
- о. Залеський Михайло, д-р, педагог — 63
- Залуцький Зенон, д-р, педагог — 21
- Заремба Ярослав, редактор — 11
- Зарицький Мирослав, юнак — 144
- о. Івашко Володимир — 65, 120, 181
- Кавуля Василь, педагог — 60, 64, 65, 73, 128
- Казанівський, мгр. — 168
- Калькун Густав, провідник естонських юнаків — 115
- Карпинець, д-р, педагог — 21, 22
- о. Карпінський Омелян — 60, 73
- Ковалисько Антін, педагог — 60, 63, 73, 100
- Когут Нестор, виховник — 58, 60, 73, 126-128, 130

- о. Колинківський Степан — 68, 69
- Кольф Альфред, *реф. політичних справ при СД на Галичину* — 16-18, 26, 27, 29, 31, 32, 49, 93
- Копрад С., *воєнний звітовець* — 63
- Корда, *виховник* — 60, 73, 126, 127, 130, 168
- Коренець Ганна, *мгр. фарм., пластова діячка* — 20
- Коропецька Марія, *юначка* — 132, 133, 140
- о. Костельник Гавриїл, *д-р, педагог* — 20
- Котик Степан, *д-р, представник УЦК в Берліні* — 100, 101
- Кох Еріх, *Райхскомісар Ук-раїни* — 94, 97
- Кравсгаувер, *губернатор краківського дистрикту* — 59
- Криницький Іван, *педагог* — 60, 73, 100, 154
- Крохмалюк Роман, *інж.* — 142
- Крохмалюк Юрій, *інж.* — 36
- Кубійович Володимир, *д-р, проф., голова УЦК* — 11, 15-18, 20, 21, 26, 27-32, 34-36, 40-42, 44, 45, 50-52, 58, 73, 98, 100, 102, 105, 109, 112, 113, 116, 142, 149, 150, 154, 157-159
- Кузьмович Микола, *д-р, лікар* — 73, 82
- Кузьмович Ольга, *журналістка, пласт. діячка* — 9, 18, 23, 24, 36, 41, 44, 51, 55, 56, 64, 66, 73, 82, 88, 95, 108, 109, 116, 117, 119, 125, 126, 130, 131, 136, 156, 175, 186
- Кунар, *співробітник Гавпта* — 19
- Курилко Кость, *юнак* — 62
- Курц, *шеф відділу пропаганди при ГГ* — 96, 114
- Кушнір Михайло, *мгр.* — 20
- о. Лаба Василь, *д-р, гол. капелян Дивізії „Галичина” і член ВУ* — 48, 65
- Лазарев, *сотник, провідник російських юнаків* — 115
- Левицький Осип, *педагог* — 37, 60
- Левицький Северин, *педагог, пластовий діяч* — 20, 21, 63, 110, 128, 141, 142, 152, 153, 160, 169, 170
- Левчук Максим, *юнак* — 52
- Ледачок Евген, *юнак* — 132
- Ленцик Василь, *педагог* — 60, 73, 126-128, 154
- Ліберманіс, *поручник, заст. провідника логістичської молоди* — 115
- Лончина Богдан, *д-р, педагог* — 20
- Любінецька Фалина, *мгр., педагог* — 160
- Ляш Карло, *1-ий губернатор Галичини* — 176
- Мак, *д-р, реф. шкільництва при Уряді Молоді на ГГ* — 32-34, 37, 46, 51, 53-59, 63-66, 95, 97, 99, 100-104, 130-137, 141, 152-154
- Максимович, *педагог* — 170
- Максимович Зоня, *медсестра* — 181
- Мандель, *провідник естонських юначок* — 115
- Мартинишин Володимир, *юнак* — 132
- Мелешко, *педагог* — 60, 73
- Меллер, *оберляйтенант, кмдт табору юнаків у Переворську* — 36, 51, 53, 80, 82
- Мучій Федір, *д-р, лікар* — 64, 73

- Навроцький Осип, сотник, *начальник канцелярії ВУ* — 28, 29, 98
- Нікель, гавптбанфіюрер, *кмдт головної квартири в Берліні* 14, 15, 24, 25, 45, 50, 57, 58, 63-66, 74, 76, 77, 82, 84, 86, 92-96, 99-100, 101-105, 108, 110, 112-119, 125, 126, 133, 136, 137, 141-150, 152-157, 168, 171-174, 186
- Німчук Іван, д-р, *журналіст* 20
- Ноак, майор *при XI Люфтваукомандо* — 171
- Нойман, оббфр, *ад'ютант Нікеля* — 101, 114, 131
- Олесницький Роман, інж. — 20
- о. Олешко Мирослав — 69
- Ольховий Глярій, інж. — 21
- Оттен, *шеф Відділу Молоді на Галичину* — 26, 30, 32, 44, 101
- Охримович Марія, мгр., *педагог* — 20
- Павликовський Юліян, інж. — 42
- Пазуняк Е. — 182
- Панас, *виховник* — 168
- Паліїв Цецилія, *педагог, пластова діячка* — 11, 18, 79, 135, 152, 159, 162
- Палій Андрій, інж., *член ВУ* — 42
- Паньківський Кость, д-р, *адвокат, голова Львівського Крайового Комітету* — 11, 15, 16, 17, 30-32, 175-177
- Пиндус Євген, інж., *член ВУ* — 21, 36
- Пільків Петро, *юнак* — 62
- Полянський Юрій, д-р, *проф.* 168
- Пясецький Юрій, інж. — 96
- Рабій Михайло, д-р, *педагог* — 66, 69, 153, 154
- Розенберг Альфред, *міністер для окупованих сх. областей* — 97
- о. Романишин — 86
- Рулліс Ерікс, *сотник, провідник логістичських юнаків* — 115
- Руснак Мирон, *референт Бундівельної Служби при УЦК* — 179
- о. Савицький — 65
- о. Сагайдаківський Віталій — 49, 65
- Сагайдаківський Олег, *юнак* — 189, 194
- Самотулка Ярослав, д-р, *лікар* — 181
- Сапрун Анна, *голова Комітету Пань у Відні* — 119, 152
- о. Сапрун Северин, *польовий духовник* — 65, 67-70, 73, 136, 152, 159, 170, 181
- Семененко Олександр, *адвокат, голова Українського Комітету (для українців з Центр. Земель України)* — 106, 133
- Сенів Іван, інж. — 20
- Сіак Дарія, мгр., *педагог* — 79
- Скальський, мгр., *педагог* — 60, 73
- Сокаленко, *чотар I УД УНА* — 269
- Сокіл Іван, *педагог* — 159, 170, 171
- о. Сопуляк Михайло, д-р — 47
- Старосольський Юрій, д-р, *адвокат* — 18, 20, 22-25, 44, 96, 109, 112-114, 125, 142, 152
- Стецюк Василь, мгр., *педагог* — 170
- Сточанська, *юначка* — 76
- Сухенко, *дивізійник* — 36
- Сушко Микола, д-р — 101, 103, 112, 113, 116

- Гарнацький Омелян, директор УВ — 158
- Гитомір Володимир, інж. — 82
- Гуцис, чотар, провідник литовських юнаків — 115
- Гашнер, д-р, уловноважений ГГ в Берліні — 105, 170
- Гесьля Іван, д-р, педагог — 160, 170
- Гисовський Олександр, д-р, педагог, пластовий діяч — 20
- Гичка Богдан, юнак — 52
- Гофан Степан, педагог — 60, 73, 107, 128, 153, 154
- Гріль Михайло, сокільський діяч — 136
- Гюрк, радник при Уряді ГГ — 34, 40, 45, 49, 58, 59, 94, 95, 136, 144, 150, 157-159
- Фосс, оберстляйтенант — 170
- Федак Степан, чотар Дивізії „Галичина“ — 23
- Фіголь Атанас, д-р — 152
- о. Фіголь Степан — 69
- Фішер, майор — 153
- Франк Ганс, д-р, генералгубернатор — 27, 29
- Фром Йоахім, кмдт СД в Кракові — 49, 151
- Хойнацька Ірина, мгр. — 18
- о. Хомин Петро, педагог — 68, 72
- Хомин, педагог — 73, 68, 127, 129, 130
- Хробак Микола, д-р, адвокат, голова УДК в Перемишлі — 36
- Хроновят Михайло, інж., член ВУ — 98, 142
- о. Хруц Петро, парох Кракова — 46, 48
- Чередниченко, чотар I УД УНА — 269
- Черник Федір, сотник Січових Стрільців — 36
- Чехірова, провідниця російських юначок — 36
- Шандрук Павло, генерал I УД УНА — 169, 171, 173, 174
- Шенк Валтер, урядовець СД — 98, 133
- Шепарович Юліян — 44
- Шептицький Андрій, митрополит — 258
- Шілле, кмдт табору в Мальті (Каринтія) — 62
- Шімельфенг, шеф Уряду Молоді при ГГ — 92, 94, 95, 99, 100, 101, 108, 110, 151, 153, 159
- Шлемкевич Микола, д-р, журналіст — 11, 20
- Шторде, сотник — 80, 82
- Шульц, оббфр. — 86
- Яворська Степанія, юначка — 76, 80
- Яремко Григорій, юнак — 132
- Яримович, урядовець Відділу Суспільної Опіки у Львові — 18

МІСЦЕВОСТІ, ЩО ВИСТУПАЮТЬ У КНИЖЦІ

- Авгсбург, м. в Баварії (Німеччина)
Авккірх, м. в Баварії (Німеччина)
Альгорн, м. б. Гамбургу (Німеччина)
Анклям, м. на Поморю (над Балтицьким морем)
Арггайм, м. в Голляндії
Асперн, м. б. Відня (Австрія)
Баден, Вюртембергія (Німеччина)
Бакнанг, м. б. Штутгарту (Німеччина)
Барт, м. на Поморю
Берлін, столиця Німеччини
Берхтесгаден, м. на пограниччі Німеччини і Австрії
Біла Підляська, м. на Підляшші (Україна)
Брансдорф, м. в Сілезії (Шлеськ)
Братіслава, столиця Словаччини (Прессбург)
Будвайс, м. в Чехії (Будейовиці)
Бучач, м. в Україні
Варельбуш, м. б. Гамбургу (Німеччина)
Веґшайд, м. б. Лінцу (Австрія)
Везендорф, м. б. Ганноверу (Німеччина)
Везень, м. на границі Німеччини і Голляндії
Відень, столиця Австрії
Винники, м. б. Львова
Вроцлав (Бресляв), м. в Сілезії
Гайден, м. в Сілезії
Галле, м. б. Ляйпціґу в Схід. Німеччині
Гамбург, м. в півн. Німеччині
Ганновер, м. в півн. Німеччині на південь від Гамбургу
Геренгайм, м. на границі Німеччини і Голляндії
Гузум, м. б. Гамбургу
Гульчин, м. в Чехії
Гедельсдорф, м. б. Ганноверу
Гляйвіц, м. б. Вроцлава
Градліц (Хустніково - Градіште), м. в Чехії
Грейсвальд, м. б. Ганноверу
Грон, м. над Везерою в Півн. Зах. Німеччині
Гюрліц, м. б. Берхтесгадену
Дембиця, м. б. Кракова (Польща)
Дорнбірн, м. в Австрії
Дрезно, м. в Сх. Німеччині (Дрезден)
Дрогобич, м. в Зах. Україні
Житомир, м. в Україні
Егер (Хеб), м. в Чехії
Ельдорадо, казкова країна золота, що ніби знаходиться в Півд. Америці
Емеріх, м. в Зах. Німеччині
Зальцбург, м. в Австрії
Золочів, м. в Зах. Україні
Інсбрук, м. в Австрії
Кальтенкірхен, м. б. Гамбургу
Катовиці, м. в Гор. Сілезії
Кемптен, м. в Баварії
Кенігсберг, м. на Поморю
Київ, столиця України
Кошиці (Кашав), м. на Словаччині
Краків, м. в Польщі
Кремс, м. в Австрії н/Дунаєм
Криниця, м. на Лемківщині
Ліґніца, м. б. Вроцлава
Львів, м. в Зах. Україні
Ліндав, м. в Австрії
Лінц н/Дунаєм, столиця Гор. Австрії

Тодич, м. в Польщі (Ліцман-штатт)
Любеч (Любаш по польськи), м. в Гор. Сілезії
Лийнциг, м. в Сх. Німеччині
Мальта, м. в Каринтії
Міннершгадт, м. б. Штутгарту
Мюнстер, м. в Вестфалії, Німеччина
Мюнхен, м. в Зах. Німеччині
Найсе, м. б. Вроцлава
Назеберг, гора в Каринтії
Неполомиці, м. б. Кракова
Нойгаммер, м. в Німеччині
Ной-Мюнстер, м. в Півн. Зах. Німеччині
Нюрнберг, м. на Півн. Захід від Мюнхену
Огльав, м. в Чехії
Одербург, м. б. Вроцлава
Остмарк, частина Австрії
Переворськ, м. в Зах. Галичині
Перемишль, м. в Зах. Україні
Познань, м. в Польщі
Прага, столиця Чехії
Пютніц, м. на Поморю
Радеків, м. в Зах. Україні
Регенсбург, м. в Баварії

Самбір, м. в Зах. Україні
Саскатун, м. в Саскачевані (Канада)
Сколе, м. в Зах. Україні
Смереків, м. б. Золочева в Зах. Україні
Торонто, м. в Онтаріо, Канада
Тренчин, м. на Словаччині
Тропав (Оппава), м. в Чехії
Турс, м. в Франції
Турка, м. в Зах. Україні
Фарге, м. б. Бремену в Зах. Німеччині
Фах, м. в Турингії, Німеччина
Фельтен, м. б. Берліну
Фінов, м. б. Берліну
Фленсбург, м. б. Гамбургу
Форальберг, частина Австрії
Харків, м. в Україні
Хемніц, м. в Сх. Німеччині
Хирів, м. в Зах. Україні
Цвішенгав, м. б. Гамбургу
Шеклякапаті, м. на Мадярщині
Шляйфе, м. в Сілезії
Штральсунд, м. на Поморю
Штрасгоф, м. б. Відня
Штутгарт, м. в Зах. Німеччині

СКОРОЧЕННЯ

ВоiН — Відділ Освіти і Навчання
ВоМiР — Відділ опіки над Молоддю і Родиною при УЦК
ВСУМ — Вих. Спільнота Укр. Молоді
ВУ — Військова Управа Дивізії „Галичина”
Гббфр — гавптбаннфюрер, військовий чин у відділах СС, що відповідав ранзі гавптмана (капітана) в армії
ГВоiН — Головний Відділ Освіти і Навчання
ГГ — Генеральна Губернія
ГК — Громадська Колегія при ВоМiР УЦК
ГЮ — Гітлер Югенд
ДАФ — Deutsche Arbeitsfront (Нім. Роб. Фронт)

оббфр — обербаннфюрер (поручник)
обрл — оберляйтенант (поручник)
обстлт — оберстляйтенант
FM — (Райхс Марк) — нім. марка
РОА — Русская Освободительная Армия
СВ (SD) Sicherheitsdienst — Служба Безпеки
Скоб — „Сильно, красно, осторожно, быстро” — пластовий привіт
SS — Schutzstaffeln
УВ — Українське Видавництво
УДК — Український Допомоговий Комітет
УНО — Укр. Нац. Об'єднання
УП — Уряд Праці (Арбайтсамт)
УЦК — Український Центральний Комітет
УЧХ — Укр. Черв. Хрест
УЮ — Українське Юнацтво
шбфр — штурмбаннфюрер (ляйтенант)

МАТЕРІЯЛІ, ЩО НИМИ КОРИСТУВАВСЯ АВТОР

Власний щоденник

Оригінальні легючки (в українській мові, видані німцями)

Спомини Білостоцького (недруковані)

Записки виховників (Антоновича, З. Максимович, Гайди, о. Івашка, Кавулі, Ковалиська, Кузьмович, п. Ц. Паліїв, о. Хомина)

Відомості, одержані з анкет, розісланих юнакам (-чкам)

Кореспонденція з українськими і німецькими чинниками

Обіжники і листи станиці Нікеля

Звернення і обіжники до юнаків (-ок) від Проводу Українського

Юнацтва

Статті в „Вістях Братства кол. Вояків 1 УД УНА”, р. 1952, ч. 4-5

Стаття в Краківських Вістях, „Різдвяні спомини” р. 1954, ч. 3-4

Лист батьків юнаків із Криниць до Провідника УЦК

Німецький тижневик “Das Reich” з 11. 6. 1944, ст. 6

Збережені матеріяли Відділу Молоді при УЦК

Емблеми юнаків (-ок) на рукавах і шапках (Nationale Symbole)

Знімки юнаків (-чок)

Ісаїв П. Історія Укр. Шк. в ГГ (недрукована праця)

Енциклопедія Українознавства (описова)

Ukraine: a Concise Encyclopaedia t. 1.

СПИС ЗНІМКІВ У КНИЖЦІ

1. Приїзд юнаків з табору в Переворську до Львова, щоб попроситися з своїми родинами перед від'їздом до Німеччини. До речі, це був пропагандивний „триок”, щоб добрим виглядом і гарною поставою юнаків заманити других до такої служби	43
2. По раннім апелі перший крок до умивальниць	60
3. Група юнаків з інструкторами в Егер (Чехія)	61
4. Юнаки з інструкторами після змагань у Мальті (Каринтія)	62
5. Реколекції при батареях у Лінцу (Австрія)	71
6. Юначки - пропагандистки в Кракові	75
7. Відбитка пропагандивної афіші з написом „Ти будеш авангардистом свого народу”, яку співробітники Нікеля розвішували в таборах біженців	77
8. Українська юначка дістає військову уніформу	78
9. Лікарські оглядини юначок	81
10. Юначки під час вишколу	82
11. Юначки оперують прожектором	85
12. Юначка на позиції	87
13. Білоруські юначки на дозвіллі над Балтицьким морем	88
14. Українські юначки в Шляйфе (Сілезія)	90
15. Юначки в Пютніц (на Помор'ю) їдуть до фермерів на роботу	91
16. Юнаки в переїзді через Прагу на свої місця призначення	111
17. Ц. Паліїв відвідує юнаків на літунському майдані в Любен	134
18. Юнаки на позиціях беруть участь в Службі Божій, яку відправляє польовий духовник о. С. Сапрун	161
19. Юнак налагоджує телефонний зв'язок	183
20. Готов. Можна перевірити	185
21. Юнаки виконують перевірку	187
22. Різдвяні свята	191

ЗМІСТ

Передмова	5
Слово автора	9
Вступ	13
Головна Станиця Нікеля	14
Співробітники Нікеля у Львові	15
Розмови з Кольфом і Гавптом	16
Прогулянка по українському Львові	18
Нарада і постава членів Громадської Колегії	20
Курс для групи Гавпта	21
Зустріч з Гавптом у домі п.п. Кузьмовичів	23
Розмови з Оттенем та іншими німцями	26
Поїздка до Кракова в справі відозви	27
Справа відозви на засіданні ВУ	28
Виїзд до Нойгамеру і поява відозви	28
Поворот з Нойгамеду	29
Хто проводив набір?	31

АКЦІЯ НАБОРУ, ПЕРШІ ТАБОРИ Й БОРОТЬБА ЗА ПРАВА ЮНАКІВ

Засідання Президії УЦК	31
Німецька шкільна влада піддержує акцію Гавпта	32
Табір ім. Черника в Переворську	35
Лист батьків із Криниці	36
Конференція з Гавптом	41
Намічення проф. Тимоша Білостоцького дорадником для справ юнаків	42
Приїзд юнаків із Переворська	42
Поїздки Краків - Львів. Відвідини табоку юнаків у Неполомицях	45
Реорганізація Відділу Опіки над Молоддю і Родиною	50
Конференція в Кракові у Гавпта	50
Дальший наплив юнаків	59
Розмова з президентом шкільництва на ГГ д-р. Айхгольцом	63
Незавидний стан у таборах	64
Ліквідація станиці Гавпта у Кракові	66
Гімназія в Лінцу (Австрія)	66
Стап виховного персоналу в юнацтві	73
Справа юначок	74

Перехідний табір біженців біля Кошиць	80
Табір юначок у Пютніці	82
Наші дальші інгервенції в справі юнаків і юначок	92
Розмова п. О. Кузьмович з Дренгом	95
Конференція в уряді ГГ	98
Розмова з Шімельфенгом і Маком	99
Перша поїздка до Берліну і розмова з Нікелем	100
Розмова з Семененком	106
Невдала поїздка до Егер і відвідини табору в Кремс н/Дунаєм	106
Зустріч з Гавптом у Братіславі	108
Розмова з Вайрайхом у Кракові	109
Моя друга поїздка до Берліну, розмова з д-ром Сушком	112
Розмова з Нікелем удруге	113
Зустріч з білоруським провідником молоді, п. Ганьком	114
Вдруге в Братіславі	116
Розмова з Гавптом	125
Моя третя поїздка до Берліну	126
У Любені в Сілезії	134
Знову розмови в Кракові	136
Засідання ВУ в Любені	136
Відповідь Нікеля на лист від 20. 10. 1944	137
Виїзд до Відня і розмови з Маком	141
Лист до Кубійовича в справі відповіді Нікеля	142
Реакція німецьких чинників	150
Підготовка до з'їзду представників ВОНМР	151
З'їзд референтів Відділу Опіки над Молоддю та Родиною	155
Поїздка до Кракова	157
Різдвяна акція. Відвідини юнаків (-ок)	159
Упадок Кракова і нова ситуація	167
Прага — Відень — Мюнхен — Кемптен — Берлін -- Дорнбірн — Берлін	168
Заходи до створення другої гімназії в Мюнхені	170
Нюрнберг — Берлін	171
Додаток	175
Умовини в юнацьких таборах	180
Кінець 2-ої світової війни	189
Summary	195
Resume	205
Документи	217
Поіменний покажчик	270
Місцевості, що виступають у книжці	275
Скорочення	276
Матеріали, що ними користувався автор	277
Спис знімків у книжці	278

